

6-61

“S’po kemi çka me ba se randë boll për nana. Kur po dalin në televizor, “Familjarët e të pagjetunve!” “Nanat e të pagjetunve!” Randë për neve shumë! Edhe shumë randë është nana me përmënë ashtin e evladit me ia gjetë ku o’ e ku s’o. Jemi lodhë ma. Shkojsha i preksha ren [gurët e varreve], thojsha, “Moj nanë, nashta t’kom qëtu, nashta qëtu, nashta qëtu”. Kajsha, u mërzitsha...Kurgjo hiç! Tash ma jom pshtetë për zidi – ma mirë me ia ditë vorrin, shejin...Me ia çu nji lule me shoqe... Hiç kurgjo!

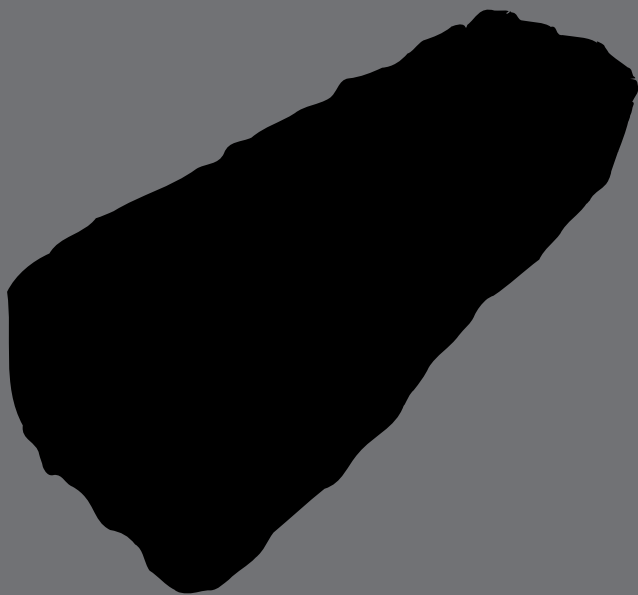
63-117

"Šta da radimo, teško je to za majke. Kada gledamo na televiziji, “Porodice nestalih!” “Majke nestalih!” Tako nam je teško! Majkama je vrlo teško spomenuti kosti svog deteta i pronaći ih gdje god da se nalaze. Umorni smo od toga. Išla bih i dodirivala [nadgrobne spomenike], i govorila bih, "Možda si ti, dušo, ovde, ili ovde, ili ovde!" Plakala bih, patila... Ništa! Sada nemam šta da radim – bolje znati njegov grob, znak... da mu odnosem cveće sa prijateljicama... Ništa!

119-173

“There’s nothing we can do, but it’s so hard for the mothers. When they go on television: “The family members of the missing!” “The mothers of the missing!” It’s so difficult for us; so difficult for mothers when the bones of their children are mentioned, to figure out where they are and where they’re not. We’re worn out by it. I would touch them [the gravestones] one by one and say, “Oh my boy, maybe you’re here, maybe here, or maybe here.” I would cry and feel sad... there’s nothing!

Një proces i papërfunduar: Sfidat në gjetjen e personave të zhdukur
An unfinished process: Challenges in finding missing persons
Nezavršen proces: Izazovi u pronalaženju nestalih osoba

Botuesi/Izdavač/Publisher:
Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë
Fond za humanitarno pravo Kosovo
Humanitarian Law Center Kosovo

Për botuesin/Za izdavača/For the Publisher:
Bekim Blakaj

Autor/Author/ Autor:
Dardan Hoti

Dizajni/Dizajn/Design:
Studio Permanent

Prishtinë, Prill 2022
Priština, April 2022
Pristina, April 2022

Copyright © 2022
Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë

Funded by the
European Union

Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë
Fond za humanitarno pravo Kosovo
Humanitarian Law Center Kosovo

Një proces i
papërfunduar:

Sfidat në
gjetjen e
personave
të zhdukur

“S’po kemi çka me ba se randë boll për nana. Kur po dalin në televizor, “Familjarët e të pagjetunve!” “Nanat e të pagjetunve!” Randë për neve shumë! Edhe shumë randë është nana me përmenë ashtin e evladit me ia gjetë ku o’ e ku s’o. Jemi lodhë ma. Shkojsha i preksha ren [gurët e varreve], thojsha, “Moj nanë, nashta t’kom qëtu, nashta qëtu, nashta qëtu”. Kajsha, u mërzitsha...Kurgjo hiç! Tash ma jom pshtetë për zidi — ma mirë me ia ditë vorrin, shejin...Me ia çu një lule me shoqe... Hiç kurgjo¹ !

1

Artikull i publikuar nga Kosovo
2.0. Bisedë mes dy grave të
cilat kujtojnë të dashurit e
humbur në mars të vitit 1999
në Krushë të Madhe e të Vogël.
Shikuar më 29 nëntor 2021.
<https://kosovotwopointzero.com/neve-na-lane-me-jetu-me-flake/>

12	Lista e shkurtesave
14	Rreth Fondit për të Drejtën Humanitare Kosovë
15	Përmbledhja—Qëllimi i raportit
16	Metodologjia e raportit
17	Hyrje
18	Konteksti
21	Çështja I—Kërkimi i të zhdukurve, punë tejet teknike
	Fshehja e trupave
	Rast studimi, Rezallë/Rezala—Rudnicë—Kizhevak
	Varrezat klandestine dhe ekzistuese—strategjia e fshehjes
	së trupave që po sfidon autoritetet
33	Çështja II—Arkivat
	Hapja e arkivave do të zgjidhte shumë raste
	Arkivat e Policisë dhe Ushtrisë serbe – Sekret shtetëror
	Qasja fillestare e KNKK-së në arkivat e Tribunalit sjellë rezultate
43	Çështja III—Identifikimet me metoda tradicionale
	Identifikimet e gabuara, sfidë që vazhdon
	Rasti 1—Mitrovicë/Mitrovica, 17-18 për qind e rasteve u
	identifikuan gabimisht
	Rasti 2—Studime/Studimlje e Vushtrrisë /Vuçitrn—dyshime për
	identifikime të gabuara
	Rasti 3—Krushë e Vogël/Mala Kruša—Plagët u hapën tri herë
	Rasti 4—Lubeniq/Ljubenić—Varret duhet të rihapen
51	Çështja IV
	Mbi 300 mbetje mortore në morgun e Prishtinës/Priština ende pa zgjidhje
	Familjet e personave të zhdukur-të lënë pas dore nga shteti dhe ligjet
59	Rekomandimet

Përmbajtja

AI	Amnesty International
br. 37 mt.	Brigada 37 e motorizuar e Ushtrisë Jugosllave
ADN	Acidi Dezoksiribonukleik
CIVIPOL	Policia Civile e Kombeve të Bashkuara
FDHK	Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë
EULEX	Misioni i BE-së për Sundimin e Ligjit në Kosovë
IML	Instituti për Mjekësi Ligjore
KB	Kombet e Bashkuara
KFOR	Kosovo Force (Forcë Ndërkombëtare e Sigurisë)
KNKK	Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq
KNPZH	Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur
KQPZH	Komisioni Qeveritar për Personat e Zhdukur
NATO	Organizata e Traktatit Veriatlantik
MUP	Ministria e Brendshme e Serbisë
RFJ	Republika Federale e Jugosllavisë
TPNJ	Tribunali Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë
UÇK	Ushtria Çlirimtare e Kosovës
UNMIK	Misioni i Kombeve të Bashkuara në Kosovë
VJ	Ushtria Jugosllave

Lista e shkurtesave

Fondi për të Drejtën Humanitare (FDH) Kosovë është themeluar në Prishtinë në maj të vitit 1997, nga aktivistja e të drejtave të njeriut znj. Natasha Kandiç, si degë e Fondit për të Drejtën Humanitare.

Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë vepron si një organizatë e pavarur që nga prilli i vitit 2011. FDH Kosovë vazhdimisht kontribuon në aftësimin e Kosovës për të vendosur sundimin e ligjit dhe zbatimin e mekanizmave të drejtësisë tranzicionale, në mënyrë që të zhvilloj një shoqëri të drejtë që përballet me të kaluarën dhe respekton të drejtat e çdo qytetari.

FDH Kosovë punon me dokumentimin e fakteve që ndihmojnë shoqërinë e Kosovës të ballafaqohet me të kaluarën e saj të dhunshme. Organizata synon, t'i kundërvihet mohimit dhe manipulimit politik të humbjeve njerëzore, dhe sigurimit të integritetit dhe transparencës së gjykimeve të krimeve të luftës.

Deri në shpërthimin e armiqësive midis forcave të sigurisë serbe dhe Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, në shkurt të vitit 1998, FDH Kosovë ishte e fokusuar në dokumentimin e represionit policor ndaj shqiptarëve të Kosovës, duke hetuar rastet e torturës, ndalimit të paligjshëm, ftesave masive të shqiptarëve për “biseda informative”, dhe gjykimet politike. Pas intensifikimit të konfliktit, FDH Kosovë zhvendosi vëmendjen në dokumentimin e vrasjeve dhe zhdukjeve të shqiptarëve të Kosovës, si dhe zhdukjen e grupeve të tjera etnike. Pas ndërhyrjes së NATO-s në vitin 1999, FDH ka lëvizur zyrën e saj në Mal të Zi, ku ka vazhduar punën e dokumentimit me shqiptarët e Kosovës të cilët ishin dëbuar nga Kosova. Me arritjen e marrëveshjes së paqes të vitit 1999, që i dha fund luftës, FDH Kosovë u kthye në Prishtinë dhe filloi dokumentimin e krimeve të kryera nga forcat serbe gjatë ndërhyrjes së NATO-s. Pas vendosjes së administratës ndërkombëtare në Kosovë, FDH Kosovë filloj të hetoj rrëmbimet, zhdukjet dhe vrasjet e serbëve, ashkalinjëve, boshnjakëve dhe shqiptarëve.

Sot, FDH Kosovë vazhdon përpjekjet e saj për monitorimin e procedurave gjyqësore në lidhje me pasojat e konfliktit të fundit. Përveç monitorimit dhe raportimit mbi gjykimet, FDH Kosovë përfshihet në mënyrë aktive në gjetjen e viktimave dhe përfaqëson familjet e tyre në gjykatat në Kosovë dhe Serbi. Elementi i tretë themelor i aktiviteteve të FDH Kosovë është përhapja e njohurive mbi drejtësinë tranzicionale brenda komuniteteve profesionale dhe jo-profesionale.

Ky raport është hartuar në kuadër të projektit “Mobilizimi i mediave dhe OSHC-ve për të mbështetur informatat e duhura për personat e zhdukur”, i realizuar në bashkëpunim me Kosovo 2.0. Raporti ka për qëllim të japë një pasqyrim më të hollësishëm për procesin e zbardhjes së fatit të personave të zhdukur që nga përfundimi i luftës.

Raporti është realizuar duke u bazuar në të dhënat nga puna shumëvjeçare e FDH Kosovë në këtë fushë si dhe duke përfshirë një hulumtim të tërësishëm të këtij procesi.

Raporti përfshin të dhënat e marra nga intervistat me palët e përfshira në këtë proces, duke filluar nga institucionet ndërkombëtare, institucionet vendore, komisionet qeveritare në Kosovë dhe Serbi e deri te rrëfimet individuale nga familjarë të personave të zhdukur.

Synimi i raportit ka qenë identifikimi i faktorëve që kanë mundësuar përparim në procesin e zbardhjes së fatit të personave të zhdukur, por edhe evidentimi i problemeve (boshllëqeve) me të cilat është përballur ky proces.

Ndër qëllimet e këtij raporti është edhe trajtimi i problemeve dhe mbështetja që u është ofruar familjeve gjatë procesit të pritjes për zbardhjen e fatit të familjarëve të tyre si dhe mbajtja e çështjes së personave të zhdukur si temë të rëndësishme në shoqëri, dhe promovimi i së drejtës për të ditur.

*

Ky raport u përgatit me mbështetjen financiare të Bashkimit Evropian. Përgjegjësia për përmbajtjen e tij i takon vetëm Fondit për të Drejtën Humanitare Kosovë dhe nuk i pasqyron domosdoshmërisht pikëpamjet e Bashkimit Evropian.

Metodologjia e raportit

Metodologjia e hulumtimit është bazuar në metodat e përziera – kombinim i metodave sasiore dhe cilësore që t'i përshtatet më shumë qëllimit të raportit.

Metodat sasiore të hulumtimit kanë të bëjnë me mbledhjen dhe përpunimin e të dhënave që janë të strukturuar dhe paraqiten në formë numerike.

Metodat cilësore të hulumtimit lidhen më shumë me histori dhe rrëfime, dhe përfshijnë kuptime subjektive, ndjenja, mendime dhe bindje.

Hartimi i raportit është mbështetur në dy komponentë:

- Intervista me aktorët relevantë të fushës, dhe
- hulumtime të raporteve, analizave dhe dokumenteve relevante.

Pyetjet e intervistave kanë qenë të hapura dhe gjithëpërfshirëse dhe synonin të nxirrnin përgjigje përshkruese, shpjeguese dhe vlerësuese.

Më shumë se dy dekada pas përfundimit të luftës në Kosovë, shoqëria kosovare ende përballet me pyetje që kanë të bëjnë me trashëgiminë e luftës. Çështja e personave të zhdukur mbetet ndër problemet kryesore që lidhen me këtë trashëgimi. Zbardhja e fatit të personave të zhdukur është e drejtë themelore e familjarëve e cila garantohej edhe me konventa ndërkombëtare si dhe në të drejtën e familjes për të ditur.

Sipas të dhënave preliminare në bazën e të dhënave të Libër Kujtimit të Kosovës, gjatë dhe në kontekstin e konfliktit të armatosur në Kosovë janë vrarë ose janë zhdukur gjithsej 13.535 persona. Bazën e të dhënave bashkërisht e ka zhvilluar Fondi për të Drejtën Humanitare (FDH) dhe Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë (FDHK) lidhur me personat të cilët e kanë humbur jetën ose janë zhdukur në kontekstin e luftës në Kosovë nga 1 janari i vitit 1998 deri më 31 dhjetor të vitit 2000. Viktimat janë 10.812 shqiptarë, 2.197 serbë, dhe 526 viktima të komuniteteve romë, boshnjakë, malazezë dhe joshqiptarë të tjerë.

Që nga përfundimi i luftës e deri më sot, në Komitetin Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq dhe Komisionin Qeveritar të Kosovës për Persona të Zhdukur, sipas kërkesave të familjarëve, janë evidentuar 6.057 raste të personave të zhdukur si pasojë e luftës në Kosovë. Fati i shumicës prej tyre tashmë është zbardhur, por për 1.620 persona ende nuk dihet asgjë.

Në Kosovë, detyra e gjetjes dhe zhvarrimit të personave të zhdukur fillimisht është ndërmarrë nga Tribunali Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë (TPNJ), i cili ka vepruar në Kosovë në vitet 1999 dhe 2000. Përgjegjësia primare teknike fillimisht ishte e Misionit të Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) dhe pas vitit 2008 kjo detyrë iu bart Misionit të Bashkimit Evropian për Sundimin e Ligjit në Kosovë (EULEX)².

Ky raport shtjellon sfidat kryesore me të cilat përballet procesi i zbardhjes së fatit të personave të zhdukur në Kosovë, e të cilat e pengojnë avancimin e këtij procesi.

Fshehja e trupave, hapja e pjesërishme e arkivave, identifikimet e gabuara të trupave menjëherë pas konfliktit dhe mbi 300 mbetje kockore në morgun e Prishtinës/ Prishtina, janë sfidat më të mëdha që ka procesi i zbardhjes së fatit të personave të zhdukur. Në vijim të këtij raporti shpalosen hollësitë për secilen sfidë veç e veç duke marrë shembuj të ndryshëm dhe raste specifike, si dhe duke u bazuar në intervistat me familjet të cilat janë realizuar për qëllimet e këtij raporti.

Për përgatitjen e këtij raporti, FDHK-ja ka hulumtuar punën e aktorëve të cilët, në shkallë dhe mandate të ndryshme, janë ngarkuar me gjetjen e së vërtetës për personat e zhdukur të Kosovës ndër vite.

FDHK-ja ka intervistuar Kushtrim Garën dhe Ramë Manajn nga Komisioni Qeveritar për Persona të Zhdukur në Kosovë, Shefin e Zyrës për të Drejtat e Njeriut në UNMIK, Jerome Bouyjou, Shefin e Misionit Evropian të Sundimit të Ligjit në Kosovë EULEX, Lars-Gunnar Wigemark, ish-Drejtorin e Institutit për Mjekësi Ligjore, Arsim Gërzhaliu, Ekspertën e EULEX-it dhe njëherit Zëvendësdrejtoreshën e Institutit për Mjekësi Ligjore, Tarja Formisto, Luigj Ndown nga KNPZH-ja, Agim Gashin dhe Naim Imerin nga KNKK-ja, Veljko Odaloviqin nga Komisioni Qeveritar për Persona të Zhdukur në Serbi, ish-Udhëheqësin e Delegacionit të Kosovës në kuadër të grupit punues, Ibrahim Makolli, Shoqatat e Familjarëve të Personave të Zhdukur si dhe familjarë të personave të zhdukur.

2
Përkrahje për zgjidhjen e rasteve të personave të zhdukur Thyerja e ngërçit", qasja e fundit në shkurt 2022. <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2017/05/kosovo-stocktaking-report-2017-alb.pdf>

Gjetja e së vërtetës lidhur me personat e zhdukur është e pandashme nga rrethanat e luftës në Kosovë dhe pasojat e saj të hershme. Vetëm duke parë dhe analizuar ato vite konflikti mund të gjendet thelbi i problemeve me të cilat përballen sot institucionet vendore dhe mund të kuptohen dështimet me të cilat familjet sot duhet të përballen.

Pas vitesh përplasjesh, konflikti i armatosur mes Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK) dhe forcave të Republikës Federale të Jugosllavisë (RFJ) nisi më 28 shkurt 1998. Më 11 qershor 1999, më shumë se një vit më vonë, lufta zyrtarisht mori fund.

Ndërsa shumica e njerëzve u zhdukën mes fillimit dhe përfundimit zyrtar të luftës në Kosovë, persona të tjerë u zhdukën edhe në muajt pas përfundimit të konfliktit – deri në dhjetor të vitit 2000. Nga 1,620³ persona që ende konsiderohen të zhdukur, mbi 400 persona u zhdukën mes qershorit 1999 dhe dhjetorit 2000. Ndryshe nga ata që u zhdukën gjatë luftës, ata që u zhdukën pas përfundimit të saj ishin kryesisht nga komunitetet joshumicë.

Nga numri i përgjithshëm, sot konsiderohen të zhdukur 70 për qind shqiptarë, dhe 30 për qind serbë dhe pjesëtarë të komuniteteve të tjera minoritare – romët, ashkalinjtë, egjiptianët, boshnjakët dhe malazezët⁴.

Konflikti në Kosovë përfundoi me Marrëveshjen e Kumanovës⁵ e cila u nënshkrua më 9 qershor 1999 dhe e cila për herë të parë në histori e vendosi territorin e një vendi nën administrimin ndërkombëtar. Nga kjo marrëveshje u rregullua që UNMIK-u të hynte në Kosovë për të administruar territorin e saj, ndërsa forcat e sigurisë së NATO-s (KFOR) ishin vendosur për të siguruar stabilitetin dhe ruajtjen e paqes.

Sipas kësaj marrëveshjeje autoritetet e Republikës Federale të Jugosllavisë (RFJ), u tërhoqën nga Kosova, dhe me mungesë të institucioneve vendore, Administrata e Përkohshme e Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) dhe Trupat e Armatosur nën komandën e NATO's (KFOR) erdhën për të ushtruar ato që sot janë funksionet e shtetit të Kosovës si një shtet sovran.

Përpos UNMIK-ut dhe KFOR-it, Tribunali Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë ishte gjithashtu i pranishëm dhe kishte për detyrë të hetonte krimet e luftës dhe krimet kundër njerëzimit të kryera gjatë konfliktit. I pranishëm ishte edhe Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq (KNKK) që kishte nisur kërkimin për të zhdukurit që nga viti 1998⁶.

Ndërsa vendimi për ta vënë Kosovën nën administrim ndërkombëtar, i miratuar me Rezolutën 12447, mund të shihet si fundi i luftimeve, ai gjithashtu prodhoi një situatë unike ligjore dhe organizative në Kosovë, efektet e së cilës mund t'i shohim edhe sot, duke ndikuar drejtpërdrejt në kërkimin e personave të zhdukur.

3

Sipas të dhënave të fundit të Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq. Data e fundit e qasjes: 21 Tetor 2021.

Intervista është realizuar në shtator 2021.

4

Të dhëna të siguruar nga Komisioni Qeveritar për persona të Zhdukur. Intervista me Kushtrim Garën, udhëheqës i njësisë për Persona të Zhdukur.

5
Marrëveshja Teknike Ushtarake e Kumanovës është nënshkruar me 9 qershor 1999 dhe hyri në fuqi me 11 qershor 1999. <https://peacemaker.un.org/kosovoserbia-militarytechnicalagreement99>

6

KNKK ka filluar mbledhjen e të dhënave lidhur me personat e zhdukur që nga fillimi i konfliktit të armatosur në Kosovë, dmth që nga viti 1998, direkt nga familjet në Kosovë, si dhe në vendet fqinjë me refugjatët nga Kosova. KNKK ishte prezent (me zyrë permanente) që nga viti 1997 në Kosovë, përderisa para vitit 1997,

Kosova mbulohej nga zyrtarë tjerë në rajon. Në pjesën e parë të vitit 1999, stafi i KNKK-së ishte evakuuar për disa javë, dhe ishte kthyer në qershor të vitit 1999 (natyrisht pas hyrjes së forcave paqeruajtëse).

Për më tepër, duke marrë parasysh detyrat që ushtroheshin rëndom nga shumë autoritete ndërkombëtare, këto organizata duhej të merreshin njëkohësisht me një varg prioritetesh. Ato duhet të siguronin rendin në një territor jashtëzakonisht kaotik që përballej me kthimin e mbi 1 milion burrave dhe grave të zhvendosur nga Kosova. Nuk mund të harrohet që Kosova kishte pësuar plaçkitje dhe shkatërrim të gjithanshëm, raste të shumta të vrasjeve dhe dhunës seksuale të lidhura me konfliktin dhe një shkallë të jashtëzakonshme të tensioneve ndëretnike.

Duke u përballur me një varg sfidash të tilla, organizatat ndërkombëtare sot fajësohen se nuk kishin pasur qasje teknike, më delikate dhe me burime më të forta karshi gjetjes së personave të zhdukur. Siç do të shihet më vonë në raport, puna e UNMIK-ut, KFOR-it dhe TPNJ-së u dëmtua nga një numër mangësish.

Së pari, numri i madh i organizatave, me mandate, natyrë dhe përbërje të ndryshme, sot kritikohet për mungesë të nivelit të bashkërendimit të domosdoshëm për një punë aq delikate siç është kërkimi i të zhdukurve. Kjo çështje vetëm sa u ndërlikua me kalimin e kohës, meqë mandati i organizatave ndërkombëtare ndryshoi, derisa të tjerët filluan të merrnin funksione ekzekutive në Kosovë (siç është EULEX-i⁸), ndërsa institucionet e Kosovës u themeluan gradualisht dhe filluan të merrnin funksionet e ushtruara më parë nga ndërkombëtarët.

Së dyti, natyra e konfliktit në Kosovë dhe mënyra se si ai përfundoi e ndërlikuan çështjen e personave të zhdukur. Ndërsa po përgatiteshin të largoheshin, forcat e RFJ-së bartën trupat e të vrarëve nga Kosova në territorin e Serbisë, aty ku autoritetet kompetente nuk mund të kishin qasje.

Së treti, Tribunali i Hagës ka qenë i përfshirë në identifikimin e personave të zhdukur dhe viktimave të luftës në përgjithësi, por roli primar ishte gjetja e shkaktarit të vdekjes dhe mbledhja e dëshmive për krime lufte. Së këndejmi, identifikimi i personave të zhdukur nuk ishte parësor⁹.

Së katërti, meqë asnjë nga organizatat ndërkombëtare që drejtuan Kosovën nuk patën ekspertizën e brendshme me njohuritë e mjekësisë ligjore të nevojshme për kërkimin e të zhdukurve, gjatë atyre viteve të para të pasluftës identifikimi i trupave realizohej me metoda tradicionale, pa përdorimin e analizës së ADN-së¹⁰.

Dhe në fund, fakti se ato institucione që ushtronin detyra ekzekutive në Kosovë, në atë kohë nuk ishin autoritete vendore nënkupton se dokumentacioni i mbledhur shpesh përfundonte në arkiva të ndryshme ku autoritet vendore sot nuk kanë qasje. Ndërrimi i shpeshtë i stafit të institucioneve ndërkombëtare ka ndikuar në ndërprerjen e vazhdimësisë. Përvojat nuk janë bartur dhe ka pasur shumë zëvendësime mes atyre që punojnë me këtë çështje tani.

Në pjesët vijuese të raportit, do të analizohen më hollësisht problemet dhe lëshimet që janë bërë në të kaluarën e të cilat qëndrojnë prapa shumë prej vështirësive me të cilat vazhdon të përballet procesi i zbardhjes së fatit të personave të zhdukur.

7
Rezoluta 1244, Miratuar nga Këshilli i Sigurimit në mbledhjen e tij të 4011-të, më 10 qershor 1999 https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990610_SCR1244%281999%29.pdf

8
Që nga viti 2015, EULEX-i mban mandatin e rezervuar për personat e zhdukur dhe të punësuarit e EULEX-it, të cilët janë bashkëvendosur brenda ambienteve të IML-së, ndihmojnë IML-në në antropologjinë dhe arkeologjinë mjeko-ligjore, si dhe patologjinë mjekoligjore dhe hetimin e vendit të krimit.

9
Nga intervista e zhvilluar me Luigj Ndoun, Shefin e Marrëdhënieve me Qeverinë (Prishtinë/Tiranë) - Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur (KNPZH). Intervista është realizuar më 11 nëntor 2020.

10
Nga intervista e realizuar me ekspertin e EULEX-it, Tarja Formisto. Intervista është realizuar më 19 nëntor 2020.

Çështja I

Kërkimi i të
zhdukurve, punë
tejet teknike

11 Informatat për rastin e gjetjes së trupave në Kizhevak janë siguruar nga ekspertët forenzikë të EULEX-it, ekskluzivisht për FDHK-në më 5 gusht 2021.

12 Dosjet janë produkt i hulmtimit të Fondit për të Drejtën Humanitare për autorët e mundshëm të krimeve të luftës dhe krimeve të tjera ndërkombëtare të kryera gjatë luftërave të viteve 1990 në territorin e ish-Jugosllavisë. Dosja: Mbulimi i provave të krimeve gjatë luftës në Kosovë:

Operacioni i fshehjes së trupave: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_OPERACIJA_SKRIVANJA_TELA._eng.pdf

13 Dosja: Mbulimi i provave të krimeve gjatë luftës në Kosovë: Operacioni i fshehjes së trupave: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_operacija_skrivanja_tela._eng.pdf

Siç u përmend në pjesën hyrëse, disa nga vështirësitë që aktualisht hasen kur kërkohen të zhdukurit mund të gjurmohen në ngjarjet që kanë ndodhur afër fundit të luftës në Kosovë; dhe veçanërisht në strategjitë e përdorura nga forcat e RFJ-së për të fshehur provat e krimeve të tyre. Në rreshtat në vijim do të analizohen disa raste studimi që shpjegojnë më mirë specifikat e kësaj dukurie, dhe çfarë do të thotë kjo për gjetjen e personave të zhdukur.

Rast studimi, Rezallë/Rezala—Rudnicë—Kizhevak¹¹

Avancimi i mëvonshëm në kërkimin e të zhdukurve konsiston në gjetjen e 9 trupave gjatë periudhës 2020-2021 në guroren Kizhevak, e cila gjendet në Serbinë Jugore, rreth 20 km larg kufirit me Kosovën. Ky zbulim është vetëm zhvillimi i fundit i një procesi që filloi në vitin 2001.

Në vitin 2001 së pari u zbuluan provat e zhvendosjes dhe fshehjes së trupave shqiptarë, nga Kosova në Serbi dhe varrosja e tyre në varreza masive të pashënuara. Kjo u bë e ditur nga një dokument i titulluar “Informata”¹², i përgatitur nga një Grup Punues nga Ministria e Brendshme e Serbisë (MUP), i cili u përgatit enkas për të hetuar këtë dukuri.

Në këtë dokument që për herë të parë u zbulua se vendimi për të fshehur provat e krimeve të kryera gjatë luftës ishte planifikuar që në mars të vitit 1999 në nivelin më të lartë të qeverisjes në Serbi. Thuajse të gjitha trupat e shqiptarëve të vrarë që deri më tani janë gjetur në varreza masive në territorin e Serbisë, u sollën atje si pjesë e kësaj përpjekjeje të përbashkët për të fshehur provat.

Në veçanti, dokumenti “Informata” zbuloi se Presidenti i atëhershëm i RFJ-së, Slobodan Millosheviq, kishte urdhëruar Vljako Stojiljkoviçin, atëbotë Ministër i Brendshëm, të merrte masa për të zhdukur provat e krimeve masive kundër civilëve shqiptarë.

Se operacioni për të fshehur trupat ishte planifikuar në nivelin më të lartë qeveritar u konfirmua edhe nga prova të tjera të paraqitura para TPNJ-së dhe Departamentit të Krimeve të Luftës të Gjykatës së Qarkut në Beograd¹³.

Këto prova, së bashku me provat shtesë të paraqitura gjatë viteve në vijim, do të përpiloheshin dhe paraqiteshin në dosjen “Rudnica”¹⁴, të publikuar nga Fondi për të Drejtën Humanitare në vitin 2015, që tregonte se si ishte përdorur kjo strategji e fshehjes së trupave në rastin konkret të personave që u vranë dhe u zhdukën në fshatin Rezallë/Rezala në Kosovë¹⁵.

14

Varri masiv në Rudnicë është varri i parë masiv në territorin e Serbisë i zbuluar pas përfundimit të mandatit të TPNJ-së për të bërë hetime mbi krimet e kryera në ish-Jugosllavi: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/01/Dosije_Rudnica_eng.pdf

15

Dosja ofron qasje në provat për katër krimet e pjesëtarëve të Ushtrisë së Jugosllavisë (UJ) dhe të Ministrisë së Punëve të Brendshme të Serbisë (MPB) të kryera në muajin prill dhe maj të vitit 1999 në Kosovë, ku janë vrarë civilë – shqiptarë të Kosovës, trupat e të cilëve janë zhvarrosur nga varreza masive në Rudnicë në vitin 2014,

si dhe ofron qasje në procedurën “pastrimi i fushëbetejës” në kuadër të së cilës trupat e viktimave janë hequr nga vendi i krimit e pastaj janë fshehur për 15 vite.

Kjo dosje tregon se në prill të vitit 1999, ushtria dhe policia serbe vranë të paktën 41 civilë shqiptarë të fshatit Rezallë/Rezala të Drenicës, 39 prej tyre me ekzekutime masive. Më 5 prill 1999, pjesëtarët e ushtrisë dhe policisë serbe hynë në fshat, dëbuan banorët nga shtëpitë e tyre, i çuan në një oborr dhe më pas i pushkatuan. Pas të shtënave, trupat u varrosën në fshatin Rezallë/Rezala, ku qëndruan deri më 13 prill, kur ushtarët serbë u kthyen në fshat, i zhvarrosën dhe i dërguan me kamion drejt një vendi të panjohur¹⁶.

Dy prej këtyre 41 trupave u gjetën menjëherë pas luftës në Rezallë/Rezala – mbase ishin lënë pas nga forcat serbe të cilat u kthyen në fshat për të zhvendosur trupat. 29 trupa të tjerë u zhvarrosen gjatë vitit 2013 (dhjetor) dhe vitit 2014 (prill-qershor) në varrezën masive në Rudnicë, në rajonin e Rashkës, që ndodhet afër kufirit me Kosovën.

Përveç që ishin varrosur, zhvarrosur dhe zhvendosur trupat në vende të ndryshme – kur ato fshiheshin në varre masive të pashënuara të vendosura në territorin e Serbisë, trupat që forcat serbe i sillnin nga qytete të ndryshme dhe kishin të bënin me krime të ndryshme të luftës ishin të përziera së bashku. Në Rudnicë, përveç 29 trupave që u përkisnin civilëve të vrarë në fshatin Rezallë/Rezala, u gjetën edhe 25 trupa të tjerë, të cilët u vranë në katër krime të ndara në fshatra të tjerë në zonën e Drenicës¹⁷.

Nga 9 kufomat e gjetura kohët e fundit në Kizhevak janë identifikuar tashmë si viktima të masakrës në Rezallë/Rezala dhe mbetjet mortore janë kthyer dhe rivarrosur në shtator të vitit 2021¹⁸.

Kjo strategji e fshehjes dhe shpërndarjes së trupave nëpër Kosovë dhe Serbi e bën zbulimin e tyre tejet sfidues. Po ashtu, kur fshiheshin trupat e civilëve shqiptarë të vrarë gjatë luftës shpesh përdorej forma e cila do t'i vështirësonte tej mase aktivitetet e mëvonshme hetimore dhe zhvarrosëse.

Informatat e para se mbetjet mortore mund të gjenden në Kizhevak ishte marrë në fund të vitit 2014, pas përfundimit të gërmimeve në Rashkë. Ndërsa autoritetet serbe morën këtë informatë nga dëshmitarët, ishte e pamundur të përcaktohej vendndodhja e saktë e varrezës masive duke u bazuar vetëm në dëshmitë e dëshmitarëve, për shkak të natyrës së lokacionit¹⁹.

Kizhevaku është gurore e vjetër e vendosur afër Rudnicës. Kjo do të thotë se toka atje ka bërë që gërmimet dhe aktivitetet hetimore të jenë shumë të vështira. Si minierë, peisazhi përreth Kizhevakut gjithashtu kishte pësuar ndryshime të vazhdueshme me kalimin e kohës, pasi gurorja përdorej për vite me radhë. Procesi i identifikimit të vendndodhjes së saktë të mbetjeve mortore u ndërlikua për faktin se në këtë minierë kishte katër deri në pesë galeri, ku secila kishte lartësinë prej rreth 13 metrash²⁰.

16
Dosja: Mbulimi i provave të krimeve gjatë luftës në Kosovë: Operacioni i fshehjes së trupave: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_operacija_skrivanja_tela_eng.pdf

17
Zona e Drenicës gjatë konfliktit të armatosur në Kosovë ka qenë zonë e përgjegjësisë së Brigadës 37 të motorizuar të Ushtrisë së Jugosllavisë (br. 37 mt.). Dokumentet ushtarake të publikuara në Dosje vënë në pah praninë e br. 37 mt., në tri fshatra, në të cilat janë kryer krimet e cekura. Në rastin e së paku një krimi, në fshatin

Rezallë, është e sigurtë se krimet i kanë kryer pikërisht pjesëtarët e br. 37. mt. FDH-ja po ashtu ka konfirmuar se pastrimi i terrenit në fshatrat në të cilat janë kryer krimet ka qenë përgjegjësi e br. 37. mt.

18
Artikull i publikuar në Radio Evropa e Lirë: Kthehen në Kosovë mbetjet mortore të shtatë shqiptarëve të zhdukur.: <https://www.evropaelire.org/a/te-zhdukurit-nga-lufta-ne-kosove/31485974.html> - Qasja e fundit më 7 tetor 2021.

Për këto arsye, procesi i përcaktimit të vendndodhjes së saktë të trupave ishte shumë i ndërlikuar – ekspertët që punuan në këtë gurore thanë se ky ishte hetimi më sfidues nga Lufta e Kosovës. Andaj, nuk është për t'u habitur që u deshën deri në gjashtë vjet për të gjetur 9 trupat në Kizhevak.

Pasi kishte marrë informatat në vitin 2014, EULEX-i e kishte filluar punën në terren në Kizhevak që nga viti 2015, për një deri në tre muaj çdo vit. Pas disa seancave të pasuksesshme të gjurmimeve, në vitin 2020 ndodhi një përparim, falë përdorimit të imazheve ajrore, të shpjeguara në vijim²¹.

19

Informatat për rastin e gjetjes së trupave në Kizhevak janë siguruar nga ekspertët forenzikë të EULEX-it, ekskluzivisht për FDHK-në me 5 gusht 2021.

20

IBID.

21

Sqarimi për Kizhevakun: ekspertët e EULEX-it e përshkruajnë mënyrën se si e identifikuan lokacionin e saktë ku u zbuluan mbetjet mortore. Qasja e fundit më 7 tetor 2021: <https://www.eulex-kosovo.eu/?page=1,10,1267>

Serbia, Batajnica
34TDG4839571009

Serbia, Perucac Lake
34TDG6848769190

Serbia, Kizevak, Raska
34TDN7520793351

Serbia, Petrovo selo
34TFQ1372143560

Më saktësisht, pas kërkesës së EULEX-it për të marrë imazhet ajrore se si dukej gurorja në vitin 1999, Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq i vuri ato në dispozicion të Komisionit Qeveritar për Personat e Zhdukur të Kosovës dhe Komisionit Qeveritar për Personat e Zhdukur të Serbisë në fund të vitit 2019. EULEX-i i mori imazhet në fund të vitit 2019²².

Nga fundi i vitit 2019 dhe në fillim të vitit 2020, ekspertët e EULEX-it analizuan dhe krahasuan fotografitë. Duke u bazuar në analizën e bërë, një ekip u kthye në Kizhevak në shkurt të vitit 2020 dhe përcaktoi vendndodhjen e saktë. Pas përcaktimit dhe identifikimit të vendndodhjes, ekspertët nga EULEX-i, Instituti i Mjekësisë Ligjore të Kosovës dhe Komisioni Qeveritar Serb për Personat e Zhdukur kryen punën në terren në Kizhevak, e cila çoi në zbulimin e mbetjeve njerëzore.

Ndërsa trupat e parë u identifikuan në fund të vitit 2020, puna në terren u desh të ndërpritej për shkak të përkeqësimit të kushteve atmosferike. Puna rifilloi në pranverën e vitit 2021²³. Nga mënyra se si shkoi gjetja e trupave të civilëve që u vranë në fshatin Rezallë/Rezala mund të nxirren një varg mësimesh.

Së pari, procesi i hetimit për gjetjen dhe identifikimin e mbetjeve mortore të njerëzve të zhdukur është një punë jashtëzakonisht teknike, e cila kërkon personel shumë të specializuar, dhe atë në numër të konsiderueshëm. Me fjalë të tjera, procesi kërkon institucione që kanë personel të mjaftueshëm dhe të trajnuar në mënyrë adekuate si dhe burime të konsiderueshme. Së dyti, numri i institucioneve – serbe, kosovare, organizatave ndërkombëtare dhe OSHC-të ndërkombëtare – të përfshira në proces kërkon nivel të jashtëzakonshëm koordinimi. Së treti, provat e nevojshme për të filluar dhe përfunduar me sukses gërmimet janë të shumta: dëshmitë e dëshmitarëve duhen analizuar, verifikuar dhe krahasuar, që do të thotë se një dëshmi e vetme nuk është e mjaftueshme për të nisur procesin hetimor dhe shpesh plotësohet me elemente të tjera, siç është puna në terren ose imazhet ajrore²⁴. Së katërti, pasi të identifikohet një vend i mundshëm i një varreze masive, ai lokacion duhet të sigurohet. Edhe kjo kërkon koordinim institucional, personel dhe besim mes autoriteteve. Në rastin e Kizhevakut, edhe elemente të tjera pengonin gjetjen e trupave, sidomos ato që kanë lidhje me natyrën dhe vendndodhjen e varrezës masive. Përtej elementeve të përmendura më lart, varreza masive ishte aq e largët saqë duhej të ndërtohej një rrugë për të siguruar që profesionistët dhe makineritë e nevojshme të mund t'u qaseshin fizikisht vendeve dhe të punonin atje²⁵.

Analiza e këtij rasti studimi duhet të shërbejë si kujtesë se puna e nevojshme për të identifikuar mbetjet mortore të zhdukurve është komplekse, shumëplanëshe, tejet teknike dhe kërkon burime të mjaftueshme.

Nga viti 2001 e deri më sot, në territorin e Serbisë janë gjetur 950 trupa të shqiptarëve të vrarë në Kosovë, në 5 lokacione të varrezave masive. Sipas Zyrës së UNMIK-ut për Personat e Zhdukur, 744 trupa u zbuluan në vitin 2001 në Batajnicë, afër Beogradit. Në të njëjtin vit, 61 trupa u gjetën në Petrovo Sello,

22
IBID.

23
IBID.

24
IBID.

25
Informatat për rastin e gjetjes së trupave në Kizhevak janë siguruar nga ekspertët forenzikë të EULEX-it, ekskluzivisht për FDHK-në më 5 gusht 2021.

në Serbinë Lindore. Një varrezë masive me 84 trupa u zbulua në Liqenin Peruçac në vitin 2001. Një varrezë masive u zbulua në vitin 2013, në Rudnicë, ku u gjetën mbetjet mortore të 52 personave. Në vitet 2020-2021 u gjetën 9 mbetje mortore në guroren e Kizhevakut.

Varrezat klandestine dhe ekzistuese Strategjia e fshehjes së trupave që po sfidon autoritetet²⁶

Strategjia e fshehjes së provave të krimeve të luftës nuk përfshinte vetëm fshehjen e trupave në varreza masive të pashënuara, siç ishte Kizhevaku dhe Rudnica. Për ta bërë edhe më të vështirë gjetjen e trupave, ato i fshehën edhe në varreza më të vogla. Të zhdukurit u varrosën në varreza ekzistuese, në hapësira mes dy varreve ekzistuese dhe në varreza publike.

Kjo formë e fshehjes sot përbën një nga sfidat kryesore në gjetjen e personave të zhdukur, pasi rihapja e varrezave ekzistuese do të shkaktonte pakënaqësi shumë të madhe te familjet që i kanë familjarët e tyre të varrosur dhe do të prodhonte zhgënjim edhe më të madh.

Një nga vendet ku ka ndodhur kjo dukuri e fshehjes së trupave janë varrezat muslimane në Mitrovicën e Veriut/Severna Mitrovica. Ky lokacion është tejet i rëndësishëm edhe për faktin se zhvarrosjet, identifikimet dhe rivarrosjet ende vazhdojnë – me çka bëhet e qartë se megjithëse një hapësirë identifikohet si lokacion i mundshëm i mbetjeve mortore të të zhdukurve, gjetja e vendndodhjes së saktë të mbetjeve është proces i gjatë dhe delikat²⁷.

Zhvarrosjet e para në varrezat muslimane të Mitrovicës Veriore/ Severna Mitrovica u kryen në vitin 1999. Deri në fund të vitit 2002 u bënë 10 zhvarrime ku ishin gjetur 48 trupa, ndërsa deri në gusht të vitit 2021 janë gjetur gjithsej 76 trupa²⁸. Nga ajo kohë, mbledhja e informatave dhe analiza në lidhje me këtë varrezë vazhdon edhe sot e kësaj dite²⁹.

Komisioni Geveritar për Personat e Zhdukur në Kosovë pritet të kthehet në këtë lokacion, pasi dyshohet se më shumë trupa të shqiptarëve të vrarë gjatë luftës janë të fshehur atje³⁰.

Ndërsa nga njëra anë, kërkimi i lokacioneve të reja ku dyshohet se janë fshehur trupa kërkon burime të konsiderueshme, nga ana tjetër, kjo kërkon edhe shkëmbimin e duhur të informatave mes dy vendeve – diçka që të dy Komisionet qeveritare për persona të zhdukur besojnë se mund të përmirësohet.

Përveç shkëmbimit të informatave mes institucioneve serbe dhe kosovare, ato duhet të shkëmbehen edhe me bashkësinë ndërkombëtare që ka qenë pjesë e procesit. Kjo përfshin informata nga TPNJ-ja, e cila veproi me ekipe mjeko-ligjore në Kosovë; dhe KFOR-i, i cili gjithashtu mblodhi informata dhe prova në vitet e para të pasluftës, por i cili nuk ka ndarë asnjë informatë me palët e përfshira.

26
Nga intervista e zhvilluar me Kushtrim Garën, Udhëheqës i Njësisë për Personat e Zhdukur në Komisionin Geveritar për Persona të Zhdukur. Intervista është realizuar në shtator 2021.

27
IBID.

28
IBID.
29
Nga intervista e tretë zhvilluar me Kushtrim Garën, Udhëheqës i Njësisë për Personat e Zhdukur në Komisionin Geveritar për Persona të Zhdukur. Intervista është realizuar në muajin shtator 2021.

30
Duke u bazuar në numrin e të zhdukurve sipas Komisionit Geveritar për Persona të Zhdukur, në qytetin e Mitrovicës ende figurojnë të zhdukur rreth 100 persona.

Vendndodhjet e varrezave masive të identifikuara në Serbi

1

Batajnicë

Varrezë Masive

E zbuluar në vitin 2001.
Në të janë gjetur 744 trupa
të shqiptarëve të Kosovës.

2

Peruqac

Varrezë Masive

Trupat e shqiptarëve të
Kosovës u shfaqën në
sipërfaqe të liqenit më
1999. Më 2001, pranë
liqenit është gjetur një
varrezë masive me mbetjet
mortore të 84 personave.

3

Rudnicë

Varrezë Masive

Më 2013 u gjetën mbetjet
mortore të 52 civilëve
shqiptarë.

4

Petrovo Selo

Varrezë Masive

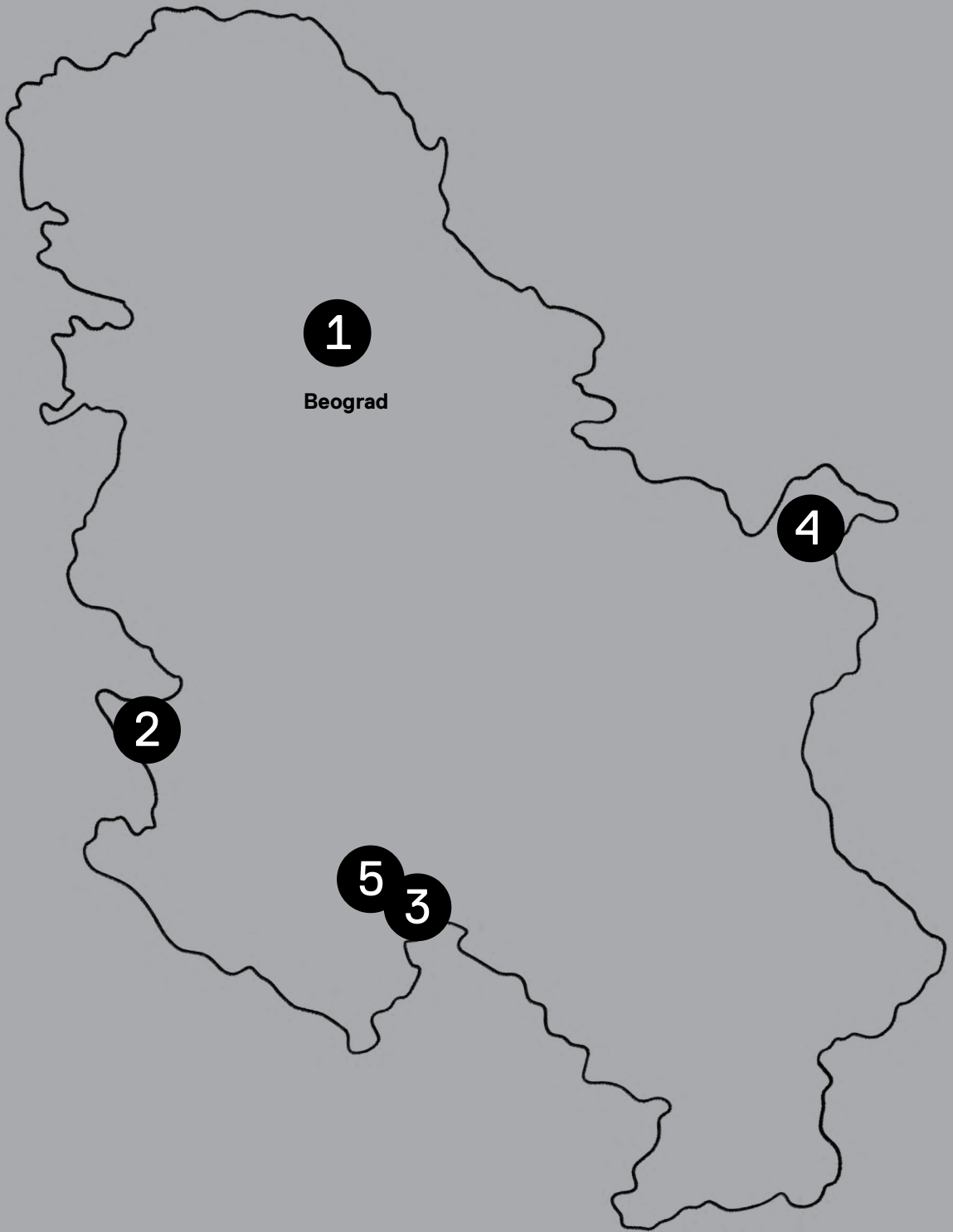
E zbuluar në vitin 2001.
Aty u gjetën 61 trupa të
shqiptarëve të Kosovës.

5

Kizhevak

Varrezë Masive

Në vitet 2020-2021 u
gjetën 9 mbetje mortore
në guroren e Kizhevakut.

Çështja II

Arkivat

Në këtë kapitull do të shtjellohet më në hollësi se si procesi i gjetjes së personave të zhdukur lidhet ngushtë me hapjen dhe dorëzimin e arkivave të shumë institucioneve që menjëherë pas luftës mblodhën prova dhe intervistuan mijëra njerëz. Nga hulumtimet dhe intervistat që janë zhvilluar për përpilimin e këtij raporti shihet se procesi për zbardhjen e fatit të personave të zhdukur është përcjellë me lëshime dhe gabime të shumta.

Përgjatë viteve, shumë organizata, organe dhe institucione kanë mbledhur dokumentacion dhe kanë trajtuar arkivat ku ruhen (ose mund të ruhen) informata për personat e zhdukur. Dorëzimi i përgjegjësive dhe dosjeve të shumta nga një ekip tek ekipet tjera dhe ndërimi i personelit përgjatë viteve ka bërë që sot të jetë tejte e vështirë të përcaktohet me saktësi se çfarë ka ndodhur me dosjet e personave të zhdukur. Institucionet përgjegjëse për zbardhjen e fatit të personave të zhdukur e kanë të vështirë të përkufizojnë ngjarjet rreth kohës kur ishin krijuar këto dosje, si dhe provat që ato (mund të) përfshijnë.

Sa për ilustrim, më se 1200 dosje të lidhura me krimet e luftës iu dorëzuan EULEX-it nga UNMIK-u. Nga këto 1.187 dosje të çështjeve të pranuar nga EULEX-i, 500 duhej të hidheshin poshtë sepse nuk përmbanin prova të përdorshme për procese gjyqësore (për shembull, ato nuk përmbanin dokumente origjinale). Me fjalë të tjera, pothuajse gjysma e dosjeve të pranuar nga EULEX-i nuk janë fare pjesë e arkivave, ku përfshihen edhe dosjet e personave të zhdukur³¹.

Gjithashtu ekzistojnë arkiva që si Serbia ashtu edhe Kosova besojnë se janë në duart e shtetit tjetër. Gjatë një takimi të mbajtur në vitin 2020 në kuadër të dialogut Kosovë-Serbi, delegacioni i Kosovës i kërkoi Serbisë të hapte arkivat e saj ushtarake dhe policore për të ndihmuar në gjetjen e varrezave masive të luftës, ndërsa delegacioni serb kërkoi që të hapen arkivat e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, UÇK³².

Presidenti i tanishëm serb, Aleksandar Vuçic, beson se në arkivat e UÇK-së mund të dihet se ku u vranë serbët dhe joshqiptarët e tjerë³³.

Megjithatë, gjatë takimeve që delegacioni i Kosovës dhe ai i Serbisë patën në shtator të vitit 2021 u tha se të dyja shtetet ishin pajtuar t'i hapnin arkivat, përfshirë ato të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës për të krijuar mundësinë e konsultimit të dokumenteve të vlefshme mbi vendndodhjen e trupave të personave të zhdukur me forcë dhe atyre që ende janë të pagjetur³⁴.

Por, pavarësisht retorikës së bashkëpunimit, asgjë nga kjo nuk duket se ka gjasa të ndodhë së shpejti pasi Serbia i ka klasifikuar disa dokumente nga arkivat e saj ushtarake si sekrete shtetërore, ndërsa Kosova këmbëngul se UÇK-ja, si organizatë guerile, nuk ka pasur kurrë arkiva ushtarake³⁵.

31
Nga intervista e zhvilluar me Lars-Gunnar Wigemark, Shef i Misionit të EULEX-it. Intervista është realizuar në nëntor 2020.

32
Artikull i publikuar nga Balkaninsight: <https://balkaninsight.com/2020/07/17/vucic-serbia-e-gatshme-te-ndihmoje-ne-gjetjen-e-te-zhdukurve-te-kosoves/?lang=sq> – Qasja e fundit më 1 dhjetor 2021.

33
IBID.

34
Artikull i publikuar nga BalkanInsight: <https://balkaninsight.com/2021/09/28/kontroll-faktesh-nga-birn-a-jane-serbia-dhe-kosova-gati-te-hapin-arkivat-e-tyrete-kohes-se-luftes/?lang=sq> - Qasja e fundit 1 dhjetor 2021.

35
IBID.

Në këtë pjesë të raportit do të shpjegohen në hollësi se kush nuk i ka dorëzuar ende arkivat, cilat arkiva do të duhet të hapeshin dhe çfarë përmbajnë këto arkiva dhe se si do të ndihmonin ato në zgjidhjen e një numri të madh të rasteve të personave të zhdukur gjatë luftës së fundit në Kosovë.

Menjëherë pas hyrjes së forcave të NATO-s në Kosovë, erdhën më shumë se 10 ekipe të TPNJ-së dhe nisën mbledhjen e dëshmimeve të krimeve të luftës. Në një përpjekje për të treguar se krimet ishin sistematike dhe të përhapura, ekipet e TPNJ-së kryen autopsitë e shumë trupave, duke bërë pak apo aspak punë identifikuese. Për më tepër, trupa të pidentifikuar të zhvarrosur në vitin 1999 u rivarrosën në vende të ndryshme³⁶. Por këto informata nuk janë shkëmbyer me institucionet e ngarkuara me vazhdimin e procesit hetimor³⁷.

Aktorë të ndryshëm në Kosovë dhe Serbi kritikojnë punën e atëhershme të TPNJ-së, sipas të cilëve hipotetiki është një gjykatë – ciladoqoftë ajo – nuk i është qasur çështjes me qëllimin parësor të identifikimit të personave por me qëllim të gjetjes së korpus deliktit për të ngritur aktakuza, shkaktarin e vdekjes.

Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq (KNKK), që ka një rol të rëndësishëm në zbardhjen e fatit të personave të zhdukur beson se sikur të kishte pasur qasje kushtimisht më serioze se të tjerët, do të ishin zgjidhur më shumë raste ose ato do të ishin zgjidhur më shpejtë³⁸.

Dokumente dhe prova ka edhe për një numër të zhdukjeve dhe rrëmbimeve me forcë që u bënë menjëherë pas muajit qershor të vitit 1999 e deri në dhjetor të vitit 2000. Shqetësim për këtë është shprehur edhe në raportin “Groposja e së kaluarës - 10 vjet pandëshkueshmëri për zhdukjet dhe rrëmbimet me forcë në Kosovë” të organizatës Amnesty International, ku thuhet se provat ekzistuese lidhur me zhdukjet dhe rrëmbimet me forcë nuk iu vunë në dispozicion autoriteteve përkatëse³⁹. Në po këtë raport thuhet se provat e mbledhura nga Tribunali lidhur me zhvarrimet, personat e zhdukur, dhe vendndodhjet e varrezave nuk iu vunë në dispozicion Zyrës për Persona të Zhdukur dhe Mjekësi Ligjore (ZPZHML) së atëherëshme deri në vitin 2008.

Edhe pse Amnesty International e kupton se informatat lidhur me procedimet e Tribunalit duhet të mbeten konfidenciale, vërehet se hetimet e policisë së UNMIK-ut (dhe deri diku ato të Serbisë) u dëmtuan nga mungesa e këtyre informatave. Për më tepër, provat, përfshirë fotografitë e vendndodhjeve të ndryshme të varrezave dhe informata të tjera lidhur me trupat e gjetur (dhe në disa raste të djegur), KFOR-i nuk ua ka vënë në dispozicion hetueseve të UNMIK-ut apo EULEX-it.

Shumë familjarë të serbëve të rrëmbyer në Kosovë pas konfliktit i raportuan rrëmbimet e tyre te batalionet përkatëse të KFOR-it.

36
Raporti “Groposja e së kaluarës - 10 vjet pandëshkueshmëri për zhdukjet dhe rrëmbimet me forcë në Kosovë”, Amnesty International 2009.pdf

37
IBID.

38
“Pra, nuk ka qenë qëllim primar i tyre me i identifikuar ata trupa. Ka qenë primar me ditë që është i vrarë apo i ekzekutuar. Pra në mungesë të një mekanizmi qendror të konsoliduar që do t'i konfirmonte të gjithë ato të dhëna. Pra nuk është Kosova e vetme. Në 99 për qind të konflikteve kjo ndodh”.

- Nga intervista e realizuar me Drejtorin e Komitetit të Kryqit të Kuq Ndërkombëtar në Kosovë – Agim Gashi. Intervista është realizuar me 2 dhjetor 2020.

39
IBID.

“Vëllai im është zhdukur në qendër të qytetit të Rahovecit, midis ditës. Është kidnapuar në një shitore. Nga informatat që kam, vëllai kishte parkuar veturën për të blerë diçka në këtë shitore dhe më nuk dihet për të. Është zhdukur. Aty ka pasur plot ushtarë të UÇK-së dhe po ashtu ushtarë të KFOR-it. Unë kam qenë ne shtëpi, ka qenë ora 11 paradite. E di që në atë kohë në qendër të qytetit të Rahovecit kanë qenë 100 njerëz, dhe ushtarët e KFOR-it kanë qenë vetëm 20 metra larg. Vëllai im ishte me kalë, në veshje sportive dhe atlete, e nuk ka pasur asnjë laps me vete, e lëre më thikë a pistoletë, apo ku ta di unë. Prej atij momenti ne kurrë nuk e kemi parë më dhe kurrë më nuk është kthyer. Unë kam shkuar deri te KFOR-i, 50m nga fshati im ku jetoj. Kam shkuar ta lajmëroj që vëllai im nuk është kthyer tërë ditën. Por, nuk kanë ndërmarrë asgjë. Askush nuk na ka lajmëruar që ai është zhdukur, që dikush e ka kidnapuar por e kemi parë që nuk po kthehet. Pasi e kam lajmëruar KFOR-in, e kam lajmëruar edhe te policia e UNMIK-ut dhe po ashtu në OSBE. Nuk ka organizatë humanitare, ndërkombëtare që s’e kemi lajmëruar”⁴⁰.

Asnjë informatë që i është dhënë batalionit të KFOR-it nga të afërmit, duke përfshirë deklaratat, fotografitë e personave të zhdukur dhe dokumentet e identifikimit, nuk i është vënë në dispozicion asnjëherë autoriteteve që kanë mandatin për hetimin e këtyre krimeve në Kosovë. Fakti që këto informacione të KFOR-it⁴¹ janë ende të paqasshme, bën që Komisioni për Personat e Zhdukur në Serbi të jetë shumë i bindur se ka shumë informata në arkivat e kësaj organizate.

“Mua askush nuk mund të më bindë që KFOR-i, UNMIK-u, OSBE-ja dhe shumë organizata të tjera që kanë qenë të pranishme në ato hapësira, në vendet ku kanë ndodhur vrasjet, zhdukjet e shqiptarëve të Kosovës, të serbëve të Kosovës, nuk kanë në arkivat e tyre më shumë informata sesa ato që ne kemi pasur mundësi t’u qasemi. Po ashtu, për neve është shumë e rëndësishme që ekipet forenzike ad hoc të Tribunalit të Hagës, që në vitet 1999-2000 kanë bërë zhvarrosje në hapësirat e Kosovës e të Metohisë të dalin me një raport të hollësishëm lidhur me atë se çka kanë bërë ata asokohe”, thotë Velko Odalloviq⁴².

40
Negovan Mavriq – Vëllai i viktimës Miodrag Mavriq. Miodrag Mavriq, i lindur më 05.02.1964, është zhdukur me 12 tetor të vitit 1999. Trupi i tij është zhvarrosur në nëntor të vitit 2002 në fshatin Brestovc të Komunës së Rahovecit ndërsa është identifikuar përmes analizës së ADN-së në nëntor të vitit 2003.

41
KFOR-i është institucioni i vetëm që nuk ka pranuar të ndajë informata dhe të japë intervistë për FDHK-në, as pas tri kërkesave që i janë bërë gjatë realizimit të këtij hulumtimi.

42
Nga intervista e realizuar me Velko Odalloviqin, Kryetar i Komisionit Qeveritar për Personat e Zhdukur në Serbi. Intervista është realizuar më 9 tetor 2020.

“Para dy vitesh, në hyrje të Gjakovës e kemi gjetur një lokacion. Ai është një bunker në të cilin kanë qenë të varrosur, përkatësisht janë vrrarë dhe hedhur shtatë trupa. Është një familje prej pesë anëtarëve, familja Shutakoviq, janë vrrarë fëmijë të moshës jomadhere, nëna dhe babai. Ky informacion ka ekzistuar në raportin e kontingjentit italian të KFOR-it të muajit korrik të vitit '99. Dhe merreni me mend, për 18 - 19 vite ka ekzistuar informata por nuk është ndarë me ne, dhe ne nuk kemi mundur ta vëmë në funksion, sepse as ne as Prishtina nuk e kemi poseduar atë informatë por dikush e ka pasur. Kur kemi arritur deri te ajo informatë, kemi shkuar, e kemi bërë zhvarrosjen dhe ky është rezultati”, thotë Odalloviq⁴³.

Këtë e konfirmon edhe Ibrahim Makolli, i cili ka udhëhequr grupin punues për Personat e Zhdukur në kuadër të dialogut Kosovë-Serbi.

“Natyrisht që ato janë lajmëruar në KFOR dhe Polici të UNMIK-ut, e ne nuk kemi qasje në atë dokumentacion. Se kështu na e kishin krijuar një drejtim se ku duhet të kërkohet. Krejt kjo për shkak të mungesës së informatave të plota”, deklaroi Ibrahim Makolli⁴⁴.

Eksperti mjekoligjor dhe ish-drejtuari i Institutit të Mjekësisë Ligjore në Kosovë, Arsim Gërxhaliu, është i bindur se ekziston material i bollshëm nga ekipet e Tribunalit, të KFOR-it dhe të arkivave policore dhe ushtarake të Serbisë. Ai pohon se këto materiale kurrë nuk u janë dorëzuar dhe se fotot dhe raportet e këtyre ekipeve do të zgjidhnin një numër të konsiderueshëm të rasteve.

“Pra Tribunali i Hagës ka punu me metodë klasike, disa vetëm me ekzaminim të jashtëm. Kurse në anën tjetër tash e 22 vite më pas del që 2 mijë familjarë i kanë varrosur vetë, pa autopsi dhe pa analizë. P.sh. KFOR-i ka material bazë të atyre ditëve të para. Po pse nuk bëhët asgjë për këto arkiva është vetëm detyrë e institucioneve. Po mua më shumë më interesojnë arkivat e ekipeve të Tribunalit të Hagës, raportet dhe ato fotografi të ekipeve të Hagës”, thotë Gërxhaliu⁴⁵.

FDHK-ja i është drejtuar edhe KFOR-it, por pa ndonjë përgjigje, as pas 1 viti pritjeje. KFOR-i nuk ka kthyer email me shpjegime se pse nuk janë kthyer këto arkiva apo kur do t'u vihen në dispozicion ekipeve kosovare dhe serbe⁴⁶.

Ndërsa UNMIK-u në intervistën e dhënë për Fondin për të Drejtën Humanitare Kosovë⁴⁷ nuk arriti të konfirmonte nëse këto dokumente dhe informata janë ndarë me policinë e tyre.

Përveç KFOR-it dhe UNMIK-ut, pala serbe por edhe ajo kosovare kërkojnë që informatat t'u jepen edhe nga më shumë se 10 ekipet e forenzikës që punuan atëherë, pasi që besojnë se ato do të ofronin drejtime të sakta për hetimin e rasteve dhe zgjidhjen e tyre⁴⁸.

43
IBID.

44
Nga intervista e realizuar me ish-Udhëheqësin e Grupit Punues për Personat e Zhdukur në kuadër të Delegacionit të Kosovës, Ibrahim Makolli. Intervista është realizuar më 18 shkurt 2021.

45
Nga intervista e realizuar me ish-Drejtuarin e Institutit të Mjekësisë Ligjore, Arsim Gërxhaliu. Intervista është realizuar më 11 shkurt 2021.

46
Pyetje të dërguara në adresën e zyrës së KFOR-it në Prishtinë, pas kërkesës për intervistë të dërguar 3 muaj para se këtyre pyetjeve.

47
Nga intervista e realizuar me Shefin e Zyrës për të Drejtat e Njeriut në UNMIK - Jerome Bouyjou. Intervista është realizuar më 9 dhjetor 2020.

48
Nga intervista e realizuar me Veljko Odalloviqin, Kryetar i Komisionit Qeveritar për Personat e Zhdukur në Serbi.

Intervista është realizuar më 9 tetor 2020. Nga intervista e realizuar me ish-Udhëheqësin e Delegacionit të Kosovës në kuadër të grupit punues, Ibrahim Makolli. Intervista është realizuar më 18 shkurt 2021.

Ibrahim Makolli, i cili në kohën kur është zhvilluar intervista ka qenë Udhëheqës i Grupit Punues, mekanizëm ky që ka dalë prej Dialogut në Vjenë në vitin 2004, jep shembuj se si informatat dhe dokumentet që ende nuk u janë dorëzuar do të ndihmonin në zgjidhjen e disa rasteve. Ai flet për zhvarrimet që ishin kryer nga Tribunali në vitin 2000 në varrezat e Dragodanit, ku ekspertët e Tribunalit zhvarrosën 170 trupa, si dhe për zhvarrimet në një vend në Matičan (lagje në Prishtinë) ku ekipet e Tribunalit zhvarrosën 10 trupa. Fotografitë dhe dokumentacioni i atëhershëm është i nevojshëm për të parë se deri ku janë prekur këto terrene në atë kohë⁴⁹.

“Nëse do t’i kishim arkivat dhe dokumentacionin e saktë do të dinim nëse ka hapësirë që edhe njëherë t’u kthehem atyre lokacioneve. Ju e dini që sa herë iu kemi kthyer varrezave muslimane në Mitrovicë/Mitrovica. Aty ka pasë trajtime dhe ekzaminime disa herë, por tash vonë kemi gjetë trupa. Na s’kemi pasë një evidencë të saktë të të varrosurve nëpër varrezat normale”, thotë Makolli.

Sipas tij, edhe një numër i mbetjeve mortore që janë në morgun e Prishtinës/Priština, në Institutin e Mjekësisë Ligjore - mund të jenë trupa që janë zhvarrosur nga varrezat normale, pra trupa që kanë qenë të varrosur më parë dhe nuk janë viktima të krimeve të luftës⁵⁰.

Për tu siguruar që të gjitha informatat relevante lidhur me vendndodhjet e varrezave të jenë në dispozicion, Komuniteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq ka kërkuar bashkëpunimin e TPNJ-së dhe organizatave të tjera ndërkombëtare, që kanë qenë të pranishme në Kosovë menjëherë pas konfliktit, për të marrë informata të mëtejme për personat e zhdukur. Duke pasur parasysht rolin e luajtur nga komuniteti ndërkombëtar në Kosovë, KNKK-ja ka rekomanduar që të gjitha vendet anëtare të OKB-së që kanë luajtur rol në Kosovë, të shqyrtojnë dokumentacionin e tyre për të parë nëse kanë informata që lidhet me eshtrat, varret apo të zhdukurit në përgjithësi⁵¹.

Në anën tjetër Amnesty International konsideron se mosdorëzimi i provave të mbledhura në vitet 1999-2000 nga ana e Tribunalit dhe KFOR-it menjëherë pas krimeve, mund të paraqesë pengesë serioze për zgjidhjen e fatit të disa personave që kanë qenë cak i zhdukjeve dhe rrëmbimeve me forcë⁵².

49
Nga intervista e realizuar me Udhëheqësin e Grupit Punues, Ibrahim Makolli. Intervista është realizuar në shkurt 2021.

50
IBID.

51
Nga intervista e realizuar me Drejtorin e Komitetit të Kryqit të Kuq Ndërkombëtar në Kosovë, Agim Gashi dhe Shefin e Njësisë së Mbrojtjes, Naim Ymeri. Intervista është realizuar më 2 dhjetor 2020.

52
Raporti “Groposja e së kaluarës – 10 vjet pandëshkueshmëri për zhdukjet dhe rrëmbimet me forcë në Kosovë”, i botuar në vitin 2009. <https://www.amnesty.org/download/Documents/48000/eur700072009sqi.pdf>

Ekziston një përceptim i përbashkët i institucioneve të Kosovës se autoritetet serbe posedojnë më shumë informata se që kanë përfshirë në dokumentet tashmë të dorëzuara dhe se ushtria serbe ka të dhëna të plota për vendet e varrezave, por nuk i ka hapur plotësisht arkivat e saj⁵³.

Besohet se me hapjen e arkivave ushtarake në Beograd do të bëhej e mundur gjetja e shumicës së personave të vrarë si dhe informata për lokacionet ku ata gjenden⁵⁴.

Se këto arkiva ekzistojnë e konfirmon edhe një hulumtim i realizuar nga Fondi për të Drejtën Humanitare. FDH-ja në vitin 2014 kishte kërkuar nga Ministria e Mbrojtjes së Serbisë të dhënat për operacionet e Brigadës 37 të motorizuar të Ushtrisë Jugosllave gjatë luftës së Kosovës. Pak kohë pas kësaj kërkesë, i tërë dokumentacioni i kësaj Brigade është shpallur sekret shtetëror për 30 vitet e ardhshme⁵⁵.

Hulumtimi i arkivës së Brigadës 37 të motorizuar është i domosdoshëm⁵⁶, thuhet në Fondin për të Drejtën Humanitare, sepse kjo Brigadë ka vepruar në vendet ku janë bërë krime (Zabel të Ulët/Donji Zabelj, Rezallë/Rezala, Çikatovë të Vjetër/Staro Čikatovo) si dhe në disa vende të tjera të kësaj zone ku janë vrarë shqiptarë, trupat e të cilëve janë gjetur në varrezën masive në Rudnicë.

Komandant i kësaj Brigade gjatë luftës ka qenë Lubisha Dikoviç, i cili ka qenë Shef i Shtatmadhorisë së Ushtrisë Serbe prej vitit 2011 deri në vitin 2018. Vendimin që këto arkiva të shpallen “sekret shtetëror” e kishte marrë ministri i mbrojtjes, Bratislav Gashiç, i cili këtë detyrë e ka ushtruar prej vitit 2014 deri në vitin 2016.

“Është paradokasale por Gashiç është emëruar më pas drejtor i Agjensisë Informative të Serbisë (BIA), ku është edhe sot, që vetëm dëshmon se ata që i fshehin të dhënat për krimet e mundshme, që është në kundërshtim me Ligjin për sekrete, shumë shpejt shpërblehen në Serbi”, deklaroi në gusht të vitit 2020 koordinatori i Iniciativës së të Rinjve për të Drejtat e Njeriut, Marko Milosavljeviç, për rrjetin BIRN.

53
Nga intervistat e realizuara me institucione dhe aktorë të ndryshëm në Kosovë. Intervistat u realizuan në periudhën shtator 2020 - shtator 2021.

54
Nga intervista e realizuar me udhëheqësin e grupit punues, Ibrahim Makolli. Intervista është realizuar në shkurt 2021.

Njoftim nga FDH-ja, i publikuar më 12 qershor 2015. <http://www.hlc-rdc.org/?p=29345&lang=zh>

55
“Ministri i mbrojtjes i ka shpallur sekrete shtetërore dokumentet mbi aktivitetet e brigadës së motorizuar 37 të UJ në Kosovë” -

56
IBID.

Qasja fillestare e KNKK-së në arkivat e Tribunalit sjell rezultate

Për të ofruar argument më të qëndrueshëm përse hapja e arkivave ka shumë rëndësi dhe se kështu autoritetet kosovare dhe serbe do të gjenin më shumë mbetje mortore të personave të zhdukur, në vijim do të ipen disa shembuj për rastet që janë zbardhur pas qasjes që Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq ka pasur në disa arkiva të TPNJ-së.

KNKK-ja është i vetmi institucion që ka filluar të ketë qasje në arkivat e TPNJ-së, sot Mekanizmi Rezidual Ndërkombëtar për Gjykatat Penale. KNKK-ja me marrëveshjen që ka nënshkruar në tetor të vitit 2018, ka angazhuar dy ekspertë hulumtues të cilët punojnë 8 orë në ditë, dhe për tri vite me radhë ata do të punojnë dhe do të hulumtojnë tërë arkivin sa i përket të gjitha kontesteve në Ballkan, pra edhe në Kosovë⁵⁷.

Aty çka kërkohet janë informatat rreth vendvarrimeve të mundshme duke përfshirë edhe Tribunalin e Hagës, Ministrinë e Mbrojtjes, organizatat e ndryshme – pastrimin e puseve, Mjekët pa Kufi etj. Siç shpjegojnë në KNKK, nga ato informata që mblidhen, përpunohet një raport me ato që duhet me u hetu dhe u dorëzohen autoriteteve përmes grupit punues dhe nënmekanismit të grupeve punuese. “Edhe këta pastaj merrin me detaje ose mjekoligjore apo studimit të informatave që prezantohen nga të gjithë pjesëmarrësit. Në ekipin e analizës janë katër pjesëmarrës: KNKK-ja, Komisioni i Prishtinës, ai i Beogradit edhe EULEX-i. Ata i sjellin të gjithë informatat, i analizojnë dhe prej aty fillon aksioni për të hetuar”, shpjegojnë Gashi dhe Ymeri⁵⁸.

Kujtojmë se dy gjetjet e fundit më të mëdha, ato në varrezat muslimane në Mitrovicë/Mitrovica dhe ato në Rashkë janë bërë falë qasjes së KNKK-së në këto arkiva⁵⁹. Për të gjetur mbetjet mortore në varrezat muslimane në Mitrovicë/ Mitrovica, dy ekspertëve të KNKK-së së pari u është dashur të hulumtojnë ngjarjet që kanë ndodhur në Mitrovicë/Mitrovica në vitin 1999. Pastaj kanë analizuar arkivat e Tribunalit se çfarë është punuar nga ekspertët e tyre. Analiza është thelluar edhe më shumë duke shikuar se kush janë të gjithë personat e zhdukur në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica, dhe kush është varrosur prej kofliktit në Kosovë. Për të mbështetur edhe më shumë analizën këta ekspertë kanë hulumtuar edhe se kush është varrosur prej organeve serbe e kush është zhvarrosur pastaj prej ekspertëve të TPNJ-së. Pastaj, hulumtimi ka vazhduar duke shikuar se kush është identifikuar dhe kush ka mbetur pa u identifikuar⁶⁰.

Si rezultat i këtij ekipi të analizës, në dhjetor të vitit 2019, dhe gjatë vitit 2020 dhe 2021 ekipet e forenzikës gjeten mbetje mortore të disa personave në varrezat muslimane në Mitrovicë të Veriut/ Severna Mitrovica⁶¹. Në këtë lokacion, sipas Komisionit Geveitar për Persona të Zhdukur në Kosovë, do të gërmohet sërish pasi kanë arritur të shënojnë edhe dy lokacione dhe shpresojnë se do të kenë rezultate. Në bazë të informatave që ka KQPZH-ja, janë edhe dy viktima të tjera nga lufta e fundit në Kosovë⁶².

57
Nga intervista e realizuar me Drejtorin e Komitetit të Kryqit të Kuq Ndërkombëtar në Kosovë, Agim Gashi dhe Shefin e Njësisë së Mbrojtjes, Naim Ymeri. Intervista është realizuar më 2 dhjetor 2020.

58
IBID.
59
IBID.
60
IBID.

61
Nga intervista e zhvilluar me Kushtrim Garën, Udhëheqës i Njësisë për Personat e Zhdukur në Komisionin Geveitar për Persona të Zhdukur. Intervista është realizuar në tetor 2020.

62
IBID.

Çështja III

Identifikimet me
metoda tradicionale

63

“Para vitit 2001, kur Komisioni Ndërkombëtar për Persona të Zhdukur prezantoi teknologjinë e ADN-së në procesin e identifikimit në vendet e ish-Jugosllavisë, personat e zhdukur u identifikuan nga familjet duke përdorur njohjen vizuale të mbetjeve ose sendeve personale dhe, kur ishte e mundur, duke përdorur të dhënat dentare

ose gjurmët e gishtave; në atë kohë këto ishin metodat e vetme të disponueshme për identifikim”. Nga intervista e zhvilluar me Luigj Ndoun, Shef i Marrëdhënieve me Qeverinë (Prishtinë/Tiranë) - Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur (KNPZH). Intervista është zhvilluar më 11 nëntor 2020.

64

Nga intervista e zhvilluar me ekspertin e EULEX-it njëherit Zëvendës drejtoreshën e Institutit për Mjekësi Ligjore, Tarja Formisto. Intervista është zhvilluar më 19 nëntor 2020.

65

Fjalimi para Këshillit të Sigurimit nga Carla Del Ponte, Kryeprokurore e Tribunalit Penal për ish Jugosllavi dhe Ruandë, në Këshillin e Sigurimit të KB, 24 nëntor 2000, <http://www.icty.org/en/press/address-security-council-carla-del-ponte-prosecutor-international-criminal-tribunals-former>.

Procesi i gjetjes së personave të zhdukur përballet me një tjetër sfidë të madhe – rastet që u identifikuan me metoda tradicionale menjëherë pas luftës. Siç është përmendur në pjesën hyrëse, në vitet e para të pasluftës procesi u karakterizua nga konfuzioni dhe mungesa e koordinimit. Gjatë atyre viteve, rreth 2 mijë raste të personave të zhdukur, trupat e të cilëve u zhvarrosën menjëherë pas luftës u identifikuan me metoda tradicionale⁶³. Pra, varre individuale dhe masive u hapën, ndonjëherë pa praninë e ekspertëve dhe familjeve dhe trupat u identifikuan përmes rrobave, këpucëve dhe sendeve personale të gjetura aty.

Ekspertët tash thonë se të afërmit kanë mundur të bëjnë gabime me rastin e identifikimit të anëtarëve të familjes vetëm përmes sendeve personale. Sipas po këtyre ekspertëve, kjo metodologji mund të ketë shkaktuar keqidentifikime në pothuajse 6 për qind të rasteve, diçka që ka shkaktuar dhe po shkakton shqetësim të madh te publiku dhe veçanërisht te familjet e personave të zhdukur 22 vjet më vonë⁶⁴.

Në vitin 1999 ekipet mjeko-ligjore të TPNJ-së zhvarrosën 2,108 trupa nga 195 lokacione në territorin e Kosovës, ndërsa në vitin 2000, këto ekipe vlerësuan edhe 325 vendvarrime tjera dhe zhvarrosën 1,577 trupa si dhe gjetën mbetje të pakompletuara në 258 raste tjera⁶⁵. Kryeprokurorja e atëhershme e TPNJ-së Carla Del Ponte, gjatë një fjalimi që mbajti para Këshillit të Sigurimit, shtoi se në përgjithësi gjatë dy viteve ishin zhvarrosur 4,000 trupa të cilat gjithashtu janë ekzaminuar⁶⁶.

Kur në vitin 2003 testimet e ADN-së u kryen në mbetjet mortore dhe në familjet e personave të zhdukur, pasqyra u bë e paqartë dhe filluan të vihen në dyshim disa nga identifikimet e mëparshme joformale; kjo e shtyu EULEX-in të fillojë zhvarrosjen e disa varrezave ekzistuese gjatë viteve të fundit për të siguruar saktësinë në procesin e identifikimit, dhe për t'i dhënë fund pritjes së familjeve. Shumë familje, të afërmit e të cilëve u vranë në luftë, ndër vite po përjetojnë tronditjen e zbulimit se personi që kanë varrosur ishte identifikuar gabimisht dhe se kishin varrosur dikë tjetër.

Komisioni Ndërkombëtar për Persona të Zhdukur (KNPZH)⁶⁷ në anën tjetër konfirmon se identifikimet me metoda tradicionale bartin në vete rrezik thelbësor për gabime. Sipas KNPZH-së, disa nga referencat e gjakut të familjarëve që kanë raportuar personin të zhdukur mund të mos përputhen asnjëherë sepse trupi i personit të zhdukur i është kthyer gabimisht një familjeje tjetër.

66
IBID.

67
KNPZH-ja ka punuar për të trajtuar çështjen e personave të zhdukur si pasojë e konfliktit në Kosovë që nga viti 1999. Që nga viti 2003, KNPZH-ja ka ndihmuar Kosovën përmes identifikimeve të udhëhequra nga ADN-ja, fillimisht me

Administratën e Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) dhe që nga viti 2008 me Misionin e Bashkimit Evropian për Sundimin e Ligjit (EULEX), Departamentin e Mjekësisë Ligjore.

Si rrjedhë, familja e cila e ka pranuar trupin e gabuar mund të mos ketë dhënë mostrat e gjakut duke supozuar se kërkimi i tyre ka mbaruar, gjë që ka shkaktuar kështu mospërputhjen e mbetjeve të zvarrosura të anëtarit të vërtetë të familjes së tyre⁶⁸.

Në Kosovë, niveli i gabimeve nuk është ekzaminuar sistematikisht, por hetimet fillestare duke përdorur ADN-në për të testuar identifikimet e mëhershme me metodë tradicionale tregojnë se ky problem duhet të shqyrtohet hollësisht⁶⁹.

Në këtë pjesë të raportit paraqiten disa shembuj ku identifikimet me metodë tradicionale dolën të ishin të gabuara.

Rasti 1

Mitrovicë/Mitrovica / 17-18 për qind e rasteve u identifikuan gabimisht

KNPZH-ja⁷⁰, ka realizuar një Pilotprojekt në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica nga ku është konfirmuar se 17-18 për qind të personave që janë varrosur me metoda tradicionale janë identifikuar gabimisht.

Ky pilotprojekt⁷¹ ka përcaktuar se në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica, 14 familje kanë varrosur mbetjet mortore të dikujt tjetër, duke besuar se ata kishin identifikuar të afërmin e tyre të zhdukur. Ky pilotprojekt u lansua së bashku me një peticion që u bë nga shoqata e familjeve “Zëri i Prindërve” nga Mitrovica/Mitrovica duke kërkuar që disa raste të identifikimit që kanë përdorur metodën tradicionale të verifikohen edhe njëherë me analizën e ADN-së. Kjo shoqatë bindi 78 familje të japin mostrat e gjakut dhe pas analizës së ADN-së u verifikua se mostrat e gjakut të marra përputheshin me mostrat e kockave nga 14 mbetje mortore të cilat ende qëndrojnë të painedetifikuara në Morgun e Prishtinës/Priština.

Kjo ishte provë se 14 nga 78 familjet kishin varrosur trupat që nuk u përkisnin anëtarëve të tyre të zhdukur. KNPZH-ja thotë se raste të ngjashme, aty ku ka indikacione se mund të jenë raste të identifikimit të gabuar, dyshohet se ka edhe në shumë vende të tjera⁷².

Rasti 2

Studime/Studimlje e Vushtrrisë/Vučitrn dyshime për identifikime të gabuara

Një rast i njëjtë si ai i Mitrovicës/Mitrovica dyshohet të ketë ndodhur edhe në Studime/Sudimlje të Vushtrrisë/Vučitrn. Me datat 2 dhe 3 maj të vitit 1999, diku midis Studimes së Epërme/Gornja Sudimlja dhe Studimes së Poshtme/Donja Sudimlja të Vushtrrisë/Vučitrn, policët dhe paraushtarakët serb, vranë rreth njëqind burra. Në muajin maj, si në fshatra ashtu dhe jashtë tyre, janë kryer

68 Nga intervista e zhvilluar me Luigj Ndoun, Shef i Marrëdhënieve me Qeverinë (Prishtinë/Tiranë) - Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur (KNPZH). Intervista është zhvilluar më 11 nëntor 2020.

69 “Situata në Kosovë: Vlerësimi i gjendjes”. Raport i publikuar nga KNPZH-ja në vitin 2010. icmp-dg-264-4-alb-doc-general.pdf

70 Nga intervista e zhvilluar me Luigj Ndoun, Shef i Marrëdhënieve me Qeverinë (Prishtinë/Tiranë) - Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur (KNPZH). Intervista është zhvilluar me 11 nëntor 2020.

71 IBID.
72 IBID.

ekzekutime kuturu, duke përfshirë këtu edhe vrasjen e dymbëdhjetë personave nga e njëjta familje⁷³. Zhvarrimet dhe identifikimet nga kjo masakër ishin bërë me metoda tradicionale, madje shumica prej tyre ishin identifikuar nga përfaqësuesi i fshatit.

Arsim Gërxhaliu⁷⁴, i cili drejtonte Institutin e Mjekësisë Ligjore deri në fund të vitit 2021, shpjegon se kur janë gjetur kufomat nga kjo masakër ato kanë qenë komplet të dekompozuar dhe ka qenë e vështirë të identifikohen edhe nga ekipet mjekoligjore e lërë më të identifikohen nga një përfaqësues i fshatit. Për ta konfirmuar këtë, Gërxhaliu tregon se si një familjar i një viktime që dyshonte se nuk kishte varrosur trupin e familjarit të tij, kishte thirrur ekipet mjeko-ligjore dhe pasi shkuan për të vërtetuar, ata gjetën se gjysma e trupit ishte e dikujt tjetër.

Rasti 3

Krushë e Vogël/Mala Kruša / Plagët u hapën tri herë

Me metodë tradicionale ishin identifikuar edhe gjashtë viktimat e familjes Hajdari nga Krusha e Vogël/Mala Kruša. Kjo familje ka përjetuar disa herë traumë nga varrimet dhe zhvarrimet e eshtrave të më të dashurve të tyre. Flurim Hajdari gati për 13 vjet nuk ka mundur të mbyllë rastet e pesë vëllezërve dhe babait të tij, pasi që bashkë me ta kishin varrosur edhe eshtra të trupave të tjerë që nuk ishin të familjes së tij⁷⁵.

Flurim Hajdari është i mbijetuar i masakrës në Krushë të Vogël/Mala Kruša. Më 26 mars 1999, dy ditë pasi NATO nisi sulmet ajrore ndaj ish-Jugosllavisë, forcat serbe vranë babain e tij, Halimin, dhe pesë vëllezërit e tij, Selajdinin, Rasimin, Nazimin, Veselin dhe Murselin në masakrën e Krushës së Vogël/Mala Kruša së bashku me 108 civilë të tjerë shqiptarë. Gjysma e të vrarëve në masakër u gjetën në lumin pranë fshatit, ndërsa të tjerët janë ende të zhdukur.

Në muajin korrik të vitit 1999 Flurimi kishte shkuar në morg në Rahovec/Orahovac dhe kishte parë trupat e tre vëllezërve të tij dhe katër kushërinjve të tjerë. “Ishte e lehtë të identifikoheshin, trupat nuk ishin prishur. Aty e pashë Selajdinin, Nazimin dhe Rasimin. Secili nga ata e kishte një plumb në ballë”⁷⁶.

Një muaj më pas, familjes iu dha vetëm trupi i Rasimit. Në vitin 2007, zyrtarët e Zyrës për Persona të Zhdukur dhe Mjekësi Ligjore të udhëhequr nga UNMIK-u ia dorëzuan familjes eshtrat e Nazimit, ndërsa në vitin 2009 ato të Selajdinit. Por pak kohë më vonë varret ishin hapur sërish⁷⁷. Tre muaj më vonë, nga tre varret e hapura të të tre vëllezërve të Flurimit, ishin identifikuar edhe pjesë kockore të gjashtë personave të tjerë. Tri vite më pas, në vitin 2012 ishin identifikuar edhe eshtrat e vëllait tjetër të tij, Murselit, 12-vjeçar, dhe të të atit

73

“Nën pushtetin e urdhërave. Krimet e Luftës në Kosovë”, raport i publikuar nga Human Rights Watch në vitin 2002. https://www.hrw.org/reports/Under_Orders_AI_Combined.pdf

74

Nga intervista e realizuar me Drejtorin e Institutit të Mjekësisë Ligjore, Arsim Gërxhaliu. Intervista u realizua më 11 shkurt 2021.

75

Artikull i publikuar nga BIRN më 20 maj 2019. Si u identifikuan gabimisht shumë trupa të viktimave

të luftës së Kosovës”, <https://balkaninsight.com/2019/05/20/si-u-identifikuan-gabimisht-shume-trupa-te-viktimave-te-luftes-se-kosoves/?lang=sq&fbclid=IéAR2hkgzp2ZY6Yn8h9gGQjH-DEmOXVfm-ECMpcKo-R21d4o0eZFnUq-MxjvKE>

76

IBID.

77

IBID.

78

IBID.

Rasti 4**Lubeniq/Ljubenić / Varret duhet të rihapen**

Më 1 prill të vitit 1999 një masakër tjetër kishte ndodhur në fshatin Lubeniq/Ljubenić të Pejës/Peć. Aty u vranë gjithsej 64 persona të këtij fshati. Trupat e shumicës së viktimave të masakrës së këtij fshati u gjetën në tri lokacione në fshat, në varrezat në Pejë/Peć dhe të tjerët në një qendër trajnimit policor në Batajnicë të Serbisë⁷⁹. 12 prej viktimave të kësaj masakre u zhvarrosën dhe u identifikuan pa aplikim të analizës së ADN-së. Ndërsa 22 vite pas kësaj masakre vazhdojnë të mbesin edhe 12 persona në listën e të zhdukurve.

Në mesin e të zhdukurve është edhe Salih Rrustemaj, bashkëshorti i Miradije Rrustemajt, i cili u vra më 1 prill në Masakrën e Lubeniqit /Ljubenić. Kunati i Miradijes, dhe shumë anëtarë të tjerë të familjes që u vranë në masakër u identifikuan, por jo edhe Salihu, në atë kohë 40-vjeçar⁸⁰.

“Kunatin tem e kemi gjetë dhe e kemi njoftë, ia kemi pa edhe trupin edhe teshat. Tri javë ditë rresht kom qenë në varrezat në Pejë/Peć, e s’e kemi gjetë burrin. 30 veta janë gjetë aty e masnej disa të tjerë janë gjetë në Batajnicë, po burrin tem jo”⁸¹.

Muharrem Alimehaj, është një tjetër banor i Lubeniqit/Ljubenić që ka të zhdukur një pjesë të madhe të familjes. Ai humbi gjashtë anëtarë të familjes në Masakrën e Lubeniqit/Ljubenić – nënën e tij Hatën, në atë kohë 72-vjeç, vëllain Osmanin, 37-vjeç, kunatën e tij Ferdonen, 31-vjeçe, nipin e tij pesëvjeçar Leonardin dhe dy kushërinjtë, Hatmonen 34-vjeçare dhe Fatmirin 16-vjeçar. Në korrik 1999, ata gjetën eshtrat e kunatës së tij Ferdones, i identifikuan dhe i varrosën në varrezat në Lubeniq/Ljubenić. Të gjithë të tjerët janë ende të zhdukur⁸².

“Po, sipas informatave – pesë personat e familjes që ende mungojnë, i kanë marrë edhe i kanë vra - sipas informatave që kemi prej do personave të fshatit, i kanë djegë në stan masnej. Kur kanë ardhë për ekspertizë kanë shku edhe i kanë marrë. Ka qenë një grup i francezëve të cilët kanë ardhë dhe e kanë marrë një kofë me eshtra. I kanë marrë me një kofë - se ka pasë edhe persona tjerë, jo veç të familjes tem. I kanë varrosë anash varrit të Ferdonës. Në vitin 2008 kanë ardhë dhe i kanë zhvarrosë dhe i kanë marrë ato eshtra - dhe sot e atë ditë nuk janë lajmëru. Megjithatë thojnë që s’kanë mujtë me konstatu kurrë se janë djegë shumë”⁸³.

Pas një analize të informatave dhe dokumenteve të Masakrës së Lubeniqit/Ljubenić, Komisioni Qeveritar për Persona të Zhdukur në Kosovë ka ardhur në përfundim se kjo masakër duhet të analizohet për shkak të gabimeve të mundshme në identifikim. Po ashtu, eshtrat e gjashtë personave nga kjo masakër vazhdojnë të jenë në Morgun e Prishtinës/Priština duke iu referuar 6 viktimave mostrat e ADN-së të së cilëve nuk po përputhen me ato të familjarëve të 12 të

79
Të dhëna nga hulumtimet e Fondit për të Drejtën Humanitare Kosovë.

80
Nga intervista e realizuar me Miradije Rrustemaj, bashkëshorti i së cilës, Salih Rrustemaj, figuron ende i zhdukur. Intervista është realizuar në maj 2021.

81
IBID.

82
Nga intervista e realizuar me Muharrem Alimehajin, të cilit ende i mungojnë pesë familjarë. Intervista është realizuar në maj 2021.

83
IBID.

84
Nga intervista e zhvilluar me Kushtrim Garën, Udhëheqës i Njësisë për Personat e Zhdukur në Komisionin Qeveritar për Persona të Zhdukur. Intervista është zhvilluar në tetor 2020.

zhdukurve nga masakra⁸⁴.

Këtë e shpjegon edhe ekspertja e EULEX-it Tarja Formisto e cila ka bërë inventarizimin e të gjitha mbetjeve mortore në morgun e Prishtinës / Prishtina. “Ne duhet të rihapim së paku 5-6 varre, të shikojmë përsëri mbetjet, të marrim ADN-në dhe të konfirmojmë se ata që i kanë varrosur tashmë kanë mbetjet mortore të sakta në varr dhe të shohim se çfarë do të ndodhë - sepse unë mendoj se kemi disa mbetje në morg, pikërisht nga ajo zonë. Kjo nuk është vetëm në një rast. Ajo që duhet të bëjmë, duhet të kthehemi në vitin ‘99, aty ku kanë qenë ekipet e mjekësisë ligjore. Ne duhet të kthehemi dhe të rihapim këto varre. Dhe sigurisht që duhet të jemi të sigurtë nëse këto familje që morën eshtrat në vitin ‘99 do të japin gjak, përndryshe nuk ka kuptim të hapen këto varre”⁸⁵.

Komisioni Qeveritar për Personat e Zhdukur në Kosovë planifikon ta bëjë një gjë të tillë duke kërkuar që të mbledhë mostrat e gjakut nga familjet e 12 personave që u identifikuan me metodën tradicionale në Lubeniq/Ljubenić”⁸⁶.

Por, ekspertët e mjekësisë ligjore thonë se mostrat e gjakut duhet të mblidhen thuajse nga të gjithë familjarët, të cilët varrosën më të dashurit e tyre me metodën tradicionale⁸⁷.

Kujtojmë se Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur që atëherë ka mbledhur 14,913 mostra gjaku nga familjet e 4,447 personave të zhdukur dhe deri më tani janë identifikuar 2,568 prej tyre⁸⁸.

Megjithatë, 1,878 mostra gjaku të siguruara nga anëtarët e familjeve të personave të zhdukur nuk përputhen me asnjë nga profilet e ADN-së së eshtrave të viktimave në morgun e Prishtinës/Priština⁸⁹.

85
Intervista e dytë me Tarja Formiston është realizuar më 30 mars 2021.

86
Nga intervista e realizuar me Kushtrim Garën, Udhëheqës i Njësisë për Personat e Zhdukur në Komisionin Qeveritar për Persona të Zhdukur. Intervista është realizuar në nëntor 2020.

87
Nga intervista e zhvilluar me Arsim Gërxhaliun, Drejtor i Institutit për Mjekësi Ligjore. Intervista është realizuar më 11 shkurt 2021.

88
Nga intervista e zhvilluar me Luigj Ndoun, Shef i Marrëdhënies me Qeverinë (Prishtinë/Tiranë) - Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Zhdukur (KNPZH). Intervista është zhvilluar me 11 nëntor 2020.

89
IBID

Çështja IV

Mbi 300 mbetje
mortore në morgun
e Prishtinës/
Priština ende pa
zgjidhje

Si rezultat i gabimeve që u përmendën më lart mund të jenë edhe rreth 300 profile të mbetjeve mortore të pidentifikuara në morgun e Prishtinës/Priština të cilat nuk përputhen me mostrat e gjakut të marrë nga familjarët e personave të zhdukur. Autoritetet në Kosovë pranojnë se ky proces ka pasur devijim dhe tashmë duhet një trajtim i veçantë i secilit rast veç e veç. Ndoshta edhe ndryshimet e shpeshta dhe nxitimi për të zbuluar të tjerë, për të hulumtuar fatin e të tjerëve, ka bërë që edhe më tutje të mos mund të zgjidhen rastet në morg.

Por, mbledhja e mostrave tjera të gjakut nga anëtarët e familjes të cilët identifikuan të zhdukurit e tyre nëpërmjet metodave tradicionale, mund të bëjë të mundur zgjidhjen e një numri të konsiderueshëm të rasteve të mbetjeve mortore të pidentifikuara në morgun e Prishtinës/Priština dhe të sigurojë drejtimin e qartë për të synuar trajtimin e identifikimeve të gabuara.

Njëzet e tri familje të personave të zhdukur nuk kanë pranuar ende të japin mostrat e gjakut duke refuzuar të pranojnë që anëtarët e familjeve të tyre u vranë pasi u morën nga forcat serbe. Sipas ekspertës së mjekësisë ligjore nga EULEX-i, deri në 20 persona të zhdukur, eshtrat e të cilëve qëndrojnë në Morgun e Prishtinës/Priština, mund të identifikohen përmes ADN-së nëse familjet e personave të zhdukur japin mostrat e gjakut⁹⁰.

Komisioni Qeveritar por edhe ekspertët të EULEX-it përmendin disa arsye pse nuk është e mundur të përcaktohet identiteti i një trupi në morg. Në morg nuk janë të gjithë trupat që u përkasin personave që vdiqën në kontekstin e luftës 1998–2000 në Kosovë; disa u përkasin personave që u zhdukën para luftës, dhe ndoshta edhe gjatë Luftës së Dytë Botërore. Ndërsa disa prej mbetjeve mortore në morg janë të personave të cilët nuk ishin viktimat e krimeve të luftës, por vdiqën nga sëmundje të ndryshme ose nga pleqëria; është e mundur që banorët e shtëpive të pleqve që vdiqën nga pleqëria u varrosën gjatë luftës në varrezat në Dragodan në Prishtinë/ Priština⁹¹.

Po ashtu, ka rrezik që një numër i mbetjeve mortore në morg të mbesin të pidentifikuara për shkak të djegies së madhe që kanë pësuar dhe për testimin e tyre ende nuk ka ndonjë metodë që mund të bënte identifikimin⁹².

Tarja Formisto nga IML-ja tregon se këta eshtra u përkasin masakrave të ndryshme në Kosovë dhe për vite me radhë ka kërkuar nga Komisioni Qeveritar për Persona të Zhdukur që të bëhet një zgjidhje⁹³. Megjithatë, Qeveria e Kosovës ende nuk ka ndonjë plan se si të veprohet me këtë çështje.

“Nuk mund ta them me saktësi më të madhe se kur kanë me u kriju kushtet dhe kur do të bëhet ky plan. Sepse në kuadër të IML-së këto raste të mbetjeve mortore kryesisht i kanë trajtuar ekspertet e EULEX-it, të cilët e kanë para vetes një hartë të gjendjes. Kryeministri e di që ka kërkuar nga IML-ja që të përgatitet një informatë e saktë për gjendjen e mbetjeve mortore - të pidentifikuara deri më tani në bazë të të cilave pastaj do të ndërmerren veprimet e tjera me qëllim të zgjidhjes përfundimtare të këtij problemi”⁹⁴.

90
Intervista e dytë me Tarja Formiston është realizuar më 30 mars 2021.

91
Nga Intervista me Arsim Gërxhaliun, Drejtor i Institutit për Mjekësi Ligjore. Intervista është realizuar më 11 shkurt 2021.

92
Intervista e dytë me Tarja Formiston është realizuar më 30 mars 2021.

93
IBID.

94
Nga intervista e realizuar me udhëheqësin e grupit punues Ibrahim Makolli. Intervista është realizuar në shkurt 2021.

Familjet e personave të zhdukur - të lënë pas dores nga shteti dhe ligjet

Qe nga përfundimi i luftes, tema e të zhdukurve ka qenë e përfshirë në një varg procesesh, nismash dhe pjesë e punës së shumë institucioneve vendore dhe ndërkombetare. Por, mosbesimi dhe pakënaqësitë e përjetuara nga familjet e personave të zhdukur me procesin e identifikimit të personave të zhdukur dhe ndjekjen penale të autorëve janë ende të mëdha. Familjet ndihen të braktisura nga autoritetet, ankohen se askush nuk i viziton më, dhe ndajnë përshtypjen se çështja po zbehet nga interesi i publikut dhe veçanërisht nga interesi i institucioneve të Kosovës. Një pakënaqësi e tillë është gjithashtu rrjedhojë e mungesës së ofrimit të hapësirës së nevojshme për familjarët e të zhdukurve dhe prefaqësuesve të tyre për të kontribuar në mënyre aktive në proceset shtetërore që ndërlidhen me të zhdukurit.

Bekim Gashi është nga fshati Tërrnje/Trnje në Suharekë/Suva Reka. Më 25 mars të vitit 1999 ai humbi 22 anëtarë të familjes së gjerë, në mesin e tyre nënën dhe katër motrat e tij. Prej 22 anëtarëve të familjes Gashi, 14 ende figurojnë të zhdukur. Menjëherë pas luftës, Bekimi kishte nisur kërkimin e familjarëve të tij. Për çdo vit, atij i rritet zhgënjimi në institucionet përgjegjëse që kanë për detyrë zbardhjen e fatit të 14 familjarëve të tij. Bekimi tregon se përgjatë gjithë këtij rrugëtimi ai nuk është mbështetur nga shteti i Kosovës. Përveç mbështetjes së munguar, familja Gashi nga Tërrnja/Trnje as nuk është vizituar nga askush për këto dhjetë vitet e fundit

---

→ Bekim Gashi

“Në Komunën tonë (të Suharekës) ka 10 vjet që sa herë kemi përvjetore nuk vijmë, as përfaqësues të shoqatave, as të Këshillit Koordinues. Në momentin që interesohet dikush për ty, atëherë edhe dhimbjen e ke më të lehtë, e sheh që nuk je vetëm, e ke edhe dikë tjetër. Kështu është shumë vështirë. Ki të pagjetur dhe askush nuk të përkrah as nuk interesohet, nuk ki asnjë adresë ku mund të drejtohesh. Edhe këta që janë në kuadër të qeverisë as nuk dalin në terren, as me i vizitu familjet as kurrëgjë hiç, rrijnë në zyrë dhe imarrin pagat, diçka më tepër jo. Shumica në rrethin tim kanë gjendje të mirë financiare. Thjesht kanë nevojë për ndonjë këshillë dhe me i vizitu ndonjëherë”⁹⁵.

Pra, është e qartë se familjet e të zhdukurve përveç identifikimit të të dashurve të tyre, po kërkojnë edhe vëmendje më të madhe nga aktorë shtetërore, vëmendje e cila do t'ua lehtësonte dhimbjen e pritjes.

Këtë e konfirmon edhe rasti i Kumrije Jahmurataj⁹⁶ nga Lubeniqi/ Ljubenić, të cilës bashkëshorti Smajl Jahmurataj iu zhduk më 1 prill të vitit 1999 dhe që nga atëherë ajo nuk di gjë për fatin e tij. Bashkë me Smajlin, ishte edhe Musa Jahmurataj, babai i tij. Mbetjet mortore të Musa Jahmurataj ishin gjetur në Batajnicë dhe ishin varrosur në vitin 2004 por jo edhe të Smajlit, dhe Kumrija ende shpreson që një ditë do të kthehen edhe eshtrat e tij. Ka shumë vite që Kumrijën nuk e viziton askush, prej kohës kur fëmijëve të saj u kishin marrë mostrat e gjakut.

→ Kumrije Jahmurataj

“Kjo pritje është shumë e rëndë. Fëmijët u rritën pa prind. Mos me ditë as varrin e burrit dhe babës. Bëhen përvjetorët – se nuk ka varr të mirë, po në këtë rast më i mirë ish varri sesa mos me ditë”⁹⁷.

Përveç mungesës së një vëmendjeje me të madhe shtetërore ndaj kësaj kategorie të shoqërisë, një sfidë tjetër që ndikon drejtëpërdrejt në pozitën e tyre është mungesa e harmonizimit të ligjeve dhe diskriminimi ligjor. Çështja e personave të zhdukur nga lufta e viteve 1998-1999 në Kosovë dhe e familjeve të tyre rregullohet me katër ligje, por ato përveç që nuk rregullojnë krejtësisht statusin, të drejtat dhe nevojat e kësaj kategorie të luftes, një pjesë e dispozitave të tyre bien ndesh me njëra-tjetrën, duke e bërë të vështirë zbatimin e tyre në praktikë, gjë që ata i vë në pozitë të pabarabartë me kategoritë e tjera të dala nga lufta⁹⁸.

Në vitin 2019, Geveria e Kosovës kishte miratuar Koncept dokumentin për Personat e Zhdukur i cili synonte rregullimin e çështjes së personave të zhdukur përmes amendamentimit të ligjeve përkatëse që rregullojnë këtë çështje dhe miratimit të akteve nënligjore të cilat do të siguronin implementimin e plotë të ligjeve përkatëse⁹⁹. Ky koncept dokument vë në pah gjashtë të meta kryesore të legjislacionit të tanishëm, rregullimi i të cilave do të ndihmonte në trajtimin më të barabartë të kategorisë së familjeve të personave të zhdukur me kategoritë e tjera të dala nga lufta dhe do të siguronte një jetë me të dinjitetshme për ta¹⁰⁰.

96
Nga intervista e zhvilluar me Kumrije Jahmuratajn, e cila ka humbur burrin dhe vjehrrin e saj. Intervista është zhvilluar në prill të vitit 2021.

97
IBID

98
Çështja e personave të zhdukur si rezultat i luftës 1998-1999 rregullohet sipas: Ligjit Nr. 04/L-054 Për Statusin dhe të Drejtat e Dëshmorëve, Invalidëve, Veteranëve, Pjesëtarëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, Viktimave të Dhunës Seksuale të Luftës, Viktimave Civile dhe Familjarëve të Tyre;

Ligjit Nr. 04/L-023 Për Personat e Zhdukur; Ligjit Nr. 03/L-137 Për Departamentin e Mjekësisë Ligjore dhe Ligjit Nr. 04/L-131 Për Skemat Pensionale të Financuara nga Shteti.

99
Konceptdokumenti për personat e zhdukur, i miratuar në qershor të vitit 2019. <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=40640>

100
IBID fq.13

Sipas Ligjit Nr. 04/L-131 për Skemat Pensionale Të Financuara nga Shteti, familjarët e personave të zhdukur, si kategori e dalë nga lufta, janë detyruar që të përcaktohen se cilin pension do ta marrin - pensionin individual apo atë familjar¹⁰¹. Kjo ka rezultuar me ndërprerje të herëpashershme të mbështetjes, të paraparë me Ligjin Nr.04/L-054, prandaj nevojitet saktësim sa u përket dispozitave ligjore, me të cilat do të lejohej gëzimi i së drejtës për pension individual, si e drejtë e patjetërsueshme dhe, në anën tjetër, realizimi i pensionit familjar, siç e përcakton legjislacioni për kategoritë e dala nga lufta.

Tutje, ligjet aktuale i privojnë familjarët e të zhdukurve – të zhdukur pas periudhës 20 qershor 1999 – të gëzojnë pensionin si familjarë të viktimave civile në momentin kur zbardhet fati i këtyre të zhdukurve. Më saktësisht, Ligji Nr. 04/L-054 përcakton se person civil i zhdukur është secili individ i cili është zhdukur në periudhën mes 1 janarit 1998 dhe 31 dhjetorit 2000 ndërsa në anën tjetër si viktimë civile të luftës e përcakton secilin individ i cili ka humbur jetën në periudhën mes 27 shkurtit 1998 dhe 20 qershorit 1999. Në këtë rast, familjarët e të zhdukurve pas datës 20 qershor 1999 gëzojnë të drejtën për pension vetëm derisa rasti i tyre nuk është zbardhur ndërsa në momentin kur këto familje arrijnë të gjejnë trupat e familjarëve të zhdukur automatikisht e humbin të drejtën për pension sepse familjarëve të tyre të vrrarë pas 20 qershorit 1999¹⁰² nuk u njihet statusi i viktimës civile të luftës.

Gjithashtu, në këtë koncept dokument thuhet se familjarët e kanë përjetuar rëndë edhe shkallën e përqindjes (me dy e më tepër familjarë të zhdukur) që shpeshherë e kanë parë si fyerje për viktimat dhe trajtim jo të barabartë të tyre.

Perveç çështjeve të lartëcekura, koncept dokumenti për persona të zhdukur konsideron se legjislacioni i tanishëm i vë në pozitë të pabarabartë familjarët e personave të zhdukur me kategoritë e tjera të dala nga lufta sa i përket beneficioneve ku hyn gëzimi i të gjitha beneficioneve, përveç pensionit mujor, karshi kategorive të tjera të luftës (duke përfshirë këtu përparësi në punësim në institucionet publike, bursa në arsimin e mesëm dhe universitar, lirimi nga pagesa e taksave gjyqësore, etj). Po ashtu, nuk i trajton artefaktet dhe rrobat/gjësendet e gjetura bashkë me trupat e të zhdukurve dhe nuk i ka kushtuar rëndësi as shenjëzimit të lokacioneve ku janë gjetur trupat e të zhdukurve.

Ky dokument nxjerr në pah kërkesat e vazhdueshme të familjarëve të personave të zhdukur, të shoqatave të të zhdukurve dhe organizatave joqeveritare që në fokus kanë çështjen e personave të zhdukur. Konceptdokumenti për persona të zhdukur kishte paraparë që brenda vitit të parë (2019) të ndryshohen: Ligji për Persona të Zhdukur, Ligji për Statusin dhe të Drejtat e Dëshmorëve, Invalidëve, Veteranëve, Pjesëtarëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, Viktimave të Dhunës Seksuale të Luftës, Viktimave Civile dhe Familjarëve të Tyre, si dhe Ligji për Skemat Pensionale të Financuara nga Shteti. Por, edhe pas tri viteve, këto ligje ende nuk janë amandamentuar dhe nuk kanë shkuar në Kuvend për shqyrtim.

101
Ligji Nr. 04/L-131 Për Skemat Pensionale të Financuara nga Shteti, i miratuar në dhjetor 2014, Neni 16 <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9517>

102
Ligji Nr. 04/L-054 Për Statusin dhe të Drejtat e Dëshmorëve, Invalidëve, Veteranëve, Pjesëtarëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, Viktimave të Dhunës Seksuale të Luftës, Viktimave Civile dhe Familjarëve të Tyre.

103
Nga intervista e zhvilluar me Kushtrim Garën, Udhëheqës i Njësisë për personat e Zhdukur në Komisionin Qeveritar për Persona të Zhdukur. Intervista është zhvilluar më 21 tetor 2021.

Qasja në Regjistrin Qendror është një tjetër e drejtë që po u mohohet familjarëve të personave të zhdukur. Familjet që dëshirojnë të marrin ndonjë informatë në lidhje me procesin e kërkimit, gjetjes, identifikimit të personave të zhdukur dhe të drejtave tjera për personin apo familjarët e tij/saj duhet të shkojnë fizikisht në zyrat e Komisionit Qeveritar për Persona të Zhdukur apo të presin për një telefonatë prej tyre. Kjo pasi që Komisioni Qeveritar për Persona të Zhdukur, as pas 22 viteve nuk ka mundur të përfundojë këtë regjistër. Nga ky Komision thonë se regjistri do të jetë përfundimtar atëherë kur të mbyllen të gjitha rastet e personave të zhdukur¹⁰³. Mungesa e një regjistri të tillë përveç që paraqet barrë për familjarët e viktimave që duhet të bëjnë rrugë te gjata deri te zyret e KQPZH-së sa herë që informohen për gjetjen e varrezave të reja masive, lë edhe hapësirë për keqinterpretime të shumta nga aktorë të ndryshëm jorelevantë.

Duke marrë parasysh çështjet e ngritura më sipër, familjarët e personave të zhdukur po përballen me një mungesë të vëmendjes së duhur shtetërore e cila është përcjellë edhe në legjislacionin aktual i cili është diskriminues dhe nuk është i harmonizuar në raport me këtë kategori të luftës. Familjarëve po u mohohet edhe e drejta për t'u informuar saktë dhe në kohë rreth familjarëve të tyre të zhdukur.

Rekomandimet

Qeveria e Kosovës dhe ajo e Serbisë duhet të ofrojnë qasje të plotë në arkivat shtetërore që posedojnë. Kjo qasje duhet t'u jepet grupeve punuese të të dyja shteteve, ndërmjetësuesve dhe institucioneve që janë përgjegjëse për zbardhjen e fatit të personave të zhdukur;

Institucionet dhe mekanizmat ndërkombëtarë, duke përfshirë TPNJ-në (tash Mekanizmi Rezidual Ndërkombëtar për Gjykatat Penale) dhe KFOR-in duhet të ofrojnë qasje në arkivat dhe materialet e mbledhura menjëherë pas lufte që kanë të bëjnë me personat e zhdukur që të shtyjnë përpara procesin e zbardhjes së fatit të personave të zhdukur;

Qeveria e Kosovës dhe ajo e Serbisë duhet të eksplorojnë të gjitha mundësitë për një bashkëpunim më efektiv për çështjen e personave të zhdukur dhe të shmangin politizimin e saj, që procesi të trajtohet ekskluzivisht nga perspektiva humanitare;

Qeveria e Kosovës duhet të hartojë një strategji dhe të analizojë mirë të gjitha rastet që u identifikuan me metoda tradicionale menjëherë pas luftës, meqë sipas të gjitha analizave, 6 - 9 për qind e atyre rasteve mund të jenë keqidentifikuar;

Qeveria e Kosovës duhet të hartojë një strategji për mbledhjen e mostrave të gjakut nga anëtarët e familjeve të cilët kanë identifikuar të afërmit e tyre pa përdorimin e teknologjisë së ADN-së, dhe kjo do të mund t'u ofronte zgjidhje shumë rasteve në morgun e Prishtinës/Priština si dhe rasteve të personave të zhdukur në përgjithësi;

Qeveria e Kosovës duhet të bëjë përpjekje që të hartojë një strategji të qartë për të gjitha rastet e paidentifikuara që ende janë në morgun e Prishtinës/Priština, të bëjë identifikimin e tyre dhe t'u dorëzojë trupat familjeve;

Qeveria e Kosovës duhet të harmonizojë ligjet që rregullojnë statusin dhe të drejtat e familjarëve të personave të zhdukur ashtu siç është paraparë në koncept dokumentin për personat e zhdukur;

KQPZH-ja e Kosovës duhet të kompletojë Regjistrin Qendror të Personave të Zhdukur, duke përfshirë të gjitha rastet e mbyllura, ta bëjë këtë listë publike dhe të jenë më transparentë;

KQPZH-ja duhet të zhvillojë një strategji komunikimi me familjet e personave të zhdukur për t'i informuar ata lidhur me proceset e zbardhjes së fatit të personave të zhdukur;

Qeveria e Kosovës duhet të hartojë një strategji për memoralizimin e të gjithë personave të zhdukur dhe të marrë masa për t'u siguruar që ky proces të jetë gjithëpërfshirës dhe të mos ketë diskriminim në baza etnike, gjinore apo në bazë të statusit të personit të zhdukur;

Nezavršen
proces:

Izazovi u
pronalaženju
nestalih osoba

"Šta da radimo, teško je to za majke. Kada gledamo na televiziji, "Porodice nestalih!" "Majke nestalih!" Tako nam je teško! Majkama je vrlo teško spomenuti kosti svog deteta i pronaći ih gdje god da se nalaze. Umorni smo od toga. Išla bih i dodirivala [nadgrobne spomenike], i govorila bih, "Možda si ti, dušo, ovde, ili ovde, ili ovde!" Plakala bih, patila... Ništa! Sada nemam šta da radim – bolje znati njegov grob, znak... da mu odnošem cveće sa prijateljicama... Ništa!¹

1

Članak objavio Kosovo 2.0.
Razgovor dveju žena koje
se sećaju svojih najmilijih
izgubljenih u martu 1999. u
Velikoj Kruši i Maloj Kruši.
Pristupljeno 29 novembra 2021.
<https://kosvotëopointzero.com/neve-na-lane-me-jetu-me-flake/>

68	Spisak skraćenica
70	O Fondu za humanitarno pravo Kosovo
71	Sažetak - Svrha izveštaja
72	Metodologija
73	Uvod
74	Kontekst
77	Pitanje I – Potraga za nestalim, vrlo tehnička stvar
	Prikriivanje tela
	Studija slučaja - Rezala/Rezallë, Rudnica, Kiževak
	Tajni i postojeći grobovi - strategija prikriivanja leševa sa kojom se suočavaju vlasti
89	Pitanje II - Arhive
	Otvaranje arhiva rešilo bi mnoge slučajeve
	Arhiv srpske policije i vojske – Državna tajna
	Početni pristup MKCK-a sudskim arhivima donosi rezultate
99	Pitanje III – Identifikacija tradicionalnim metodam
	Pogrešne identifikacije, stalni izazov
	Slučaj 1 - Mitrovica/Mitrovicë, pogrešna identifikacija u 17-18 posto slučajeva
	Slučaj 2 - Vučitrn/Vushtrri - tvrdnje o pogrešnim identifikacijama
	Slučaj 3 - Mala Kruša/Krushë e Vogël – Rane otvorene tri puta
	Slučaj 4 - Ljubenić/Lubeniq – Grobovi se moraju ponovo otvoriti
107	Pitanje 4 – Preko 300 posmrtnih ostataka u prištinskoj mrtvačnici još uvek bez rešenja
	Porodice nestalih - zanemarene od države i zakona
113	Preporuke

Sadržaj

AI	Amnesty International
37. mtrb	37 motorizovana brigada Vojske Jugoslavije
CIVIPOL	Civilna policija Ujedinjenih nacija
DNK	Dezoksiribonukleinska kiselina
EULEX	Misija EU-a za vladavinu prava na Kosovu
FHP Kosovo	Fond za humanitarno pravo Kosovo
ISM	Institut za sudsku medicinu
KFOR	Kosovske snage (Međunarodne sigurnosne snage)
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKNL	Međunarodna komisija za nestala lica
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije
NATO	Severno atlanski savez
OVK	Oslobodilačka vojska Kosova
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
UNMIK	Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
UN	Ujedinjene nacije
VKNO	Vladina komisija za nestala osobe
VJ	Vojska Jugoslavije

Spisak skraćenica

O Fondu za humanitarno pravo Kosovo

Fond za humanitarno pravo (FHP) Kosovo je u Prištini u maju 1997. godine osnovala aktivistkinja za ljudska prava, gđa Nataša Kandić, kao ogranak Fonda za humanitarno pravo.

Fond za humanitarno pravo Kosovo funkcioniše kao nezavisna organizacija od aprila 2011. FHP Kosovo neprekidno daje doprinos osposobljavanju Kosova da uspostavi vladavinu prava i sprovođenje mehanizama tranzicione pravde kako bi se razvilo pravedno društvo koje se suočava sa prošlošću i poštuje prava svakog građanina.

FHP Kosovo radi na dokumentovanju činjenica koje pomažu kosovskom društvu da se suoči sa svojom nasilnom prošlošću. Organizacija ima za cilj da se suprotstavi poricanju i političkoj manipulaciji ljudskim gubicima, kao i osigura integritet i transparentnost suđenja za ratne zločine.

Do izbijanja neprijateljstava između srpskih bezbednosnih snaga i Oslobođilačke vojske Kosova, u februaru 1998, FHP Kosovo je bio usredsređen na dokumentovanje policijske represije nad kosovskim Albancima, istražujući slučajeve mučenja, nezakonitih pritvora, masivnih poziva Albanaca na „informativne razgovore“ i političkih suđenja. Nakon intenzifikovanja sukoba, FHP Kosovo je skrenuo pažnju na dokumentovanje ubistava i nestanaka kosovskih Albanaca, kao i nestanak drugih etničkih grupa. Nakon NATO intervencije 1999, FHP je premestio svoju kancelariju u Crnu Goru, gde je nastavljeno sa radom na dokumentovanju sa kosovskim Albancima koji su prognani sa Kosova. Sklapanjem mirovnog sporazuma 1999. godine, kojim je okončan rat, FHP Kosovo se vraća u Prištinu i počinje sa dokumentovanjem zločina koje su počinile srpske snage tokom NATO intervencije. Po raspoređivanju međunarodne uprave na Kosovu, FHP je počeo da istražuje kidnapovanja, nestanke i ubistva Srba, Aškalija, Bošnjaka i Albanaca.

FHP Kosovo danas nastavlja svoje napore u praćenju sudskih postupaka koji su povezani sa posledicama poslednjeg sukoba. Osim praćenja i izveštavanja o suđenjima, FHP Kosovo je aktivno uključen u pronalaženje žrtava i zastupa njihove porodice na suđenjima na Kosovu i u Srbiji. Treći osnovni element aktivnosti FHP Kosovo je širenje znanja o tranzicionoj pravdi među stručnim i nestručnim zajednicama.

Ovaj izveštaj je sastavljen u okviru projekta "Mobilizacija medija i organizacija civilnog društva radi podrške relevantnim informacijama o nestalim osobama", koji se provodi u saradnji s Kosovo 2.0. Cilj izveštaja je pružiti detaljniji uvid u proces otkrivanja sudbine nestalih osoba od završetka rata.

Izveštaj je izrađen na osnovu podataka iz godišnjeg rada FHP Kosovo na tom području, kao i temeljitog istraživanja tog procesa.

Izveštaj uključuje podatke iz razgovora sa stranama uključenim u ovaj proces, od međunarodnih i lokalnih institucija, vladinih komisija na Kosovu i u Srbiji do pojedinih svedočenja članova porodica nestalih osoba.

Cilj izveštaja bio je utvrditi faktore koji su omogućili napredak u procesu otkrivanja sudbine nestalih osoba, ali i identifikovati probleme (praznine) s kojima se taj proces suočio.

Dodatne svrhe ovog izveštaja uključuju:

- rešavanje problema i podrške koja se pruža porodicama tokom procesa čekanja na otkrivanje sudbine njihovih porodica;
- zadržavajući pitanje nestalih osoba kao važnu temu u društvu, i
- promovišući pravo da se zna.

*

Ovaj izveštaj je izrađen uz finansijsku podršku Evropske unije. Odgovornost za njegov sadržaj snosi isključivo Fond za humanitarno pravo Kosovo i ne odražava nužno stajališta Evropske unije.

Metodologija

Metodologija istraživanja temelji se na mešovitim metodama – kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih metoda koje najbolje odgovaraju cilju ovog izveštaja.

Kvantitativne metode istraživanja odnose se na prikupljanje i obradu podataka koji su strukturisani i prikazani u numeričkom obliku.

Kvalitativne metode istraživanja više se odnose na priče i narative, a uključuju subjektivna značenja, osećaje, misli i uverenja.

Izrada izveštaja temeljila se na dve komponente:

- intervjui sa relevantnim učesnicima i
- istraživanje relevantnih izveštaja, analiza i dokumenata..

Pitanja intervjuja bila su otvorena i sveobuhvatna i imala su za cilj da daju opisne, objašnjavajuće i evaluativne odgovore.

Više od dve decenije od okončanja rata na Kosovu, društvo se još uvek suočava sa pitanjima koja se odnose na nasleđe rata. Pitanje nestalih osoba i dalje je među glavnim problemima povezanim sa ovom ostavštinom. Otkrivanje sudbine nestalih osoba osnovno je pravo porodica, što je garantovano međunarodnim konvencijama, kao i pravo porodica da znaju.

Prema preliminarnim podacima Kosovske knjige pamćenja, ukupno 13.535 osoba ubijeno je ili nestalo tokom i u kontekstu oružanog sukoba na Kosovu. Fond za humanitarno pravo i Fond za humanitarno pravo Kosovo zajedno su razvili bazu podataka sa osobama koje su izgubile život ili nestale u kontekstu rata na Kosovu od 1 januara 1998. do 31 decembra 2000. Žrtve su 10.812 Albanaca, 2.197 Srba i 526 žrtava romske, bosanske, crnogorske i drugih nealbanskih zajednica.

Od završetka rata do danas, na zahtev članova porodica, u Međunarodnom komitetu Crvenog krsta i Komisiji kosovske vlade za nestale osobe identifikovano je 6.057 slučajeva nestalih osoba kao posledica rata na Kosovu. Sudbina većine njih već je otkrivena, ali se za 1.620 osobu još uvek ništa ne zna.

Na Kosovu je zadatak pronalaska i ekshumacije nestalih osoba na početku preuzeo Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), koji je delovao na Kosovu tokom 1999. i 2000. godine. Primarnu tehničku odgovornost u početku je imala Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK), a nakon 2008. taj je zadatak poveren Misiji Evropske unije za vladavinu prava na Kosovu (EULEX).²

U ovom izveštaju izloženi su glavni izazovi u procesu otkrivanja sudbine nestalih osoba na Kosovu, što ometa napredak tog procesa.

Skrivanje tela, delimično otvaranje arhiva, pogrešna identifikacija tela odmah nakon sukoba i preko 300 posmrtnih ostataka u mrtvačnici u Prištini/ Prishtina najveći su izazovi u procesu otkrivanja sudbine nestalih osoba. Dalje u ovom izveštaju svaki se izazov razrađuje zasebno, uzimajući različite primere i konkretne slučajeve, i takođe se temelji na razgovorima s porodicama koji su sprovedeni za potrebe ovog izveštaja.

Za pripremu ovog izveštaja, FHP Kosovo je istraživao rad aktera koji su, u različitoj meri i mandatima, tokom godina imali zadatak pronaći istinu o nestalim osobama na Kosovu.

FHP Kosovo razgovarao je sa Kushtrim Gara i Ramë Manaj iz Vladine komisije za nestale osobe na Kosovu, šefom Kancelarije za ljudska prava u UNMIK-u, Jerome Bouyjou, šefom Evropske misije vladavine prava na Kosovu (EULEX), Lars-Gunnar Wigemark, bivšim direktorom Instituta za sudsku medicinu, Arsim Gërxhaliu, stručnjakinjom EULEX-a i bivšom zamenicom direktora Instituta za sudsku medicinu, Tarja Formisto, Luigj Ndu iz MKCK-a, Agim Gashi i Naim Imeri iz MKCK-a, Veljkom Odalovićem iz Vladine komisije za nestale osobe u Srbiji, bivšim šefom Kosovske delegacije, deo radne grupe, Ibrahim Makolli, Udruženjima porodica nestalih osoba kao i sa članovima porodica nestalih osoba.

Pronalaženje istine o nestalim osobama neodvojivo je od okolnosti rata na Kosovu i njegovih ranih posledica. Samo gledajući i analizirajući te godine sukoba može se pronaći bit problema s kojima se danas suočavaju lokalne institucije i razumeti neusphe s kojima se porodice danas moraju suočiti.

Nakon višegodišnjih sukoba, oružani sukob između Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) i snaga Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) započeo je 28. februara 1998. 11 juna 1999., više od godinu dana kasnije, rat je zvanično okončan.

Dok je većina ljudi nestala između početka i zvaničnog kraja rata na Kosovu, druge osobe nestale su takođe u mesecima nakon završetka sukoba - do decembra 2000. Od 1,620³ osoba koje se još uvek smatraju nestalima, preko 400 osoba nestalo je između juna 1999. i decembra 2000. Za razliku od onih koji su nestali tokom rata, oni koji su nestali nakon okončanja rata uglavnom su bili iz nevećinskih zajednica.

Od ukupnog broja onih za koje se danas smatra da su nestali, 70 posto su Albanci, a 30 posto Srbi i pripadnici drugih manjinskih zajednica – Romi, Aškalije, Egipćani, Bosanci i Crnogorci.⁴

Sukob na Kosovu okončan je Kumanovskim sporazumom,⁵ koji je potpisan 9 juna 1999. kojim se po prvi put u istoriji jedna teritorija stavlja pod međunarodnom upravom. Prema sporazumu, dogovoreno je da UNMIK uđe na Kosovo kako bi upravljao tom teritorijem, dok su sigurnosne snage NATO-a (KFOR) raspoređene kako bi osigurale stabilnost i održale mir.

Prema tom sporazumu, vlasti Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) povukle su se s Kosova, a u nedostatku lokalnih institucija, Privremena uprava UN-a na Kosovu (UNMIK) i Oružane snage pod zapovedništvom NATO-a (KFOR) preduzele su ono što su danas funkcije Kosova kao suverene države.

Osim UNMIK-a i KFOR-a, prisutan je bio i Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju koji je imao zadatak istraživati ratne zločine i zločine protiv čovečnosti počinjene tokom sukoba. Prisutan je bio i Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) koji je pokrenuo potragu za nestalima od 1998.⁶ godine.

Iako se odluka o stavljanju Kosova pod međunarodnu upravu, usvojena Rezolucijom 1244⁷, može smatrati okončanjem borbi, ona je takođe proizvela jedinstvenu pravnu i organizacijsku situaciju na Kosovu, čije efekte možemo videti i dan danas, što direktno utiče na potragu za nestalim osobama.

3 Intervju je obavljen u septembru 2021. godine.

Prema poslednjim podacima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Poslednji pristup 21 oktobra 2021.

4 Podaci koje je dostavila Vladina komisija za nestale osobe. Intervju s Kushtrim Gara, šefom Jedinice za nestale osobe.

5 Vojno-tehnički sporazum iz Kumanova potpisan je 9 juna 1999. godine, a stupio je na snagu 11 juna 1999. godine. <https://peacemaker.un.org/kosovoserbia-militarytechnicalagreement99>

6 MKCK je počeo prikupljati podatke o nestalim osobama od početka oružanog sukoba na Kosovu, odnosno od 1998. godine, direktno iz porodica na Kosovu, kao i u susednim zemljama sa izbeglicama s Kosova. MKCK je bio prisutan (sa stalnom kancelarijom) od 1997. na Kosovu, dok su pre 1997. godine Kosovo pokrivali

druge kancelarije u regiji. U prvom delu 1999., osoblje MKCK-a evakuisano je na nekoliko nedelja, a vratilo se u junu 1999. (nakon ulaska mirovnih snaga).

7 Rezolucija 1244, koju je Savet bezbednosti doneo na sastanku 4011- 10 juna 1999: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990610_SCR1244%281999%29.pdf

Štaviše, uzimajući u obzir zadatke koje obično obavljaju mnoge međunarodne vlasti, te su se organizacije morale istovremeno nositi s nizom prioriteta. One su morale osigurati red na iznimno haotičnoj teritoriji suočenom sa povratkom preko milion raseljenih muškaraca i žena s Kosova. Ne može se zaboraviti da je Kosovo pretrpelo pljačku i velika razaranja, brojne slučajeve ubistava i seksualnog nasilja povezanog sa sukobima, kao i visok stepen međuetničke napetosti.

Suočavajući se s nizom takvih izazova, međunarodne organizacije danas su krive što nisu imale tehnički, suptilniji i snažniji resursni pristup lociranju nestalih osoba. Kao što će se videti dalje u izveštaju, rad UNMIK-a, KFOR-a i MKSJ-a bio je narušen brojnim nedostacima.

Prvo, veliki broj organizacija, s različitim mandatima, prirodom i sastavom, danas se kritikuje zbog nedostatka nivoa koordinacije potrebne za tako osetljiv posao kao što je potraga za nestalima. To je pitanje s vremenom postalo komplikovanije, jer se mandat međunarodnih organizacija menjao, sve dok drugi nisu počeli preuzimati izvršne položaje na Kosovu (kao što je EULEX⁸), dok su se kosovske institucije postepeno uspostavljale i počele preuzimati funkcije koje je prethodno obavljala međunarodna zajednica.

Drugo, priroda sukoba na Kosovu i način na koji je okončan komplikovala je pitanje nestalih osoba. Dok su se pripremale za povlačenje, snage SRJ-a odnele su tela ubijenih na Kosovu na teritoriji Srbije, gde nadležne vlasti nisu mogle imati pristup.

Treće, Haški tribunal učestvovao je u identifikovanju nestalih osoba i ratnih žrtava uopšte, ali primarna uloga bila je pronaći uzrok smrti i prikupiti dokaze o ratnim zločinima. Kao rezultat toga, identifikacija nestalih osoba nije bila prioritet⁹.

Četvrto, budući da niti jedna od međunarodnih organizacija koje su upravljale Kosovom nije imala unutrašnju stručnost sudske medicine potrebne za traženje nestalih, tokom prvih godina rata identifikacija tela izvršena je tradicionalnim metodama, bez upotrebe DNK analize.¹⁰

I na kraju, činjenica da one institucije koje su u to vreme obavljale izvršne dužnosti na Kosovu nisu bile lokalne vlasti znači da je prikupljena dokumentacija često završavala u različitim arhivima u kojima lokalne vlasti danas nemaju pristup. Česte zamene osoblja međunarodnih institucija uticale su na kontinuitet. Iskustva nisu prenesena i bilo je mnogo zamena onih koji sada rade s ovim pitanjem.

U nastavku izveštaja detaljnije ćemo analizovati probleme i ustupke koji su napravljeni u prošlosti i koji stoje iza mnogih poteškoća s kojima se proces otkrivanja sudbine nestalih osoba i dalje suočava.

8
Od 2015. godine EULEX ima rezervisani mandat za nestale osobe i delatnike EULEX-a, koji su smešteni unutar ISM-a, pomažu ISM-u u antropologiji i forenzičkoj arheologiji, kao i forenzičkoj patologiji i istraživanju mesta zločina.

9
Iz razgovora s Luigj Ndou, šefom vladinih odnosa (Priština/Tirana) - Međunarodna komisija za nestale osobe (MKNO). Intervju je obavljen 11 novembra 2020.

10
Iz intervju sa stručnjakinjom EULEX-a, Tarja Formisto. Intervju je obavljen 19 novembra 2020.

Pitanje I

Potruga za
nestalima, vrlo
tehnički posao

11
Informacije o slučaju pronalaska tela u Kiževaku dostavili su forenzički stručnjaci EULEX-a, ekskluzivno za FHP Kosovo 5 avgusta 2021.

12
Dokumenti su rezultat istraživanja FHP-a o mogućim počiniteljima ratnih zločina i drugih međunarodnih zločina počinjenih tokom ratova devedesetih godina na području bivše Jugoslavije. Dosije: Prikriivanje dokaza o zločinima tokom rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela: <http://www.hlc-rdc.org/wp->

content/uploads/2017/01/
Dosije_OPERACIJA_
SKRIVANJA_TELA._eng.pdf

Kao što je spomenuto u uvodu, neke od poteškoća u potrazi za nestalima mogu se povezati s događajima koji su se dogodili pred kraj rata na Kosovu; a posebno strategijama koje su snage SRJ-a koristile za prikriivanje dokaza o svojim zločinima. U nastavku se analiziraju neke studije slučaja koje bolje objašnjavaju specifičnosti ove pojave i šta to znači za pronalaženje nestalih osoba.

Studija slučaja - Rezale/Rezallë, Rudnica/Rudnicë, Kiževak/Kizhevak¹¹

Dalji napredak u potrazi za nestalima sastoji se u pronalasku 9 tela u periodu 2020.-2021. u kamenolomu Kiževak/Kizhevak, smeštenom u južnoj Srbiji, oko 20 km udaljenom od granice s Kosovom. Ovo otkriće samo je najnoviji razvoj procesa koji je započeo 2001. godine.

2001. godine, prvi put su otkriveni dokazi o premeštanju i prikriivanju albanskih tela s Kosova u Srbiju i njihovom pokopu u neobeleženim masovnim grobnicama. To je otkriveno dokumentom pod nazivom "informacija¹²", kojeg je pripremila Radna grupa Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije (MUP), a kojeg je izradilo Ministarstvo kako bi istražilo taj fenomen.

U ovom dokumentu prvi je put otkriveno da je odluka o prikriivanju dokaza o zločinima počinjenim tokom rata planirana još u martu 1999. na najvišem nivou vlasti u Srbiji. Gotovo sva tela Albanaca koji su do sada pronađena u masovnim grobnicama na teritoriji Srbije dovedena su tamo u okviru tih zajedničkih napora na skrivanju dokaza.

Dokument "Informacije" posebno je otkrio kako je tadašnji predsednik SRJ/a, Slobodan Milošević, naložio Vlajku Stojiljkoviću, tadašnjem ministru unutrašnjih poslova, poduzimanje mera za uništavanje dokaza o masovnim zločinima nad albanskim civilima.

Da je operacija prikriivanja tela planirana na najvišem nivou vlade potvrđeno je i drugim dokazima iznesenim pred MKSJ-om i Odeljenjem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu.¹³

Ti dokazi, zajedno sa dodatnim dokazima iznesenim tokom sledećih godina, bili su prikupljeni i predstavljeni u dosijeu "Rudnica¹⁴", koji je 2015. objavio Fond za humanitarno pravo, a koji pokazuje kako je ta strategija prikriivanja tela korištena u konkretnom slučaju osoba koje su ubijene i nestale u selu Rezale/Rezallë na Kosovu¹⁵.

13

Dosije: Prikriivanje dokaza o zločinima tokom rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_operacija_skrivanja_tela_eng.pdf

14

Masovna grobnica u Rudnici prva je masovna grobnica na teritoriji Srbije otkrivena nakon isteka mandata MKSJ-a koja sprovodi istrage zločina počinjenih u bivšoj Jugoslaviji: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/01/Dosije_Rudnica_eng.pdf

15

Dosjeom se omogućava pristup dokazima za četiri zločina koja su počinili pripadnici Vojske Jugoslavije (VJ) i Ministarstva unutarnjih poslova Srbije (MUP) počinjena u aprilu i maju 1999. godine na Kosovu, gde su ubijeni civili – kosovski Albanci, čija su tela ekshumirana iz masovne grobnice u Rudnici 2014. godine, i omogućuje se

priistup postupku "čišćenja ratišta" u kojem su tela žrtava uklonjena s mesta zločina, a potom skrivena 15 godina.

Ovaj dosije pokazuje kako je u aprilu 1999. srpska vojska i policija ubila najmanje 41 albanskih civila u selu Rezale/Rezallë u Drenici, od kojih su 39 njih masovno pogubljeni. Pripadnici vojske i policije Srbije ušli su 5 aprila 1999. u selo, deložirali stanovnike iz njihovih domova, odveli ih u dvorište i potom streljali. Nakon streljanja tela su pokopana u selu Rezale/Rezallë, gde su ostala do 13 aprila, kada su se srpski vojnici vratili u selo, ekshumirali ih i odveli kamionom u nepoznatom pravcu.¹⁶

2 od tih 41 tela pronađena su u selu Rezale/Rezallë nedugo nakon rata – verovatno su ih ostavile srpske snage, koje su se vratile u selo kako bi premestile tela. Još 29 tela ekshumirano je tokom 2013 (decembar) i 2014 (april-jun) u masovnoj grobnici u Rudnice/Rudnicë i, na području Raške/Rashkë, koja se nalazi u blizini granice s Kosovom.

Osim što su pokopani, ekshumirani i premešteni na različitim mestima – gde su bili skriveni u neobebeženim masovnim grobnicama koje se nalaze na teritoriji Srbije, tela koja su srpske snage donele iz različitih gradova i povezana s raznim ratnim zločinima bila su međusobno pomešana. U Rudnici/Rudnicë je, uz 29 tela civila ubijenih u selu Rezale/ Rezallë, pronađeno još 25 tela koja su ubijena u četiri odvojena zločina u drugim selima na području Drenice¹⁷.

9 tela koja su nedavno pronađena u Kiževaku već su identifikovana kao žrtve masakra u selu Rezale/Rezallë, a posmrtni ostaci vraćeni su i pokopani u septembru 2021¹⁸.

Ova strategija prikrivanja i premeštanja tela po Kosovu i Srbiji čini njihovo otkrivanje iznimno izazovnim. Takođe, kada su skrivali tela albanskih civila ubijenih tokom rata, počinioci su često koristili obrazac koji bi dodatno otežao naknadne istražne i ekshumacijske delatnosti.

Prve informacije koje se posmrtno ostatke mogu pronaći u Kiževaku/ Kizhevak dobijene su krajem 2014. godine, nakon završetka iskopavanja u Raški. Iako su srpske vlasti tu informaciju dobile od svedoka, bilo je nemoguće utvrditi tačnu lokaciju masovne grobnice isključivo na osnovu iskaza svedoka, zbog prirode ove lokacije¹⁹.

Kiževak je stari kamenolom smešten u blizini Rudnice. To znači da je tamošnje tlo vrlo otežalo aktivnosti iskopavanja i istraživanja. Kao rudnik, predeo oko Kiževaka takođe je s vremenom prolazio kroz stalne promene, jer se kamenolom koristio godinama. Proces identifikovanja tačne lokacije ostataka komplikovala je činjenica da je u ovom rudniku bilo četiri do pet galerija, od kojih je svaka bila visine od oko 13 metara²⁰.

Iz tih razloga proces utvrđivanja tačne lokacije tela bio je vrlo komplikovan – stručnjaci koji su radili u ovom kamenolomu kažu kako je ovo bila najizazovnija istraga od Kosovskog rata. Stoga nije neobično da je trebalo do šest godina da se pronađe 9 tela u Kiževaku/ Kizhevak.

16
Dosije: Prikrivanje dokaza o zločinima tokom rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_operacija_skrivanja_tela_eng.pdf

17
Područje Drenice za vreme oružanog sukoba na Kosovu bilo je zona odgovornosti 37 motorizovane brigade Jugoslovenske vojske (br. 37 mt.). Vojni dokumenti objavljeni u Dosjeu naglašavaju prisutnost br. 37 mt., u tri sela, u kojima su počinjeni navedeni zločini. U najmanje jednom zločinu, u selu Rezale, sigurno je da su

zločine počinili pripadnici br. 37. mt. FHP je takođe potvrdio da je za čišćenje terena u selima u kojima su počinjeni zločini odgovoran br. 37. mt.

18
Članak objavljen u Radiju Slobodna Europa: Posmrtni ostaci sedam nestalih Albanaca vraćaju se na Kosovo: <https://www.evropaelire.org/a/te-zhdukurit-nga-lufta-ne-kosove/31485974.html> - Pristupljeno 7 oktobra 2021.

Nakon što je dobio informacije 2014. godine, EULEX je započeo terenski rad u Kiževaku od 2015. godine, po jedan do tri meseca godišnje. Nakon nekoliko neuspešnih sesija iskapanja, 2020. godine postignut je određeni napredak zahvaljujući upotrebi vazdušnih slika, što je objašnjeno u nastavku²¹.

19
Informacije o slučaju pronalaska tela u Kiževaku dostavili su forenzički stručnjaci EULEX-a, ekskluzivno za FDH Kosovo 5 avgusta 2021.

20
IBID.

21
Pojašnjenje za Kiževak: Stručnjaci EULEX-a opisuju kako su identifikovali tačnu lokaciju na kojoj su pronađeni ostaci. Pristupljeno 7 oktobra 2021:
<https://www.eulex-kosovo.eu/?page=1,10,1267>

Srbija, Batajnica
34TDG4839571009

Srbija, Perućac
34TDG6848769190

Srbija, Kiževak, Raška
34TDN7520793351

Srbija, Petrovo selo
34TFQ1372143560

Tačnije, nakon zahteva EULEX-a da se osiguraju vazdušni snimci kako je kamenolom izgledao 1999. godine, Mađunarodni komitet Crvenog krsta stavila ih je na raspolaganje Vladinoj komisiji za nestale osobe Kosova i Vladinoj komisiji za nestale osobe Srbije krajem 2019. godine. EULEX je dobio slike krajem 2019²².

Krajem 2019 i početkom 2020. godine stručnjaci EULEX-a su analizovali i uporedili fotografije. Na osnovu tih analiza, ekipa se vratila u Kiževak/ Kizhevak u februar 2020. godine i utvrdila tačnu lokaciju. Nakon utvrđivanja i identifikovanja lokacije, stručnjaci EULEX-a, Kosovskog instituta za sudsku medicinu i Vladine komisije za nestale osobe Srbije izveli su terenske radove u Kiževaku, što je dovelo do otkrivanja ljudskih ostataka.

Nakon što su se prva tela identifikovala krajem 2020. godine terenski radovi morali su biti obustavljeni zbog pogoršanja vremenskih prilika. Radovi su nastavljeni u proleće 2021. godine²³.

Na osnovu otkrića tela civila koji su ubijeni u selu Rezale/Rezallë, može se izvući niz lekcija.

Prvo, proces istrage za lociranje i identifikaciju posmrtnih ostataka nestalih osoba izuzetno je tehnički posao, koji zahteva vrlo specijalizovano osoblje, i to u znatnom broju. Drugim rečima, proces zahteva institucije koje imaju dovoljno osoblja i adekvatno su obučene, kao i sa znatnim resursima.

Drugo, broj institucija – srpskih, kosovskih, međunarodnih organizacija i međunarodnih organizacija civilnog društva – uključenih u proces zahteva izvanredan nivo koordinacije.

Treće, dokazi potrebni za početak i uspešno okončanje iskopavanja su brojni: svedočenja svedoka treba analizovati, proveriti i uporediti, što znači da jedno svedočenje nije dovoljno za pokretanje istražnog postupka i često je dopunjeno drugim elementima, kao što su terenski rad ili vazdušne slike²⁴.

Četvrto, nakon što se identifikuje potencijalno mesto masovne grobnice, ta lokacija mora biti osigurana. Za to je potrebna i institucionalna koordinacija, kadrovanje i poverenje nadležnih tela.

U slučaju Kiževaka, drugi elementi ometali su pronalazak tela, posebno onih koje se odnose na prirodu i položaj masovne grobnice. Osim gore navedenih elemenata, masovna grobnica bila je toliko udaljena da je trebalo izgraditi put kako bi se osiguralo da potrebni profesionalci i strojevi mogu fizički pristupiti lokacijama i raditi tamo²⁵.

Analiza ove studije slučaja trebala bi poslužiti kao podsetnik da je rad potreban za utvrđivanje posmrtnih ostataka nestalih složen, višeplosni, vrlo tehnički i zahteva dosta sredstva.

Od 2001 do danas, 950 tela Albanaca ubijenih na Kosovu pronađeno je na teritoriju Srbije na 5 mesta masovnih grobnica. Prema Kancelariji UNMIK-a za nestale osobe, 744 tela pronađena su 2001. godine u Batajnici blizu Beograda. Te iste godine u Petrovom Selu, u istočnoj Srbiji, pronađeno je 61 tela. Jedna

22
IBID.

23
IBID

23
IBID.

25
Informacije o slučaju pronalaska tela u Kiževaku dostavili su forenzički stručnjaci EULEX-a, ekskluzivno za FHP Kosovo 5 avgusta 2021.

masovna grobnica sa 84 tela pronađena je na jezeru Perućac 2001. godine. Jedna masovna grobnica otkrivena je 2013. godine u Rudnici/Rudnicë, gde su pronađeni posmrtni ostaci 52 osoba. Tokom 2020.-2021., u kamenolomu Kiževak pronađeno je 9 posmrtnih ostataka.

Tajni i postojeći grobovi - strategija prikrivanja leševa sa kojom se suočavaju vlasti²⁶

Strategija prikrivanja dokaza o ratnim zločinima nije uključivala samo skrivanje tela u neobebeženim masovnim grobnicama, kao što su Kiževak/Kizhevak i Rudnica/Rudnicë. Kako bi se tela još teže pronašla, bila su skrivena i u manjim grobovima. Nestali su pokopani u postojećim grobovima, u prostorima između dva postojeća groba i na javnim grobljima.

Ovaj oblik prikrivanja danas predstavlja jedan od glavnih izazova u pronalaženju nestalih osoba, jer bi ponovno otvaranje postojećih grobova izazvalo veće nezadovoljstvo među porodicama kojima su pokopani članovi porodice i proizvelo bi još veću frustraciju.

Jedno od mesta gde se dogodio ovaj fenomen skrivanja tela je muslimansko groblje u Severnoj Mitrovici/Mitrovica e Veriut. Ova lokacija je vrlo važna i zbog činjenice da se ekshumacije, identifikacija i sahrane i dalje nastavljaju - što jasno daje do znanja da je, iako je neko područje identifikovano kao moguća lokacija posmrtnih ostataka nestalih, pronalaženje tačne lokacije nestalih je dug i delikatan proces²⁷.

Prve ekshumacije na muslimanskom groblju u Severnoj Mitrovici/Mitrovicë e Veriut sprovedene su 1999. godine. Do kraja 2002. bilo je 10 ekshumacija u kojima je pronađeno 48 tela, dok je do avgusta 2021. godine pronađeno ukupno 76 tela²⁸. Od tada se prikupljanje informacija i analiza vezanih uz ovo groblje nastavlja do danas.

Očekuje se da će se Vladina komisija za nestale osobe vratiti na to mesto, budući da je tamo navodno skriveno još tela Albanaca ubijenih tokom rata²⁹
³⁰.

Dok s jedne strane potraga za novim lokacijama na kojima se sumnja da su tela skrivena zahteva znatna sredstva, s druge strane, to zahteva i adekvatnu razmenu informacija između dveju zemalja - što vladine komisije za nestale osobe veruju da se može poboljšati.

Osim razmene informacija između srpskih i kosovskih institucija, one bi takođe trebale biti razmenjene sa međunarodnom zajednicom koja je bila deo procesa. To uključuje informacije MKSJ-a, koji je delovao sa sudskim timovima na Kosovu; i KFOR-a koji je takođe prikupljao informacije i dokaze u prvim posleratnim godinama, ali nije delio nikakve informacije sa uključenim stranama.

26
Iz razgovora s Kushtrim Gara, šefom Jedinice za nestale osobe pri Vladinoj komisiji za nestale osobe. Intervju je obavljen u septembru 2021. godine.

27
IBID.
28
IBID.

29
Iz razgovora s Kushtrim Gara, šefom Jedinice za nestale osobe pri Vladinoj komisiji za nestale osobe. Intervju je obavljen u septembru 2021. godine.

30
Prema podacima Vladine komisije za nestale osobe, u Mitrovici se još uvek vodi kao nestalo oko 100 osoba.

Lokacije masovnih grobnica identifikovanih u Srbiji

1

Batajnica/ Batajnicë

Masovna grobnica

Otkrivena 2001. godine.
Tamo su pronađena 744
tela kosovskih Albanaca.

2

Peručac/ Peruçac

Masovna grobnica

Tela kosovskih Albanaca
pojavi su se na površini
jezera 1999. godine. 2001.
godine, u blizini jezera
pronađena je masovna
grobnica sa posmrtnim
ostacima 84 osoba.

3

Rudnica/Rudnicë

Masovna grobnica

2013. godine tamo su
pronađeni posmrtni ostaci
52 albanskih civila.

4

Petrovo Selo

Masovna grobnica

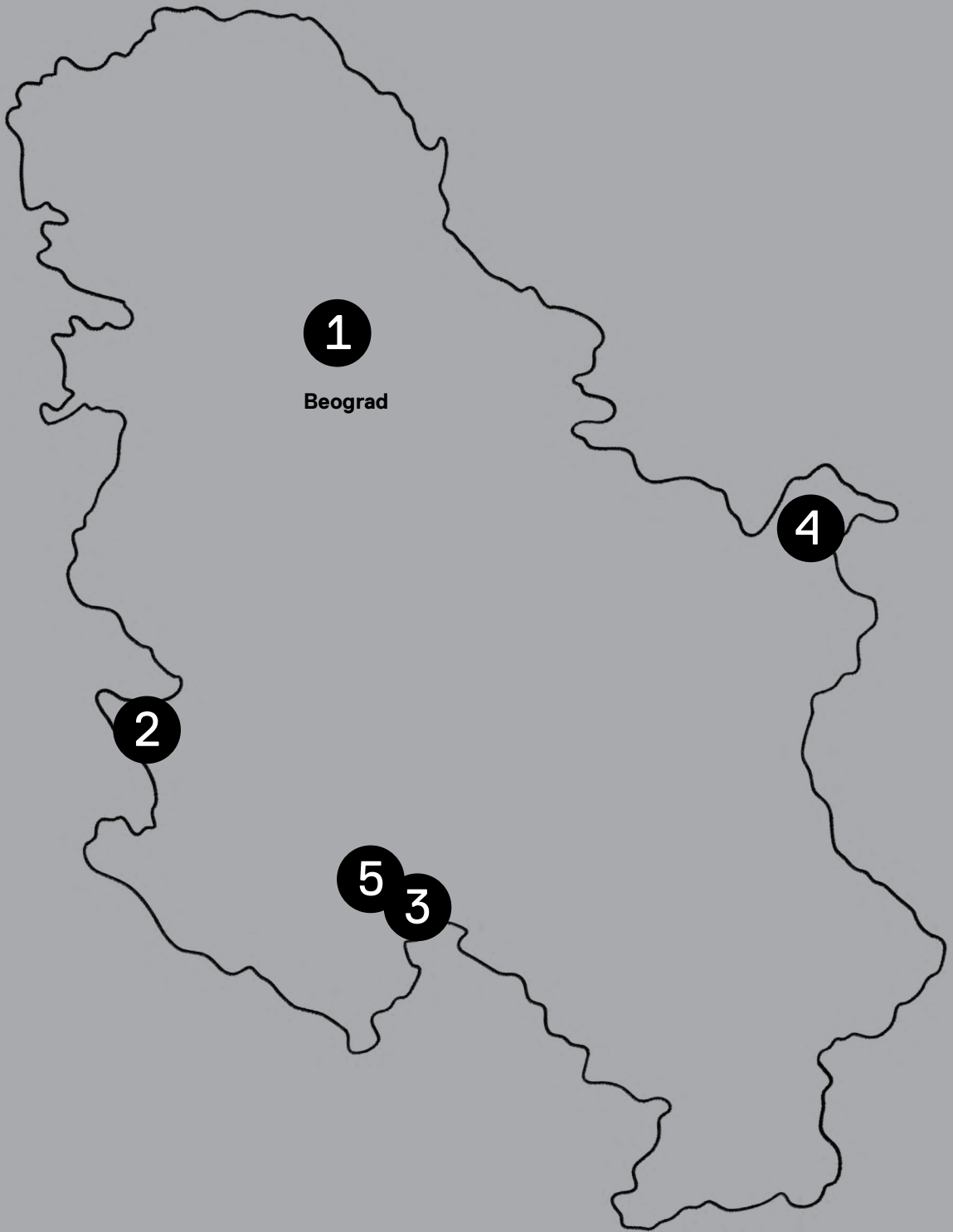
Otkrivena 2001. godine.
Tamo su pronađena 61 tela
kosovskih Albanaca.

5

Kiževak/ Kizhevak

Masovna grobnica

Tokom 2020.-2021., u
kamenolomu Kiževak
pronađeno je 9 posmrtnih
ostataka.

Pitanje II

Arhive

U ovom poglavlju ćemo govoriti kako je proces pronalaska nestalih osoba usko povezan sa otvaranjem i predajom arhiva mnogih institucija koje su odmah nakon rata prikupile dokaze i intervjuisale na hiljade ljudi. Na osnovu istraživanja i intervju sprovedenih za izradu ovog izveštaja može se videti da je proces otkrivanja sudbine nestalih osoba praćen brojnim propustima i greškama.

Tokom godina mnoge organizacije, tela i institucije prikupljale su dokumentaciju i obrađivale arhive u kojima se čuvaju (ili se mogu čuvati) podaci o nestalim osobama. Primopredaja brojnih odgovornosti i dosijea i promena osoblja tokom godina danas je iznimno otežala tačno utvrđivanje šta se dogodilo sa dosijeima nestalih osoba. Institucijama odgovornima za otkrivanje sudbine nestalih osoba teško je definisati događaje u vreme kada su ti dokumenti napravljeni, kao i dokaze koje one (možda) uključuju.

Na primer, UNMIK je EULEX-u predao više od 1200 dosijea vezanih za ratne zločine. Od tih 1.187 predmeta koje je prihvatio EULEX, 500 ih je morao odbiti jer nisu sadržavali korisne dokaze za sudske postupke (na primer, nisu sadržavali originale). Drugim rečima, gotovo polovina dosijea koje je dobio EULEX uopšte nije deo arhiva, uključujući dosje nestalih osoba³¹.

Postoje i arhivi za koje i Srbija i Kosovo veruju da su u rukama druge države. Na sastanku održanom 2020. u okviru dijaloga Kosova i Srbije, kosovska delegacija pozvalo je Srbiju da otvori svoje vojne i policijske arhive kako bi pomogla u pronalaženju masovnih grobnica, dok je srpska delegacija pozvala na otvaranje arhiva Oslobođilačke vojske Kosova (OVK)³².

Sadašnji predsednik Srbije Aleksandar Vučić smatra kako arhivi OVK sadrže informacije u kojima su ubijeni Srbi i drugi nealbanci³³.

Međutim, tokom sastanaka koje su delegacije Kosova i Srbije imale u septembru 2021. rečeno je da su obe zemlje pristale otvoriti arhive, uključujući arhive Oslobođilačke vojske Kosova kako bi se stvorila mogućnost uvida u vrednim dokumentima o lokaciji tela prisilno nestalih osoba i onih koji se još uvek vode kao nestali³⁴.

Međutim, uprkos retorici saradnje, čini se kako se ništa od toga neće dogoditi u skorije vreme jer je Srbija neke dokumente iz svojih vojnih arhiva klasifikovala kao državne tajne, dok Kosovo ustrajava na tome da OVK, kao gerilska organizacija, nikada nije imala vojne arhive³⁵.

U ovom delu izveštaja detaljno će se razraditi ko još nije predao arhive, koji bi arhivi morali biti otvoreni i šta ti arhivi sadrže i kako bi pomogli u rešavanju velikog broja slučajeva nestalih osoba tokom poslednjeg rata na Kosovu.

Ubrzo nakon ulaska snaga NATO-a na Kosovo, stiglo je više od 10 timova MKSJ-a i počelo prikupljati dokaze o ratnim zločinima. U pokušaju da se

31
Iz razgovora s Lars-Gunnar Wigemark, šefom misije EULEX-a. Intervju je obavljen u novembru 2020. godine.

32
Članak je objavio Balkaninsight: <https://balkaninsight.com/2020/07/17/vucic-serbia-e-gatshme-te-ndihmoje-negjetjen-e-te-zhdukurve-te-kosoves/?lang=sq> – Accessed on 1 December 2021.

33
IBID.

34
Članak je objavio BalkanInsight: <https://balkaninsight.com/2021/09/28/kontroll-faktesh-nga-birn-a-jane-serbia-dhe-kosova-gati-te-hapin-arkivat-e-tyre-te-kohes-se-luftes/?lang=sq> – Access on 1 December 2021.

35
IBID.

utvrdi jesu li zločini bili sistematski i rašireni, timovi MKSJ-a izvršili su obdukciju mnogih tela, što gotovo da ne predstavlja delatnost identifikovanja tela. Štaviše, neidentikovana i ekshumirana tela 1999. godine ponovno su pokopana na različitim lokacijama³⁶. Međutim, te informacije nisu razmenjene sa institucijama zaduženim za nastavak istražnog procesa³⁷.

Različiti akteri na Kosovu i u Srbiji kritikuju tadašnji rad MKSJ-a, prema kojima sud hipotetički – bilo koji sud – nije pristupio tom pitanju s primarnim ciljem identifikovanja osoba, već s ciljem pronalaska corpus delictija za podizanje optužbe, uzroka smrti.

Mađunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK), koja ima važnu ulogu u sudbini nestalih osoba, smatra da bi se, da je bilo ozbiljnijeg pristupa, rešilo više slučajeva ili bi se oni brže rešili³⁸.

Postoje i dokumenti i dokazi za niz prisilnih nestanaka i otmica izvršenih odmah nakon juna 1999. do decembra 2000. Zabrinutost zbog toga izražena je i u izveštaju Amnesty Internationala "Zakopavanje prošlosti - nekažnjavanje prisilnih nestanaka i otmica na Kosovu", gde se navodi kako postojeći dokazi u vezi sa prisilnim nestancima i otmicama nisu stavljeni na raspolaganje relevantnim vlastima³⁹. U izveštaju se navodi da dokazi koje je prikupio Tribunal u vezi sa ekshumacijama, nestalim osobama i lokacijama grobova nisu stavljeni na raspolaganje tadašnjem ZPZHML-u, sve do 2008. godine.

Iako Amnesty International razume kako bi informacije vezane za postupak Tribunala trebale ostati poverljive, napominje se kako su policijske istrage UNMIK-a (a donekle i srpske) oštećene nedostatkom takvih informacija. Nadalje, dokazi, uključujući fotografije različitih lokacija grobnica i druge informacije u vezi sa pronađenim telima (a u nekim slučajevima i spaljenima), KFOR nije stavio na raspolaganje istraživačima UNMIK-a ili EULEX-a.

Brojni članovi porodica Srba otetih na Kosovu nakon sukoba prijavili su te otmice odgovarajućim bataljonima KFOR-a.

36
"Zakopavanje prošlosti - 10 godina nekažnjavanja za prisilne nestanke i otmice na Kosovu", Amnesty International 2009.pdf

37
IBID.

38
"Dakle, njihov primarni cilj nije bio identifikovati ta tela. Njihov prioritet je bio otkriti jesu li ubijeni ili pogubljeni. Dakle, u nedostatku konsolidovanog centralnog mehanizma koji bi potvrdio sve te podatke. Kosovo nije jedini slučaj. To se događa u 99 posto slučajeva". Iz intervjua sa direktorom Mađunarodni komitet Crvenog

39
IBID.

krsta na Kosovu, Agim Gashi. Razgovor je obavljen 2 decembra 2020.

"Moj brat je otet u centru grada Orahovac usred dana. Otet je u prodavnici. Prema informacijama koje imam, moj brat je parkirao kola da kupi nešto u ovoj prodavnici i ništa se ne zna o njemu. Nestao je. Tu je takođe bilo puno vojnika OVK-a i KFOR-a. Bio sam kod kuće, bilo je 11 časova. Znam da je u to vreme u centru Orahovca bilo 100 ljudi, a vojnici KFOR-a bili su udaljeni samo 20 metara. Moj brat je bio sa zaprežnim kolima, u trenerkama i patikama, a nije imao ni olovku sa sobom, a kamoli pištolj ili šta ja znam. Od tog trenutka više ga nismo videli i nikad se nije vratio. Otišao sam kod KFOR-a, 50 metara od sela u kojem živim. Otišao sam prijaviti da se moj brat nije vratio celi dan. Ali oni nikada nisu ništa preduzeli. Niko nas nije obavestio da je nestao, da ga je neko oteo, ali videli smo da se ne vraća. Nakon što sam obavestio KFOR, prijavio sam slučaj i u policiji UNMIK-a i OEBS-u. Ne postoji humanitarna, međunarodna organizacija koju nismo obavestili"⁴⁰.

Niti jedna informacija koju je rodbina dali bataljonu KFOR-a, uključujući izjave, fotografije nestalih osoba i identifikacijske dokumente, nikada nisu stavljene na raspolaganje vlastima sa mandatom za istragu tih zločina na Kosovu. Činjenica da su ove informacije KFOR-a još uvek nedostupne uzrokuje da je Komisija za nestale osobe u Srbiji vrlo uverena da u arhivima ove organizacije ima mnogo informacija.

"Niko me ne može ubediti da KFOR, UNMIK, OEBS i mnoge druge organizacije koje su bile prisutne na tim područjima, na mestima gde su se dogodila ubistva, nestanci kosovskih Albanaca, kosovskih Srba, nemaju više informacija u svojim arhivima od onih kojima smo imali mogućnost pristupiti. Nama je takođe vrlo važno da ad hoc forenzički timovi Haškog tribunala, koji su u periodu 1999.-2000. vršili ekshumacije na području Kosova i Metohije, objave detaljni izveštaj o tome što su učinili", kaže Veljko Odalović⁴².

40
Negovan Mavrić – Brat žrtve Miodraga Mavrića. Miodrag Mavrić, rođen 05.02.1964., nestao je 12 oktobra 1999. Njegovo telo ekshumirano je u novembru 2002. godine u selu Brestovac u opštini Orahovac, dok je DNK analizom identifikovano u novembru 2003. godine.

41
KFOR je jedina institucija koja je odbila deliti informacije i dati intervju FHP-u, čak i nakon tri zahteva upućena tokom izrade ovog istraživanja.

42
Iz razgovora s Veljkom Odalovićem, predsednikom Vladine komisije za nestale osobe u Srbiji. Intervju je obavljen 9 oktobra 2020.

"Pre dve godine pronašli smo lokaciju u predgrađu Đakovice/ Gjakovë. To je bunker u kojem je pokopano, ubijeno i bačeno sedam tela. Petočlana porodica Šutaković, u kojoj su ubijeni maloletnici, majka i otac. Te su informacije postojale u izveštaju italijanskog kontingenta KFOR-a u julu 1999. godine. A zamislite, već 18 ili 19 godina informacije postoje, ali nisu podeljene s nama, a mi ih nismo uspeli staviti u funkciju, jer ni mi ni Priština nismo imali te informacije, ali neko ih je imao. Kada smo dobili tu informaciju, otišli smo, odradili smo ekshumaciju i ovo je rezultat", kaže Odalović⁴³.

To potvrđuje i Ibrahim Makolli, koji je vodio Radnu grupu za nestale osobe u okviru dijaloga Kosova i Srbije.

"Naravno da su obavešteni, policija UNMIK-a i KFOR, i nemamo pristup tim dokumentima. Inače bismo imali nagoveštaje gde istražiti. Sve to zbog nedostatka potpunih informacija", kazao je Ibrahim Makolli⁴⁴.

Sudski veštak i bivši šef Instituta za sudsku medicinu na Kosovu Arsim Gerxhaliu uveren je kako postoji dosta materijala iz timova tribunala, KFOR-a i srpskih policijskih i vojnih arhiva. Navodi da im ti materijali nikada nisu predani i da bi fotografije i izveštaji tih timova rešiti značajan broj slučajeva.

"Dakle, Haški tribunal radio je klasičnom metodom, neki samo s vanjskim ispitivanjem. A s druge strane je sada, 22 godine kasnije, izašlo na videlo da su 2 hiljade ljudi pokopale njihove članove porodica, bez obdukcije i bez analize. Recimo, KFOR ima osnovni materijal od prvih dana. Ali, zašto se ništa ne preduzima u vezi s tim arhivima – to je samo dužnost institucija. Više me zanimaju arhivi timova Haškog tribunala, izveštaji i fotografije haških timova", kaže Gerxhaliu⁴⁵.

FHP Kosovo takođe se obratio KFOR-u, ali bez uspeha čak i nakon godinu dana čekanja. KFOR nije odgovorio na e-mailove gde se objašnjava zašto ti arhivi nisu vraćeni ili kada će biti stavljeni na raspolaganje kosovskim i srpskim timovima⁴⁶.

S druge strane, UNMIK u intervjuu danom FHP Kosovo⁴⁷ nije potvrdio jesu li ti dokumenti i informacije podeljeni s njihovom policijom.

Osim KFOR-a i UNMIK-a, srpska strana, kao i kosovska strana, zahtevaju da informacije pruže preko 10 forenzičkih timova koji su tada radili, jer veruju kako bi se time osigurale jasne upute za istragu slučajeva i njihovo rešavanje⁴⁸.

43
IBID.

44
Iz intervjua s bivšim predsedavajućem Radne grupe za nestale osobe u kosovskoj delegaciji, Ibrahim Makolli. Intervju je obavljen 18 februara 2021.

45
Iz razgovora s bivšim šefom Instituta za sudsku medicinu, Arsim Gerxhaliu. Intervju je obavljen 11 februara 2021.

46
Pitanja upućena na adresu kancelarije KFOR-a u Prištini, nakon zahteva za intervju upućenog 3 meseca pre tih pitanja.

47
Iz intervjua sa šefom Kancelarije za ljudska prava UNMIK-a, Jerome Bouyjou. Intervju je obavljen 9 decembra 2020.

48
Iz razgovora sa Veljkom Odalovićem, predsednikom Vlade komisije za nestale osobe u Srbiji. Intervju je obavljen 9 oktobra 2020. Iz intervjua sa bivšim predsedavajućem kosovske delegacije unutar radne grupe, Ibrahim Makolli. Intervju je obavljen 18 februara 2021.

Ibrahim Makolli, koji je u vreme intervju bio na čelu Radne grupe, mehanizma koji je proizašao iz Bečkog dijaloga 2004. godine, iznosi primere kako bi informacije i dokumenti koji im još nisu predani pomogli u rešavanju nekih slučajeva. On govori o ekshumacijama koje je Tribunal izveo 2000. godine na groblju Dragodan, gde su stručnjaci Tribunala ekshumirali 170 tela, kao i o ekshumacijama na lokaciji u Matičanu/Matičan (blizu Prištine) gde su timovi Tribunala ekshumirali 10 tela. Dosadašnje fotografije i dokumentacija nužni su kako bi se videlo koliko su ti tereni bili pogođeni u to vreme⁴⁹.

"Da imamo tačne arhive i dokumentaciju znali bismo ima li prostora da se još jednom vratimo na te lokacije. Znate koliko smo se puta vraćali na muslimanska groblja u Mitrovici. Bilo je tretmana i pregleda nekoliko puta, ali tek smo u poslednje vreme pronašli tela. Nismo imali tačne dokaze o onima koji su pokopani na običnim grobljima", kaže Makolli.

Prema njegovim rečima, brojni posmrtni ostaci koji se nalaze u prištinskoj mrtvačnici na Institutu za sudsku medicinu - mogu biti tela koja su ekshumirana sa običnih groblja, dakle tela koja su i ranije bila pokopana i nisu žrtve ratnih zločina⁵⁰.

Kako bi osigurala dostupnost svih relevantnih informacija o lokacijama grobnica, Međunarodna komisija Crvenog krsta zatražila je saradnju MKSJ-a i drugih međunarodnih organizacija, koje su bile prisutne na Kosovu odmah nakon sukoba, kako bi dobila dodatne informacije o nestalim osobama. S obzirom na ulogu međunarodne zajednice na Kosovu, MKSJ je preporučio svim zemljama članicama UN-a koje su imale ulogu na Kosovu da pregledaju svoju dokumentaciju kako bi videle imaju li informacije vezane za posmrtne ostatke, grobnice ili nestale uopšte⁵¹.

S druge strane, Amnesty International smatra kako bi neuspeh u predaji dokaza koje su Tribunal i KFOR prikupili 1999.-2000. odmah nakon zločina mogao predstavljati ozbiljne prepreke rešavanju sudbine nekih osoba koje su bile meta prisilnih nestanaka i otmica⁵².

49
Iz intervju sa direktorom Mađunarodni komitet Crvenog krsta na Kosovu, Agim Gashi, i šefom jedinice za zaštitu, Naim Ymeri. Intervju je obavljen 2 decembra 2020.

50
Iz razgovora sa šefom Radne grupe, Ibrahim Makolli. Intervju je obavljen u februaru 2021.

51
Iz intervju sa direktorom Mađunarodni komitet Crvenog krsta na Kosovu, Agim Gashi, i šefom jedinice za zaštitu, Naim Ymeri. Intervju je obavljen 2 decembra 2020.

"Zakopavanje prošlosti – 10 godina nekažnjavanja za prisilne nestanke i otmice na Kosovu", objavljeno 2009. godine. <https://www.amnesty.org/download/Documents/48000/eur700072009sqi.pdf>

Postoji opšta percepcija kosovskih institucija da srpske vlasti poseduju više informacija nego što su uključile u već predane dokumente i da srpska vojska ima potpune podatke o grobnicama, ali nije u celini otvorila svoje arhive⁵³.

Veruje se da će otvaranjem vojnih arhiva u Beogradu postati moguće pronaći većinu ubijenih, kao i informacije o lokacijama na kojima su pokopani⁵⁴.

Da ti arhivi postoje potvrđuju i istraživanja koja je sprovodio FHP. FHP je 2014, zatražio podatke od srpskog Ministarstva obrane za operacije 37. motorizirane brigade Vojske Jugoslavije tokom rata na Kosovu. Ubrzo nakon ovog zahteva, sva dokumentacija ove brigade proglašena je državnom tajnom sledećih 30 godina⁵⁵.

Istraživanje arhiva 37. motorizovane brigade je neophodno⁵⁶, kažu u Fondu za humanitarno pravo, jer je ova brigada delovala na mestima gde su počinjeni zločini (Donji Zabelj/Zabel i Ulët, Rezale/Rezallë, Staro Ćikatovo/Ćikatovë e Vjetër) kao i na nekim drugim mestima na ovom području gde su ubijeni Albanci, čija su tela pronađena u masovnoj grobnici u Rudnici.

Komandant ove brigade tokom rata bio je Ljubiša Diković, koji je bio načelnik Vojske Srbije od 2011. do 2018. godine. Odluku o proglašenju tih arhiva "državnom tajnom" doneo je ministar odbrane Bratislav Gašić, koji je vršio dužnost od 2014. do 2016. godine.

"Paradoksalno je, ali Gasić je naknadno imenovan za direktora Srpske obaveštajne agencije (BIA), što je dužnost koju i dalje vrši, što samo dokazuje da oni koji skrivaju podatke o mogućim zločinima, što je u suprotnosti sa Zakonom o tajnama, odmah budu nagrađivani u Srbiji", izjavio je koordinator Inicijative mladih za ljudska prava Marko Milosavljević.

53
Iz intervjua sa raznim institucijama i akterima na Kosovu. Intervjui su obavljani između septembra 2020. i septembra 2021.

54
Iz razgovora sa predsedavajućem radne grupe, Ibrahim Makolli. Intervju je obavljen u februaru 2021.

55
"Ministar odbrane proglasio je kao državnu tajnu dokumente o delovanju motorizovane brigade VJ 37 na Kosovu" - Objava FHP-a, objavljena 12 juna 2015. <http://www.hlc-rdc.org/?p=29345&lang=zh>

56
IBID.

Kako bi se pružio stabilniji argument zašto je otvaranje arhiva od velike važnosti i da će nakon toga kosovske i srpske vlasti pronaći više posmrtnih ostataka nestalih osoba, sledećih nekoliko primera govore kako su neki slučajevi rešeni nakon pristupa koji je Međunarodni komitet Crvenog krsta imao u nekoliko arhiva MKSJ-a.

MKCK je jedina institucija koja je počela imati pristup arhivima MKSJ-a, danas Međunarodnom rezidualnom mehanizmu za kaznene sudove. Po sporazumu potpisanom u oktobru 2018. godine MKCK je angažovala dva istraživačka stručnjaka koji rade 8 sati dnevno, i koji će za 3 godine raditi i istraživati celi arhiv u aspektu svih sukoba na Balkanu, odnosno na Kosovu⁵⁷.

"Ono što se traži su informacije o mogućim pokopima, uključujući one od strane Haškog suda, ministarstava obrane, raznih organizacija – čišćenje bunara, Lekari bez granica, itd. Kako objašnjavaju u MKCK-u, iz prikupljenih informacija sastavlja se izveštaj sa onim što treba istražiti i predati vlastima putem radne grupe i drugih mehanizama radnih grupa. Zatim se oni bave detaljima ili forenzikom ili proučavanjem informacija koje predstavljaju svi učesnici. Četiri učesnika su deo tima za analizu: MKCK, Prištinska komisija, Beogradska komisija i EULEX. Oni donose sve informacije, analiziraju ih i odatle kreće akcija za istraživanje", objašnjavaju Gashi i Ymer⁵⁸.

Treba napomenuti da su poslednja dva najveća otkrića, ona na muslimanskim grobljima u Mitrovici/Mitrovicë i ona u Raški, postignuta zahvaljujući pristupu MKCK-a tim arhivima⁵⁹.

Kako bi pronašli posmrtne ostatke na muslimanskom groblju u Mitrovici, dvojica stručnjaka MKCK-a prvo su morali istražiti događaje koji su se dogodili u Mitrovici 1999. godine. Zatim su analizovali arhive Međunarodnog suda o tome što su učinili njihovi stručnjaci. Analiza je dodatno produbljena gledajući ko su sve nestale osobe u regiji Mitrovica/ Mitrovicë, a ko je pokopan od sukoba na Kosovu. Kako bi dodatno podržali analizu, ovi stručnjaci takođe su istražili koga su pokopale srpske vlasti, a koga su potom ekshumirali stručnjaci MKSJ-a. Zatim se istraživanje nastavilo kako bi se ispitalo ko je identifikovan a ko je ostao neidentifikovan⁶⁰.

Kao rezultat te analize, u decembru 2019. i tokom 2020. i 2021. forenzički timovi pronašli su posmrtne ostatke nekoliko tela na muslimanskom groblju u Severnoj Mitrovici/Mitrovicë⁶¹. Na toj lokaciji, prema Vladinoj komisiji za nestale osobe na Kosovu, biće daljnjih iskopavanja budući da su uspeli utvrditi još dve lokacije i nadaju se kako će dobiti rezultate. Na osnovu informacija koje ima VKNL, tu su još dve žrtve iz poslednjeg rata na Kosovu⁶².

57
Iz intervjua sa direktorom
Mađunarodni komitet Crvenog
krsta na Kosovu, Agim Gashi, i
šefom jedinice za zaštitu, Naim
Ymeri. Intervju je obavljen 2
decembra 2020.

58
IBID.

59
IBID.

60
IBID.

61
Iz razgovora s Kushtrim Gara,
šefom Jedinice za nestale
osobe pri Vladinoj komisiji
za nestale osobe. Intervju je
obavljen u oktobru 2020.

62
IBID.

Pitanje III

Identifikacija
tradicionalnim
metodama

63

"Pre 2001. godine, kada je Međunarodna komisija za nestale osobe uvela tehnologiju DNK u proces identifikacije u zemljama bivše Jugoslavije, porodice su identifikovale nestale osobe pomoću vizualnog prepoznavanja ostataka ili ličnih predmeta i, gde je to bilo moguće, pomoću zubnih podataka ili otisaka prstiju; u to vreme to su bile

jedine metode dostupne za identifikaciju". Iz razgovora sa Luigj Ndou, šefom vladinih odnosa (Priština/Tirana) - Međunarodna komisija za nestale osobe (MKNO). Intervju je obavljen 11 novembra 2020.

64

Iz razgovora sa stručnjakinjom EULEX-a i zamenicom direktora Instituta za sudsku medicinu, Tarja Formisto. Intervju je obavljen 19 novembra 2020.

65

Govor glavne tužiteljke Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, Carle Del Ponte, pred Savetom bezbednosti UN-a, 24 novembra 2000.
<http://www.icty.org/en/press/address-security-council-carla-del-ponte-prosecutor-international-criminal-tribunals-former>.

Proces pronalaska nestalih osoba suočava se s još jednim velikim izazovom – slučajevima koji su odmah nakon rata identifikovani tradicionalnim metodama. Kao što je rečeno u uvodnom delu, u ranim posleratnim godinama proces je bio obeležen nedoumicama i nedostatkom koordinacije. Tokom tih godina tradicionalnim metodama identificirana su oko 2 slučaja nestalih osoba čija su tela ekshumirana nedugo nakon rata⁶³. Otvorene su pojedinačne i masovne grobnice, ponekad bez prisutnosti stručnjaka i porodica, a tela su identifikovana odećom, obućom i ličnim predmetima koji su tamo pronađeni.

Stručnjaci sada kažu kako su rođaci mogli pogrešiti u slučaju identifikovanja članova porodica samo ličnim predmetima. Prema tim stručnjacima, ova metodologija možda je uzrokovala pogrešnu identifikaciju u gotovo 6 posto slučajeva, što je izazvalo i izaziva veliku zabrinutost javnosti, a posebno porodica nestalih osoba 22 godine kasnije⁶⁴.

Forenzički timovi MKSJ-a ekshumirali su 1999. godine 2,108 tela sa 195 lokacija na teritoriji Kosova, dok su 2000. godine ti timovi procenili još 325 ukopa i ekshumirali 1,577 tela, i pronašli su nepotpune ostatke u 258 drugih slučajeva⁶⁵. Tadašnja glavna tužiteljica MKSJ-a, Carla Del Ponte, tokom govora koji je održala pred Savetom bezbednosti UN-a, dodala je kako je ukupno tokom dve godine ekshumirano i ispitano 4,000 tela⁶⁶.

Kada su 2003. godine sprovedeni DNK testovi na posmrtnim ostacima i porodicama nestalih osoba, stvari su postale nejasne i počele su se dovoditi u pitanje neke od prethodnih neformalnih identifikacija; To je podstaknulo EULEX-a na početak ekshumacije nekih postojećih grobova u poslednjih nekoliko godina kako bi se osigurala tačnost u procesu identifikacije i okončalo čekanje porodica. Mnoge porodice čiji su bližnji ubijeni tokom rata doživljavaju šok zbog otkrića da je osoba koju su pokopali pogrešno identifikovana i da su pokopali nekog drugog.

Međunarodna komisija za nestale osobe (MKNO)⁶⁷ s druge strane potvrđuje da identifikacije tradicionalnim metodama same po sebi snose znatan rizik grešaka. Prema njima, neke od krvnih referenci porodica koje su prijavile nestanak možda se nikada neće podudarati jer je telo nestale osobe greškom vraćeno drugoj porodici. Prema tome, porodica koja je dobila pogrešno telo možda nije dala uzorke krvi pod pretpostavkom da je njihova potraga završena, što je time uzrokovalo nepodudarnost ekshumiranih ostataka pravog člana njihove porodice⁶⁸.

Na Kosovu stopa grešaka nije sistematski ispitivana, ali početne istrage koje su koristile DNK za testiranje ranijih identifikacija tradicionalnom metodom pokazuju kako bi se taj problem trebao detaljno ispitati⁶⁹.

66
IBID.

67
MKNO radi na rešavanju pitanja nestalih osoba kao posledice sukoba na Kosovu od 1999. godine. Od 2003. godine MKNO pomaže Kosovu identifikacijom na osnovu DNK-a, u početku s Privremenom upravom Ujedinjenih nacija na Kosovu

(UNMIK), a od 2008. sa Misijom Evropske unije za vladavinu prava (EULEX), Odeljenjem za sudsku medicinu

68
Iz razgovora s Luigj Ndou, šefom vladinih odnosa (Priština/Tirana) - Međunarodna komisija za nestale osobe (MKNO). Intervju je obavljen 11 novembra 2020.

69
"Situacija na Kosovu: Procjena situacije". Izvešće koje je MKNO objavio 2010. godine. icmp-dg-264-4-alb-doc-general.pdf

U ovom delu izveštaja nalaze se neki primeri u kojima su se tradicionalne metoda identifikacije pokazale pogrešnima.

Slučaj 1

Mitrovica/Mitrovicë / pogrešna identifikacija u 17-18 posto slučajeva

MKNO⁷⁰ je sproveo pilot-projekat⁷¹ u regiji Mitrovica/Mitrovicë koji je potvrdio kako je 17-18 posto osoba pokopanih tradicionalnim metodama pogrešno identifikovano.

Ovaj pilot-projekat utvrdio je kako je u regiji Mitrovica 14 porodica zakopalo tuđe posmrtno ostatke, verujući kako su identifikovali svog nestalog bližnjeg. Ovaj pilot-projekat pokrenut je zajedno sa peticijom koju je podnelo Udruženje porodica "Glas roditelja" iz Mitrovica zahtevajući da se neki identifikacijski slučajevi koji su koristili tradicionalnu metodu još jednom provere DNK analizom. Ovo udruženje je ubedilo 78 porodica da daju uzorke krvi, a nakon DNK analize potvrđeno je da uzorci krvi odgovaraju uzorcima kostiju 14 osoba koje još uvek nisu identifikovane u prištinskoj mrtvačnici.

To je bio dokaz da je 14 od 78 porodica pokopalo tela koja nisu pripadala njihovim nestalim članovima porodica. MKNO kaže da se veruje da se slični slučajevi, gde postoje indicije da je možda bilo slučajeva pogrešne identifikacije, nalaze na mnogim drugim mestima⁷².

Slučaj 2

Donje Studimlje/Studime e Poshtme / tvrdnje o pogrešnim identifikacijama

Veruje se kako se slučaj sličan Mitrovici/Mitrovicë dogodio u selu Donje Studimlje/Studime e Poshtme. Dana 2 i 3 maja 1999. godine negde između sela Gornje Studime i Donje Studimlje/Studime e Poshtme, srpska policija i paravojne formacije ubile su stotinjak muškaraca. U maju su pogubljenja izvršena u selima i izvan njih, uključujući ubistvo dvanaest članova iste porodica⁷³. Ekshumacije i identifikacije iz ovog pokolja napravljene su tradicionalnim metodama, a većinu ih je identifikovao predstavnik sela.

Arsim Gerxhaliu⁷⁴, koji je vodio Institut za sudsku medicinu do kraja 2021. godine, objašnjava da su, kada su tela iz ovog pokolja pronađena, ona su bila potpuno raspadnuta i bilo ih je teško identifikovati čak i od strane forenzičkih timova, a kamoli od strane predstavnika sela. Da bi to potvrdio, Gerxhaliu priča kako je član porodice žrtve koja je sumnjala da nije pokopala člana svoje porodice, nazvala forenzičke timove, a nakon što su to hteli potvrditi, otkrili su da je polovina tela druge osobe.

70
Iz razgovora s Luigj Ndou, šefom vladinih odnosa (Priština/Tirana) - Međunarodna komisija za nestale osobe (MKNO). Intervju je obavljen 11 novembra 2020.

71
IBID.

72
IBID.

73
"POD NAREDBOM: Ratni zločini na Kosovu", izveštaj koje je objavio Human Rights Watch 2002. godine. https://www.hrw.org/reports/Under_Orders_AI_Combined.pdf

74
Iz razgovora sa direktorom Instituta za sudsku medicinu, Arsim Gerxhaliu. Intervju je obavljen 11 februara 2021.

Slučaj 3 Mala Kruša/Krushë e Vogël / Rane otvorene tri puta

Tradicionalna metoda takođe je korišćena za identifikaciju šest žrtava porodice Hajdari iz sela Mala Kruša/Krushë e Vogël. Ova porodica je nekoliko puta doživela traumu od pokopa i ekshumacija kostiju svojih najmilijih. Flurim Hajdari gotovo 13 godina nije mogao stati na kraj slučajevima svoje petorice braće i oca, jer su pokopali druga tela koja nisu pripadala njegovoj porodici⁷⁵.

Flurim Hajdari je preživeo pokolj u selu Mala Kruša/Krushë e Vogël. 26 marta 1999., dva dana nakon što je NATO pokrenuo zračne napade na bivšu Jugoslaviju, u pokolju u selu Mala Kruša/ Krushë e Vogël, zajedno sa još 108 albanskih civila, srpske snage su ubile njegovog oca Halima i njegovu braću Selajdina, Rasima, Nazima, Vesela i Mursela. Polovina ubijenih u pokolju pronađena je u reci u blizini sela, dok se za ostalima još uvek traga.

Flurim je u julu 1999. godine otišao u mrtvačnicu u Orahovcu i video tela trojice svoje braće i još četvorice rođaka. "Bilo ih je lako identifikovati, tela nisu bila raspadnuta. Tamo sam video Selajdina, Nazima i Rasima. Svaki od njih imao je metak u čelo"⁷⁶.

Mesec dana kasnije, porodica je dobila samo Rasimovo telo. Zvaničnici Kancelarije za nestale osobe i sudsku medicinu na čelu s UNMIK-om predali su 2007. godine Nazimove posmrtni ostatke njegovoj porodici, a 2009. i Selajdinove ostatke. Ali nedugo kasnije grobovi su ponovo otvoreni⁷⁷. Tri meseca kasnije, od tri otvorena groba trojice braće Flurima, identifikovani su i posmrtni ostaci ostalih šest osoba. Tri godine kasnije, 2012. godine identifikovani su posmrtni ostaci njegovog drugog brata, Mursela (12), i njegovog oca, Hajdina⁷⁸.

Slučaj 4 Ljubenić/Lubeniq / Grobovi se moraju ponovo otvoriti

1 aprila 1999. godine u selu Ljubenić/ Lubeniq u Peći/Pejë dogodio se još jedan pokolj. Tamo su ubijene ukupno 64 osobe iz ovog sela. Tela većine žrtava pokolja u ovom selu pronađena su na tri lokacije u selu, na groblju u Peći/Pejë, i ostala tela u policijskom centru za obuku u Batajnici u Srbiji⁷⁹. 12 žrtava ovog masakra ekshumirano je i identifikovano bez DNK analize. 22 godina nakon ovog masakra, 12 ljudi se i dalje nalazi na popisu nestalih osoba.

Među nestalima je i Salih Rrustemaj, suprug Miradije Rrustemaj, koji je ubijen 1 aprila u tom pokolju. Identifikovani su Miradijin dever i mnogi drugi članovi porodice koji su ubijeni u masakru, ali ne i Salih, koji je tada imao 40 godina⁸⁰.

75
Članak je objavio BIRN, 20 maja 2019. How many bodies of kosovo war victims were mistakenly identified, <https://balkaninsight.com/2019/05/20/si-u-identifikuan-gabimisht-shume-trupa-te-viktimave-te-luftes-se-kosoves/?lang=sq&fbclid=IëAR2hkgzpz2ZY6Yn8h9gGQjH-DEmOXVfm->

ECMpcKo-
R21d4o0eZFnUqMxjvKE

76
IBID.

77
IBID.

78
IBID.

79
Podaci istraživanja Fonda za humanitarno pravo Kosovo.

80
Iz razgovora sa Miradije Rrustemaj, čiji se suprug, Salih Rrustemaj, još uvek vodi kao nestao. Intervju je obavljen u maju 2021.

"Pronašli smo i identifikovali mog devera, videli smo njegovo telo i njegovu odeću. Tri nedelje zaredom išla sam na groblje u Peći/Pejë, ali supruga nismo pronašli. Tamo je pronađeno 30 osoba, a druge su pronađene u Batajnici, ali ne i moj suprug"⁸¹.

Muharrem Alimehaj je takođe meštanim sela Ljubenić/Lubeniq kojem nedostaju mnogi članovi njegove porodice. U masakru je izgubio šest članova porodice – majku Hatu (72), brata Osmana (37, snahu Ferdone (31) i petogodišnjeg nećaka Leonarda i dvoje rođaka, 34-godišnju Hatmonu i 16-godišnjeg Fatmira. U julu 1999., pronašli su ostatke njegove snahe Ferdone, identifikovali su ih i pokopali na groblju u selu Ljubenić/Lubeniq. Svi ostali su još uvek nestali⁸².

"Da, prema informacijama - pet osoba iz porodice koje se još vode kao nestale, i njih su takođe ubili - prema informacijama koje imamo o ljudima iz sela, a spalili su ih u kolibi. Kad su došli za ekspertizu, otišli su i uzeli ih. Bila je grupa Francuza koji su došli i uzeli kantu kostiju. Uzeli su ih s kantom - jer je bilo i drugih ljudi, ne samo moja porodica. Zakopali su ih pored Ferdoninog groba. 2008. godine, došli su i ekshumirali ih i uzeli te kosti - a od njih do danas nismo čuli ništa. Međutim, kažu da nisu mogli ništa potvrditi jer su tela bila mnogo spaljena"⁸³.

Nakon analize informacija i dokumenata pokolja u selu Ljubenić/Lubeniq, Vladina komisija za nestale osobe na Kosovu zaključila je kako se taj pokolj mora analizovati zbog mogućih grešaka u identifikaciji. Isto tako, posmrtni ostaci šest osoba iz ovog pokolja i dalje se nalaze u prištinskoj mrtvačnici, u vezi 6 žrtava čiji DNK uzorci ne odgovaraju uzorcima porodica 12 nestalih u pokolju⁸⁴.

To je takođe objasnila stručnjakinja EULEX-a Tarja Formisto, koja je napravila popis svih posmrtnih ostataka u mrtvačnici u Prištini.

"Moramo ponovo otvoriti najmanje 5-6 grobova, ponovo pogledati ostatke, dobiti DNK i potvrditi da oni koji su pokopani pripadaju upravo tim posmrtnim ostacima i videti što će se dogoditi - jer mislim da imamo neke posmrtnne ostatke upravo iz tog područja. A to nije jedini slučaj. Ono što trebamo učiniti, moramo se vratiti u 1999. godinu, gde su bili timovi za forenzičku medicinu. Moramo se vratiti i ponovo otvoriti te grobove. I naravno, moramo biti sigurni da će dati krv te porodice koje su 1999. godine uzele kosti, inače nema smisla otvarati te grobove"⁸⁵.

Vladina komisija za nestale osobe na Kosovu planira učiniti to. nastojeći prikupiti uzorke krvi porodica 12 osoba koje su identifikovane tradicionalnom metodom u Ljubeniću/Lubeniq"⁸⁶.

81
IBID.

83
IBID.

Drugi razgovor s Tarja Formisto obavljen je 30 marta 2021.

86
Iz intervjua sa Kushtrim Gara, šefom Jedinice za nestale osobe pri Vladinoj komisiji za nestale osobe. Intervju je obavljen u novembru 2020. godine.

82
Iz intervjua sa Muharrem Alimehaj, čiji se pet članova porodice još uvek vode kao nestali. Intervju je obavljen u maju 2021.

84
Iz razgovora s Kushtrim Gara, šefom Jedinice za nestale osobe pri Vladinoj komisiji za nestale osobe. Intervju je obavljen u oktobru 2020.

Međutim, stručnjaci za sudsku medicinu kažu kako bi uzorci krvi trebali biti prikupljeni od gotovo svih porodica koje su pokopale svoje najmilije tradicionalnom metodom⁸⁷.

Treba napomenuti da je Međunarodna komisija za nestale osobe od tada prikupilo 14,913 uzoraka krvi iz porodica 4,447 nestalih osoba, a do sada ih je identifikovano 2,568⁸⁸.

Međutim, 1,878 uzoraka krvi koje su dali članovi porodica nestalih osoba ne podudara se ni s jednim od DNK profila posmrtnih ostataka žrtava u prištinskoj mrtvačnici⁸⁹.

87

Iz razgovora s Arsim
Gërxhaliu, direktorom
Instituta za sudsku medicinu.
Intervju je obavljen 11
februara 2021.

88

Iz razgovora s Luigj
Ndou, šefom vladinih
odnosa (Priština/Tirana)
- Međunarodna komisija
za nestale osobe (MKNO).
Intervju je obavljen 11
novembra 2020.

89

IBID

Pitanje IV

Preko 300
posmrtnih ostataka
u prištinskoj
mrtvačnici još uvek
bez rešenja

Kao rezultat gore spomenutih grešaka, u prištinskoj mrtvačnici mogu se naći oko 300 profila neidentifikovanih ostataka koji se ne podudaraju sa uzorcima krvi uzetih od porodica nestalih osoba. Vlasti na Kosovu slažu se kako je u tom procesu došlo do odstupanja i potrebno je posebno razmotriti svaki pojedinačni slučaj. Možda su čak i česte promene i žurba da se otkriju drugi, da se traga za sudbinom drugih, otežale rešavanje postojećih slučajeva u mrtvačnici.

Međutim, prikupljanje drugih uzoraka krvi članova porodica koji su identifikovali njihove nestale osobe tradicionalnim metodama moglo bi omogućiti rešavanje značajnog broja slučajeva neidentifikovanih ostataka u prištinskoj mrtvačnici i pružiti jasan smer za rešavanje problema pogrešnih identifikacija.

Dvadeset i tri porodice nestalih osoba tek trebaju pristati na davanje uzoraka krvi, odbijajući prihvatiti da su članovi njihovih porodica ubijeni nakon što su ih srpske snage uzele. Prema EULEX-ovom stručnjaku za sudsku medicinu, do 20 nestalih osoba čiji se ostaci nalaze u prištinskoj mrtvačnici mogu se identifikovati putem DNK ako porodice nestalih osoba daju uzorke krvi⁹⁰.

Vladina komisija i stručnjaci EULEX-a navode nekoliko razloga zbog kojih nije moguće utvrditi identitet jednog tela u mrtvačnici. Nisu sva tela koja pripadaju osobama koje su poginule u kontekstu rata na Kosovu 1998. godine u mrtvačnici; neka su tela ljudi koji su nestali pre rata, pa čak i tokom Drugog svetskog rata. Dok se u mrtvačnici nalaze ostaci osoba koje nisu bile žrtve ratnih zločina, ali su umrle od raznih bolesti ili starosti, moguće je da su stanovnici staračkih domova koji su umrli od starosti pokopani tokom rata na groblju u Dragodanu u Prištini⁹³.

Isto tako, postoji rizik da će određeni broj ostataka u mrtvačnici ostati neidentifikovan zbog velikih opekotina koje su pretrpeli, a za njihovo testiranje još uvek ne postoji metoda koja bi mogla izvršiti identifikaciju.

Tarja Formisto iz ISM-a ukazuje da te kosti pripadaju raznim masakrima na Kosovu i godinama zaredom je tražila od Vladine komisije za nestale osobe da nađe rešenje. Međutim, kosovska vlada još uvek nema planove o tome kako se nositi s tim pitanjem.

"Ne mogu sa sigurnošću reći kada će biti ispunjeni uslovi i kada će biti izrađen taj plan. Budući da su unutar ISM-a ti slučajevi posmrtnih ostataka uglavnom obrađeni od strane stručnjaka EULEX-a, koji imaju mapu situacije ispred sebe. Znam da je premijer zatražio od ISM-a da pripremi tačne informacije o stanju posmrtnih ostataka - zasad neidentifikovanih na osnovu kojih će se preduzeti druge radnje u svrhu konačnog rešenja ovog problema".⁹⁴

90
Drugi razgovor s Tarja Formisto obavljen je 30 marta 2021.

91
Iz razgovora s Arsım Gërçhaliu, direktorom Instituta za sudsku medicinu. Intervju je obavljen 11 februara 2021.

Drugi razgovor s Tarja Formisto obavljen je 30 marta 2021.

93
IBID.

94
Iz razgovora sa predsedavajućem radne grupe, Ibrahim Makolli. Intervju je obavljen u februaru 2021.

Od kraja rata pitanje nestalih deo je niza procesa, inicijativa i rada mnogih lokalnih i međunarodnih institucija. Međutim, nepoverenje i nezadovoljstvo koje su doživele porodice nestalih osoba procesom identifikacije nestalih osoba i procesiranja počinioca još uvek je na visokom nivou. Porodice se osećaju napuštene od strane vlasti, žale se kako ih više niko ne posećuje i imaju dojam kako to pitanje bleedi iz javnog interesa, a posebno iz interesa kosovskih institucija. Takvo nezadovoljstvo je i posledica nedostatka prostora potrebnog porodicama nestalih i njihovim predstavnicima da aktivno doprinesu državnim procesima povezanim s nestalima.

Bekim Gashi je iz sela Trnje u Suvoj Reci/ Tërrnje në Suharekë.

Dana 25. marta 1999. godine izgubio je 22 člana šire porodice, među kojima i majku i četiri sestre. Od 22 člana porodice Gashi, 14 se još uvek smatra nestalima. Odmah nakon rata, Bekim je počeo potragu za svojom porodicom. Svake godine biva razočaran institucijama odgovornim za otkrivanje sudbine svojih 14 članova porodica. Bekim objašnjava kako ga tokom celog procesa nije podržavala država Kosovo. Osim nedostatka podrške, porodicu Gashi iz sela Trnje/Tërrnje poslednjih deset godina niko nije posetio.

→ Bekim Gashi

"U našoj opštini (Suva Reka/Suharekë) na 10 godišnjih komemoracija zaredom niko nas ne posećuje, niti predstavnici udruženja niti članovi Koordinacijske komisije. Onog trenutka kad neko pokaže interes za tebe, bol postaje lakša, vidiš da nisi sam, imaš nekoga. Tako je to, teško je. Ljudi su nestali i niko te ne podržava ili brine o tebi, nema adrese gde se može otići. A oni koji su u vladi ne rade na terenu, niti posećuju porodice. Oni sede po kancelarijama i primaju plate, ništa više. Većina mojih rođaka imaju dobru finansijsku situaciju. Samo im treba savet i povremeno ih posetiti"⁹⁵.

Dakle, jasno je da porodice nestalih, osim identifikacije najbližih, traže i veću pažnju državnih aktera, pažnju koja bi olakšala bol čekanja. To potvrđuje i slučaj Kumrije Jahmurataj⁹⁶ iz Ljubenića, čiji je suprug Smajl Jahmurataj nestao 1. aprila 1999. godine i od tada ne zna ništa o njegovoj sudbini. Sa Smajlom je bio i Musa Jahmurataj, njegov otac. Posmrtni ostaci Muse Jahmurataja pronađeni su u Batajnici i pokopani 2004. godine, ali ne i Smajlovi, a Kumrija se još uvek nada kako će se jednog dana njegovi posmrtni ostaci vratiti. Prošlo je mnogo godina otkako niko nije posetio Kumriju, nakon što su joj deca dala uzorke krvi.

95
Iz intervjua sa Bekim Gashi, koji je izgubio 22 člana šire porodice. Intervju je obavljen u junu 2020.

96
Iz intervjua sa Kumrije Jahmurataj, koja je izgubila muža i svekra. Intervju je obavljen u aprilu 2021.

97
IBID

"Ovo čekanje je vrlo bolno. Deca su odrasla bez roditelja. Da ne znaš očev i mužev grob. Organizuju se komemoracije – i nijedan grob nije dobar, ali u ovom slučaju grob je bolji od neznanja".

Osim nedostatka veće pažnje države prema ovoj kategoriji društva, još jedan izazov koji direktno utiče na njihov položaj je nedostatak usklađivanja zakona i pravna diskriminacija. Pitanje nestalih osoba iz rata na Kosovu 1998-1999 i njihovih porodica reguliše se putem četiri zakona, ali uz nepotpuno regulisanje statusa, prava i potreba ove kategorije rata, deo tih odredbi su u međusobnom sukobu, što otežava njihovo sprovođenje u praksi, stavljajući ih u neravnopravan položaj s drugim kategorijama rata⁹⁸.

Kosovska vlada je 2019, godine usvojila Koncept-dokument o nestalim osobama, čiji je cilj bio regulisati pitanje nestalih osoba kroz izmene relevantnih zakona koji regulišu ovo pitanje i donošenje sekundarnog zakonodavstva kojim bi se osigurala potpuno sprovođenje tih zakona⁹⁹. Ovaj Koncept-dokument ističe šest glavnih nedostataka u postojećem zakonodavstvu, čije bi regulisanje pomoglo u postizanju ravnopravnijeg tretmana kategorije porodica nestalih osoba sa drugim kategorijama rata i osiguralo im dostojanstven život¹⁰⁰.

Prema Zakonu br. 04/L-131 o penzijskim šemama finansiranim od države, porodice nestalih osoba, kao kategorija rata, bile su prisiljene odlučiti koju će penziju primiti - ličnu penziju ili porodičnu penziju¹⁰¹. To je dovelo do povremenog prekida podrške, kako je propisano Zakonom br. 04/L-054. Stoga su potrebna pojašnjenja u smislu zakonskih odredbi, kojima bi se pravo na ličnu penziju garantovalo kao neotuđivo pravo, a s druge strane bi se ostvarila porodična penzija, kako je definisano zakonodavstvom za kategorije rata.

Dalje, postojeći zakoni uskraćuju porodicama nestalih – onim nestalima nakon 20 juna 1999. – da primaju penzije kao članovi porodica civilnih žrtava kada se otkrije sudbina nestalih. Tačnije, Zakonom br. 04/L-054 propisano je da je nestali civil svaka osoba koja je nestala između 1 januara 1998. i 31 decembra 2000. dok je s druge strane civilna žrtva rata svaka osoba koja je izgubila život između 27 februara 1998. i 20 juna 1999¹⁰². U ovom slučaju, porodice nestalih nakon 20 juna 1999. uživaju pravo na penziju samo dok njihov slučaj nije rešen, dok trenutno, kada te porodice uspeju pronaći tela nestalih, automatski gube pravo na tu penziju jer te porodice ubijenih nakon 20 juna 1999. ne dobivaju status civilne žrtve rata.

98
Pitanje nestalih osoba kao rezultat rata 1998-1999 uređeno je prema Zakonu br. 04/L-054 o statusu i prava palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava i njihovih porodica; Zakonom br. 04/L-023 o nestalim osobama; Zakonom br. 03/L-137 o Institutu za sudsku medicinu

i Zakonom br. 04/L-131 o penzijskim šemama finansiranim od države.

99
Koncept-dokument o nestalim osobama, usvojen u junu 2019. <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=40640>

100
IBID. pg. 13

101
Zakon br. 04/L-131 o penzijskim šemama finansiranim od države, usvojen u decembru 2014., član 16 <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9517>

102
Zakon 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava i njihovih porodica;

Također, ovaj Koncept-dokument kaže da su porodice ozbiljno pogođene stopom postotka (s dva ili više nestalih članova) koju su smatrali uvredom za žrtve i nejednakim postupanjem prema njima.

Osim navedenih pitanja, Koncept-dokument o nestalim osobama smatra da postojeće zakonodavstvo stavlja u neravnopravan položaj porodice nestalih osoba sa drugim kategorijama rata u smislu naknada koje su uključivale sve naknade osim mesečne penzije, u odnosu na druge kategorije rata (uključujući prioritet u zapošljavanju u javnim ustanovama, stipendije u srednjem i višem obrazovanju, oslobođenje od plaćanja sudskog poreza i sl.). Također, dokument se ne bavi artefaktima i odećom/predmetima koji su pronađeni zajedno s telima nestalih, niti daje važnost označavanju lokacija na kojima su pronađena tela nestalih.

Ovaj dokument ističe stalne zahteve porodica nestalih osoba, udruženja nestalih i nevladinih organizacija koje se fokusiraju na problematiku nestalih osoba. Koncept-dokument o nestalim osobama predviđao je izmene i dopune sledećih zakona u prvoj godini (2019): Zakona o nestalim osobama, Zakona o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica, kao i Zakona o penzijskim šemama finansiranim od države. Međutim, čak i nakon tri godina, ti zakoni još uvek nisu izmenjeni i nisu stigli u Skupštinu na razmatranje.

Pristup Centralnom registru je još jedno pravo koje se uskraćuje porodicama nestalih osoba. Porodice koje žele dobiti bilo kakve informacije o procesu traženja, pronalaska, identifikacije nestalih osoba i drugim pravima koja se odnose na člana njegove/njene porodice trebaju se fizički obratiti kancelarijama Vladine komisije za nestale osobe ili čekati njihov poziv. To je zato što Vladina komisija za nestale osobe, ni nakon 22 godine, nije uspela popuniti taj registar. Komisija kaže kako će registar biti konačan kada se reše svi slučajevi nestalih osoba¹⁰³. Nedostatak takvog registra – osim što opterećuje porodice žrtava koje moraju ići daleko u kancelarije VKNO-a kad god su obaveštene o otkrivanju nove masovne grobnice – takođe ostavlja prostor za brojna pogrešna tumačenja raznih nevažnih aktera.

Uzimajući u obzir gore navedena pitanja, porodice nestalih osoba suočavaju se s nedostatkom odgovarajuće državne pažnje koja se takođe prenosi u važećem zakonodavstvu koje je diskriminirajuće i nije usklađeno u odnosu na ovu kategoriju rata. Porodicama se takođe uskraćuje pravo da budu tačno i pravovremeno obaveštene o svojim nestalim osobama.

103

Iz razgovora s Kushtrim Gara, šefom Jedinice za nestale osobe pri Vladinoj komisiji za nestale osobe. Intervju je obavljen 21 oktobra 2021.

Preporuke

Vlade Kosova i Srbije moraju omogućiti potpuni pristup njihovim državnim arhivima. Taj bi pristup trebalo omogućiti radnim grupama obeju zemalja, posrednicima i institucijama odgovornima za otkrivanje sudbine nestalih osoba;

Međunarodne institucije i mehanizmi, uključujući MKSJ (sada Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove) i KFOR, moraju omogućiti pristup arhivima i materijalima prikupljenim odmah nakon rata koji uključuju nestale osobe kako bi se podržao proces otkrivanja sudbine nestalih osoba;

Vlade Kosova i Srbije moraju istražiti sve mogućnosti za efikasniju saradnju po pitanju nestalih osoba i izbeći politizaciju te teme, kako bi se proces rešavao isključivo iz humanitarne perspektive;

Kosovska vlada mora izraditi strategiju i dobro analizirati sve slučajeve koji su identifikovani tradicionalnim metodama odmah nakon rata, budući da je prema svim analizama 6 do 9 posto tih slučajeva možda pogrešno identifikovano;

Kosovska vlada mora razviti strategiju prikupljanja uzoraka krvi članova porodica koji su identifikovali njihove bližnje bez upotrebe tehnologije DNK, a to bi moglo pružiti rešenja za mnoge slučajeve u prištinskoj mrtvačnici, kao i za slučajeve nestalih osoba uopšte;

Kosovska vlada mora uložiti napore na razvoju jasne strategije za sve neidentifikovane slučajeve koji se još uvek nalaze u prištinskoj mrtvačnici, njihovu identifikaciju i predaju tela porodicama;

Kosovska vlada mora uskladiti zakone kojima se uređuju status i prava porodica nestalih osoba, kako je propisano u Koncept-dokumentu o nestalim osobama;

Kosovska VKNO treba dovršiti Centralni registar nestalih osoba, uključujući sve rešene slučajeve, objaviti taj popis i biti transparentnija;

VKNO treba izraditi strategiju komunikacije sa porodicama nestalih osoba kako bi ih obavestili o procesima otkrivanja sudbine nestalih osoba;

Kosovska vlada treba izraditi strategiju za sećanje svih nestalih osoba i preduzeti mere kako bi se osiguralo da je taj proces sveobuhvatan i da ne postoji diskriminacija na osnovu etničke, rodne ili statusne pripadnosti;

An unfinished
process:

Challenges in
finding missing
persons

“There’s nothing we can do, but it’s so hard for the mothers. When they go on television: “The family members of the missing!” “The mothers of the missing!” It’s so difficult for us; so difficult for mothers when the bones of their children are mentioned, to figure out where they are and where they’re not. We’re worn out by it. I would touch them [the gravestones] one by one and say, “Oh my boy, maybe you’re here, maybe here, or maybe here.” I would cry and feel sad... there’s nothing! Now I have to support myself against the wall — it would be better to know where he rests: to have a sign for him... to send him a flower with my friends... but there’s nothing!”

1

“We Were Left Behind to Suffer.” Article published by Kosovo 2.0 on November 13, 2020. Conversation between two women recalling their loved ones lost in March 1999 in Krushë e Madhe and Krushë e Vogël. <https://kosovotwopointzero.com/en/we-were-left-behind-to-suffer/>

124	List of abbreviations
126	About Humanitarian Law Center Kosovo
127	Summary – Purpose of the report
128	Methodology
129	Introduction
130	The context
133	Issue I – Searching for the missing, very technical work <ul style="list-style-type: none"> Concealment of bodies Case study - Rezallë, Rudnica, Kiževak Clandestine and existing graves – Corpse concealment strategy challenging the authorities
145	Issue II - Archives <ul style="list-style-type: none"> Opening the archives would solve many cases Serbian police and army archives – State secret ICRC's initial approach to court archives brings results
155	Issue III – Identifications with traditional methods <ul style="list-style-type: none"> Misidentifications, ongoing challenge Case 1: Mitrovica – Seventeen-eighteen percent of cases were identified incorrectly Case 2: Vushtrri – Allegations of misidentifications Case 3: Krushë e Vogël – Wounds opened three times Case 4: Lubeniq – Graves must be reopened
163	Issue VI – Over 300 remains in Prishtina morgue still without a solution <ul style="list-style-type: none"> Families of missing persons – Neglected by the state and laws
171	Recommendations

Table of Contents

AI	Amnesty International
37. MtBr	The 37th Motorized Brigade of the Yugoslav Army
DNA	Deoxyribonucleic acid
EULEX	The EU Rule of Law Mission in Kosovo
FRY	Federal Republic of Yugoslavia
GCMP	Government Commission on Missing Persons
HLC Kosovo	Humanitarian Law Center Kosovo
IFM	Institute of Forensic Medicine
ICRC	International Committee of the Red Cross
ICMP	International Commission on Missing Persons
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
KFOR	Kosovo Force (International Security Force)
KLA	Kosovo Liberation Army
MUP	Serbian Interior Ministry
NATO	North Atlantic Treaty Organization
UN	United Nations
UNMIK	United Nations Mission in Kosovo
VJ	Army of Yugoslavia

List of abbreviations

About Humanitarian Law Center Kosovo

The Humanitarian Law Center (HLC) Kosovo was founded in Prishtina in May 1997 by human rights activist Mrs. Nataša Kandić as a branch of the Humanitarian Law Center.

HLC Kosovo has been operating as an independent organization since April 2011. It continuously contributes to Kosovo's capacity to establish the rule of law and implement transitional justice mechanisms in order to develop a just society that deals with the past and respects the rights of every citizen.

HLC Kosovo works with documenting the facts that help Kosovo society confront its violent past. The organization aims to counter the denial and political manipulation of human losses, and to ensure the integrity and transparency of war crimes trials.

Until the outbreak of hostilities between Serbian security forces and the Kosovo Liberation Army (KLA) in February 1998, HLC Kosovo was focused on documenting police repression against Kosovo Albanians, investigating cases of torture, illegal detention, mass invitations of Albanians to "informative talks," and political trials. Upon the intensification of the conflict, HLC Kosovo shifted attention to documenting the killings and disappearances of Kosovo Albanians, as well as the disappearance of people belonging to other ethnic groups. Following NATO's intervention in 1999, HLC Kosovo moved its office to Montenegro, where it continued to document with Kosovo Albanians who had been expelled from Kosovo. When the 1999 peace agreement was reached that ended the war, HLC Kosovo returned to Prishtina and began documenting crimes committed by Serbian forces during the NATO intervention. Following the deployment of the international administration in Kosovo, HLC Kosovo began to investigate the abductions, disappearances and killings of Serbs, Ashkali, Bosniaks and Albanians.

Today, HLC Kosovo continues its efforts to monitor court proceedings relating to the recent conflict. In addition to monitoring and reporting on trials, HLC Kosovo is actively involved in finding victims and represents their families in courts in Kosovo and Serbia. The third fundamental element of HLC Kosovo's activities is the dissemination of knowledge on transitional justice within professional and non-professional communities.

Summary—Purpose of the report

This report is drafted as part of the “Mobilizing the Media and CSOs to Support Relevant Information on Missing Persons” project, implemented in cooperation with Kosovo 2.0. The report aims to provide a more detailed insight into the process of discovering the fate of missing persons since the end of the war.

The report was produced based on data gathered through the annual work of HLC Kosovo in this field, as well as thorough research into the process of searching for the missing.

The report includes information obtained from interviews with the parties involved in this process, ranging from international and local institutions and government commissions in Kosovo and Serbia to individual testimonials by family members of missing persons.

The aims of the report are to identify the factors that have enabled progress in discovering the fate of missing persons and to identify the problems that have been faced in this process.

Additional purposes of this report include:

- Addressing the problems experienced by family members — and the support provided to them — during the process of waiting to discover the fate of their loved ones;
- Ensuring the issue of missing persons remains an important topic in society; and
- Promoting the right to know.

*

This report was drafted with the financial support of the European Union. Responsibility for its content lies solely with the Humanitarian Law Center Kosovo and does not necessarily reflect the views of the European Union.

Methodology

The research methodology is based on mixed methods — a combination of quantitative and qualitative methods that best serve the purpose of the report.

Quantitative research methods relate to the collection and processing of data that is structured and presented in numerical form.

Qualitative research methods relate more to stories and narratives, and include subjective meanings, feelings, thoughts and convictions.

The drafting of the report was based on two components:

- Interviews with relevant stakeholders; and
- Research via relevant reports, analyses and documents.

The interview questions were open and inclusive, and were aimed to elicit descriptive, explanatory and evaluative answers.

2

The International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance was adopted by the General Assembly of the United Nations in its resolution 47/133 on December 18, 1922. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-all-persons-enforced>

3

“Support for Resolving Cases of Missing Persons — Breaking the Hook.” Last accessed in February 2022. <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2017/05/kosovo-stocktaking-report-2017-alb.pdf>

More than two decades after the end of the war in Kosovo, society still faces questions pertaining to the legacy of the war. The issue of missing persons continues to be one of the main problems associated with this legacy. Discovering the fate of missing persons is a fundamental right of families that is guaranteed by international conventions. These include the UN's International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, which guarantees victims the right to know the truth about the circumstances of the enforced disappearance, the progress and results of the investigation and the fate of the disappeared person.²

According to preliminary data from the Kosovo Memory Book database, a total of 13,535 persons were killed or disappeared during and in the context of the armed conflict in Kosovo. HLC and HLC Kosovo jointly developed the database of persons who lost their lives or disappeared in the context of the war in Kosovo from January 1, 1998 to December 31, 2000. The victims include 10,812 Albanians, 2,197 Serbs, and 526 Roma, Bosniaks, Montenegrins and people from other non-Albanian communities.

Since the end of the war in Kosovo, based upon notification by family members, 6,057 persons have been identified as missing as a result of the war by the International Committee of the Red Cross (ICRC) and the Kosovo Government Commission on Missing Persons (GCMP). The fate of most of those reported as missing has already been discovered, but for 1,620 people, nothing is yet known.

The task of finding and exhuming missing persons was initially undertaken by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), which operated in Kosovo in 1999 and 2000. The primary technical responsibility initially lay with the United Nations Mission in Kosovo (UNMIK), and after 2008 this task was entrusted to the European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX).³

This report outlines the main challenges faced in the process of discovering the fate of missing persons in Kosovo.

The hiding of bodies, partial opening of archives, misidentification of bodies immediately after the conflict and the unresolved status of over 300 remains in the Prishtina morgue are the biggest challenges that continue to hinder the advancement of this process. In this report, each challenge is elaborated separately, through different examples and specific cases, and based on interviews with families that have been conducted for the purposes of this research.

As part of the preparation of this report, HLC Kosovo researched the work of actors who, to varying degrees and with different mandates, have been tasked with finding the truth about missing persons in Kosovo over the years.

HLC Kosovo interviewed: Kushtrim Gara and Ramë Manaj from the Kosovo GCMP; Jerome Bouyjou, head of UNMIK's Human Rights Office; Lars-Gunnar Wigemark, head of mission at EULEX; Arsim Gërxfhalii, former director of the Institute of Forensic Medicine (IFM); Tarja Formisto, EULEX expert and former deputy director of the IFM; Luigj Ndou from the International Commission on Missing Persons (ICMP); Agim Gashi and Naim Imeri from the ICRC; Veljko Odalović from the Serbian GCMP; Ibrahim Makolli, former head of the Kosovo delegation at the Working Group on Missing Persons; representatives from the associations of families of missing persons; and family members of missing persons.

Finding the truth about missing persons is inseparable from the circumstances of the war in Kosovo and its early consequences. Only by looking at and analyzing those years of conflict can one find the essence of the problems faced by local institutions today and understand the failures that families continue to face.

After years of clashes, the armed conflict between the KLA and the forces of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) began on February 28, 1998. On June 11, 1999, more than a year later, the war officially ended.

While most people disappeared between the start and the official end of war in Kosovo, other people also disappeared in the months following the end of the conflict — until December 2000. Of the 1,620⁴ persons still considered missing, over 400 disappeared between June 1999 and December 2000. Unlike those who disappeared during the war, those who disappeared after its end were mostly from non-majority communities.

Of the total number of those considered missing today, 70% are Albanians and 30% are Serbs and members of other minority communities — Roma, Ashkali, Egyptians, Bosniaks and Montenegrins.⁵

The conflict in Kosovo ended with the entry into force of the Kumanovo Agreement,⁶ which was signed on June 9, 1999 and which for the first time in history placed a country's territory under international administration. Under the agreement, FRY authorities withdrew from Kosovo and, in the absence of local institutions, UNMIK entered Kosovo to administer its territory, while NATO's Kosovo Force (KFOR) troops were deployed to ensure stability and maintain peace.

In addition to UNMIK and KFOR, the ICTY was also present and tasked with investigating war crimes and crimes against humanity committed during the conflict, while the ICRC had launched its search for the disappeared in 1998.⁷

While the decision to put Kosovo under international administration — confirmed by the UN Security Council's adoption of Resolution 1244⁸— can be considered the end of the fighting, it also produced a unique legal and organizational situation in Kosovo, the effects of which we can still see today and they directly affect the search for missing persons.

Moreover, the multiple international authorities and organizations had to deal simultaneously with a range of priorities. Not least was the need to ensure order in an extremely chaotic territory that was facing the return of over 1 million displaced people. It should not be forgotten that Kosovo had suffered looting and widespread destruction, numerous cases of conflict-related killings and sexual violence, and a huge amount of interethnic tension.

4 According to the latest data from the ICRC. Last accessed on March 31, 2021.

5 Data provided by the Kosovo GCMP. Third interview with the head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in September 2021.

6 The Kumanovo Military Technical Agreement was signed on June 9, 1999 and came into force on June 11, 1999. <https://peacemaker.un.org/kosovoserbia-militarytechnicalagreement99>

7 The ICRC began collecting data on missing persons from the

beginning of the armed conflict in Kosovo, i.e. from 1998, directly from families in Kosovo, as well as from refugees from

Kosovo in neighboring countries. The ICRC had been present with a permanent office in Kosovo since 1997, while before 1997 Kosovo was covered by other offices in the region. In the first part of 1999,

ICRC staff were evacuated for several weeks, and they returned in June 1999 (after the entry of international peacekeeping forces).

8 Resolution 1244, adopted by the UN Security Council at its 4,011th meeting, held on June 10, 1999. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990610_SCR1244%281999%29.pdf

Given such multifaceted challenges, international organizations are today blamed for not having had a more technical, appropriate and resourceful approach to locating missing persons. As will be seen later in the report, the work of UNMIK, KFOR and the ICTY was marred by a number of shortcomings.

Firstly, the large number of organizations with different mandates, natures and composition is today criticized for lacking the level of coordination necessary for work as delicate as the search for the missing. This issue only became more complicated over time as the mandate of some international organizations (such as EULEX⁹) changed, and others began to assume executive positions while Kosovo's institutions were gradually established and themselves began to assume functions previously exercised by the international community.

Secondly, the nature of the conflict in Kosovo and the way it ended complicated the issue of missing persons. While preparing to leave, FRY forces transported the bodies of those killed in Kosovo to the territory of Serbia, where the competent authorities could not access them.

Thirdly, the ICTY was involved in identifying missing persons and war victims in general, but its primary role was to find the cause of death and to collect evidence of war crimes. As a result, the identification of missing persons was not a priority.¹⁰

Fourthly, since none of the international organizations that administered Kosovo had internal expertise with the knowledge of forensic medicine needed to search for the missing, during the first years of the war the identification of bodies was carried out using traditional methods, without the use of DNA analysis.¹¹

And finally, the fact that those institutions that exercised executive duties in Kosovo at the time were not local authorities means that the documentation collected often ended up in different archives to which local authorities today do not have access. Frequent turnover of international institutions' staff has also affected the continuity of the work, as experiences have not been transferred.

In the following sections of the report, we will analyze in more detail the problems encountered and concessions that have been made in the past that lie behind many of the ongoing difficulties in discovering the fate of missing persons.

9
Since 2015, EULEX has held a limited mandate for missing persons and EULEX employees, who are co-located with IFM counterparts, assist the IFM in anthropology and forensic archaeology, as well as forensic pathology and the investigation of crime sites.

10
Interview with head of government relations (Prishtina/Tirana) at the ICMP, Luigj Ndou. Interview conducted on November 11, 2020.

11
First interview with EULEX expert and former deputy director of the IFM, Tarja Formisto. Interview conducted on November 19, 2020.

Issue I

Searching for the
missing, very
technical work

12
Information on the finding of bodies in Kiževak was provided by EULEX forensic experts exclusively for HLC Kosovo on August 5, 2021.

13
The files are the result of HLC's research on possible perpetrators of war crimes and other international crimes committed during the wars of the 1990 in the territory of the former Yugoslavia. "Dossier: The Cover-Up of Evidence of Crimes During the War in Kosovo: THE CONCEALMENT OF BODIES OPERATION."

http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_OPERACIJA_SKRIVANJA_TELA._eng.pdf

14
"Dossier: The Cover-Up of Evidence of Crimes During the War in Kosovo: THE CONCEALMENT OF BODIES OPERATION." http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_OPERACIJA_SKRIVANJA_TELA._eng.pdf

As mentioned in the introduction, some of the difficulties currently encountered when searching for the missing can be traced to events that took place near the end of the war in Kosovo; and especially to the strategies used by FRY forces to conceal evidence of their crimes. A number of case studies better explain the specifics of this phenomenon, and what this means for finding missing persons.

Case study: Rezallë, Rudnica, Kiževak¹²

The most recent progress in the search for the missing took place in 2020-21 when nine bodies were discovered at the Kiževak quarry in Southern Serbia, about 20 km away from the border with Kosovo. This discovery is only the latest development in a process that began in 2001.

In 2001, evidence was first uncovered of the concealment of Albanian bodies, their displacement from Kosovo to Serbia and their burial in unmarked mass graves. This was made known by a document entitled “Information,”¹³ which was prepared by a working group that had been established by the Serbian Interior Ministry (MUP) to investigate the phenomenon.

In this document, it was revealed for the first time that the decision to conceal evidence of crimes committed during the war was planned as early as March 1999 at the highest level of government in Serbia. Almost all of the bodies of killed Albanians that have been found in mass graves on Serbian territory to date were brought there as part of this joint effort to hide evidence.

In particular, the “Information” document revealed that the FRY president, Slobodan Milošević, had ordered Vljako Stojiljković, the then interior minister, to take measures to eradicate evidence of mass crimes against Albanian civilians.

That the operation to conceal the bodies was planned at the highest level of government was also confirmed by other evidence presented before the ICTY and the War Crimes Chamber of the Belgrade District Court.¹⁴

This evidence, together with additional evidence presented during the following years, would be compiled and presented in the “Rudnica”¹⁵ dossier, which was published by HLC in 2015 and which shows how the strategy of concealing bodies was used specifically in the case of people who were killed or disappeared in the Kosovo village of Rezallë.¹⁶

15

The mass grave in Rudnica was the first mass grave to be discovered on Serbia’s territory after the end of the ICTY’s mandate to investigate crimes committed in the former Yugoslavia. http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/01/Dosije_Rudnica_eng.pdf

16

The dossier provides access to evidence of four crimes in which civilians were killed in Kosovo by members of the Yugoslav Army (VJ) and MUP in April and May 1999. The victims were Kosovo Albanians, whose bodies were exhumed from the mass grave in Rudnica in 2014. The dossier further sets out the “battlefield cleansing”

procedure in which victims’ bodies were removed from the crime scene and then hidden for 15 years.

This dossier shows that in April 1999, the Serbian army and police killed at least 41 Albanian civilians in the village of Rezallë in Drenica — 39 of them through mass executions. On April 5, 1999, members of the Serbian army and police entered the village, evicted residents from their homes, took them to a courtyard and then shot them. After the shooting, the bodies were buried in the village of Rezallë, where they stayed until April 13, when Serbian soldiers returned to the village, exhumed them and took them by truck to an unknown location.¹⁷

Two of these 41 bodies were found in Rezallë shortly after the war — potentially inadvertently left behind by the Serb forces that had returned to the village to relocate the bodies. Another 29 bodies were exhumed during 2013 (December) and 2014 (April-June) at a mass grave in Rudnica in Serbia, in the region of Raška, which is located near the border with Kosovo.

In addition to bodies being buried, exhumed and displaced in different places, when they were concealed in unmarked mass graves in the territory of Serbia, bodies that Serbian forces had brought from different towns and that were related to different war crimes were mixed together. In Rudnica, in addition to the 29 bodies belonging to civilians killed in the village of Rezallë, a further 25 bodies were found of people who had been killed in four separate crimes in other villages in the Drenica area.¹⁸

The nine bodies recently found in Kiževak have already been identified as victims of the massacre in Rezallë, and the mortal remains were returned and reburied in September 2021.¹⁹

This strategy of concealing and scattering bodies throughout Kosovo and Serbia makes their discovery extremely challenging. Also, when hiding the bodies of Albanian civilians killed during the war, the perpetrators often used methods that would further exacerbate subsequent investigative and exhumation activities.

The first information that remains could be found in Kiževak was received at the end of 2014, after the excavation in Raška had been completed. While Serbian authorities received this information from witnesses, it was impossible to determine the exact location of the mass grave based solely on the witnesses' testimony, due to the nature of the site.²⁰

Kiževak is an old quarry located near Rudnica. This means that the soil there made the excavation and investigation activities very difficult. As a mine, the landscape around Kiževak had also undergone constant changes over time, as the quarry had been used for years. The process of identifying the exact location of the remains was complicated by the fact that there were four to five levels in this mine, each of which had a height of about 13 meters.²¹

17
“Dossier: The Cover-Up of Evidence of Crimes During the War in Kosovo: THE CONCEALMENT OF BODIES OPERATION.” http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_OPERACIJA_SKRIVANJA_TELA._eng.pdf

18
During the armed conflict in Kosovo, the Drenica area was the zone of responsibility of the Army of Yugoslavia's 37th Motorized Brigade 37. MtBr. Military documents published in the dossier highlight the presence of 37. MtBr in three villages, in which the said crimes were committed. In at least one crime, in the village

of Rezallë, it is certain that the crimes were specifically committed by members of 37. MtBr HLC has also confirmed that cleansing the grounds in the villages in which the crimes were committed was the responsibility of 37 MtBr.

19
“The Mortal Remains of Seven Missing Albanians are Returned to Kosovo.” Article published in Radio Free Europe. Accessed on October 7, 2021. <https://www.evropaelire.org/a/te-zhdukurit-nga-lufta-ne-kosove/31485974.html>.

For these reasons, the process of determining the exact location of the bodies was very complex — experts who worked in this quarry say that this was the most challenging investigation since the Kosovo War. Therefore, it is not surprising that it took up to six years to find nine bodies in Kiževak.

After receiving information in 2014, EULEX started field work in Kiževak in 2015 and worked on site for one to three months per year. After several unsuccessful excavation sessions, some progress was made in 2020 thanks to the use of aerial images, explained below.²²

More precisely, following EULEX's request to obtain aerial images of what the quarry had looked like in 1999, the ICRC made them available to the Kosovo GCMP and the Serbian GCMP at the end of 2019. EULEX also received the images at the end of 2019.²³

Toward the end of 2019 and in the beginning of 2020, EULEX experts analyzed and compared the photographs. Based on their analysis, a team returned to Kiževak in February 2020 and determined the exact location. After identifying the location, experts from EULEX, the Kosovo IFM and the Serbian GCMP carried out fieldwork in Kiževak, which led to the discovery of human remains.

After the first bodies were identified at the end of 2020, field work had to be suspended due to deteriorating weather conditions. The work resumed in the spring of 2021.²⁴

Based on the discovery of the bodies of civilians who had been killed in the village of Rezallë, a series of lessons can be drawn.

Firstly, the investigation process for locating and identifying the remains of missing people is extremely technical work, which requires highly specialized personnel, and in considerable numbers. In other words, the process requires institutions that are sufficiently staffed, adequately trained and that have considerable resources.

Secondly, the number of institutions — from Serbia, Kosovo and international organizations — involved in the process requires an extraordinary level of coordination.

Thirdly, the level of evidence required to start and successfully complete an excavation is extensive: Witness testimonies need to be analyzed, verified and compared, which means that a single testimony is not sufficient to launch an investigation process and is often supplemented by other elements, such as fieldwork or aerial images.²⁵

Fourthly, once a potential site of a mass grave has been identified, that location must be secured. This also requires institutional coordination, staffing and trust between the authorities.

20
Information on the finding of bodies in Kiževak was provided by EULEX forensic experts exclusively for HLC Kosovo on August 5, 2021.

21
IBID.

22
"Kiževak Explained: EULEX Experts Describe How They Identified the Exact Location Where the Human Remains Were Discovered." Accessed on October 7, 2021. <https://www.eulex-kosovo.eu/?page=1,10,1267>

23
IBID.

24
IBID.

25
IBID.

Serbia, Batajnica
34TDG4839571009

Serbia, Perućac
34TDG6848769190

Serbia, Kizevak, Raska
34TDN7520793351

Serbia, Petrovo selo
34TFQ1372143560

In the case of Kiževak, other elements hindered the finding of bodies, especially those related to the nature and location of the mass grave. Beyond the elements mentioned above, the mass grave was so remote that a road had to be built to ensure that the necessary professionals and machinery could physically access the sites and work there.²⁶

The analysis of this case study should serve as a reminder that the work needed to identify the remains of the missing is complex, multidimensional and highly technical, and it requires sufficient resources.

From 2001 to date, 950 bodies of Albanians killed in Kosovo have been found in the territory of Serbia at five mass grave sites. According to the UNMIK Office of Missing Persons and Forensics, 744 bodies were discovered in 2001 in Batajnica, near Belgrade. In the same year, 61 bodies were found in Petrovo Selo, in eastern Serbia. A mass grave with 84 bodies was discovered at Lake Perućac in 2001. A mass grave was also discovered in 2013, in Rudnica, where the remains of 52 people were found. In 2020–21, nine remains were found in the Kiževak quarry.

Clandestine and existing graves – corpse concealment strategy challenging the authorities²⁷

The strategy of concealing evidence of war crimes did not only involve hiding bodies in unmarked mass graves, such as those at Kiževak and Rudnica. To make it even more difficult to find the bodies, they were also hidden in smaller graves. The missing were buried in existing graves, in spaces between two existing graves and in public cemeteries.

This form of concealment today poses one of the main challenges in finding missing persons, as the reopening of existing graves can cause great distress and frustration amongst those families whose families are buried.

One of the places where this phenomenon of hiding bodies occurred is the Muslim cemeteries in North Mitrovica. This location is also very important due to the fact that exhumations, identifications and reburials still continue here – highlighting that even when an area has been identified as a possible location of remains, finding the exact location of the missing is a long and delicate process.²⁸

The first exhumations at the Muslim cemeteries in North Mitrovica were carried out in 1999. By the end of 2002 there had been 10 exhumations, during which 48 bodies had been found, while by August 2021 a total of 76 bodies had been found.²⁹ The collection of information and analysis related to this gravesite continues to this day.

26 Information on the finding of bodies in Kiževak was provided by EULEX forensic experts exclusively for HLC Kosovo on August 5, 2021.

27 Third interview with Kosovo GCMP's head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in September 2021.

30 Third interview with Kosovo GCMP's head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in September 2021.

31 Based on the number of missing according to the Kosovo GCMP, about 100 people are still missing in the town of Mitrovica.

28
IBID.

29
IBID.

The Kosovo GCMP is expected to return to the site, as more bodies of Albanians killed during the war are allegedly concealed there.^{30 31}

While on the one hand, searching for new locations where bodies are suspected to have been hidden requires considerable resources, on the other hand, this also requires the proper exchange of information between Kosovo and Serbia — something that both countries' government commissions on missing persons believe can be improved.

In addition to information being exchanged between Serbian and Kosovar institutions, it should also be exchanged by and with the international community that has been part of the process. This includes information from the ICTY, which operated with forensic teams in Kosovo, and KFOR, which also collected evidence in the early post-war years but did not share any information with the parties involved.

Locations of mass graves identified in Serbia

1

Batajnica

Mass grave

Discovered in 2001.
744 bodies of Kosovo
Albanians were found
there.

2

Perucac

Mass grave

Kosovo Albanian bodies
appeared on the surface of
the lake in 1999. In 2001, a
mass grave with corpses of
84 people was found near
the lake.

3

Rudinica

Mass grave

In 2013 the remains of 52
Albanian civilians were
found there.

4

Petrovo Selo

Mass grave

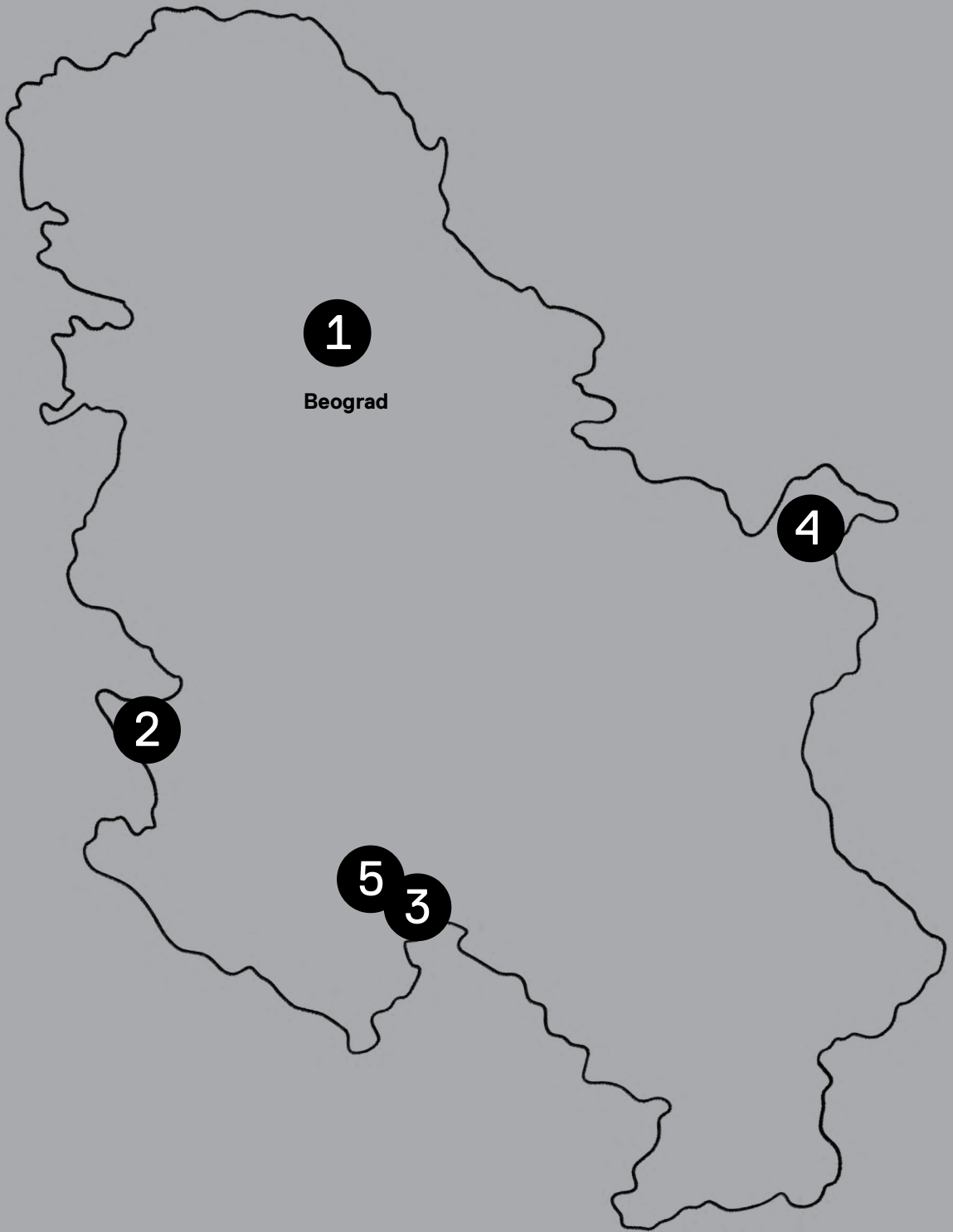
Discovered in 2001. 61
bodies of Kosovo Albanians
were found there.

5

Kizevak

Mass grave

In 2020-2021, 9 remains
were found in the Kizevak
quarry.

Issue II

Archives

In this chapter we will elaborate on how the process of finding missing persons is closely related to the opening and handing over of the archives of the many institutions that collected evidence and interviewed thousands of people immediately after the war. Based on the research and interviews conducted for the drafting of this report, it is evident that the process of discovering the fate of missing persons has been beset by numerous omissions and errors.

Over the years, many organizations, bodies and institutions have collected documentation and handled archives where information about missing persons is (or may be) stored. The handover of numerous responsibilities and files from one team to another and the change of personnel over the years has made it extremely difficult to accurately determine today what happened to the missing persons' files. The institutions responsible for discovering the fate of missing persons find it difficult to define the events around the time when these files were created, as well as the evidence they (may) include.

For example, almost 1,200 war crimes-related files were handed over to EULEX by UNMIK. Of the 1,187 case files received by EULEX, 500 had to be rejected because they contained no usable evidence for court proceedings (for example, they did not contain original documents). In other words, almost half of the files received by EULEX are not part of the archives at all, including files on missing persons.³²

There are also archives that both Serbia and Kosovo believe are in the hands of the other state. During a meeting held in 2020 within the framework of the Kosovo-Serbia dialogue, the Kosovo delegation urged Serbia to open its military and police archives to help locate mass war graves, while the Serbian delegation called for the archives of the KLA to be opened.³³

The current Serbian president, Aleksandar Vučić, believes the KLA archives contain information of Serbs and other non-Albanians being killed.³⁴

During meetings between the Kosovo and Serbia delegations in September 2021 it was said that both countries had agreed to open archives, including those of the KLA, to create the possibility of consulting valuable documents on the location of bodies of forcibly disappeared persons and those still missing.³⁵

But despite the rhetoric of cooperation, none of this seems likely to happen anytime soon as Serbia has classified some documents from its military archives as state secrets, while Kosovo insists that the KLA, as a guerrilla organization, never had military archives.³⁶

This part of the report will elaborate in detail who has not yet handed over the archives, which archives would have to be opened, what these

32 Interview with EULEX head of mission, Lars-Gunnar Wigemark. Interview conducted in November 2020.

33 "Serbia 'Ready to Help Find Missing Kosovo Albanians': Vucic." Article published by Balkan Insight. Accessed on December 1, 2021. <https://balkaninsight.com/2020/07/17/vucic-serbia-e-gatshme-te-ndihmoje-ne-gjetjen-e-te-zhdukurve-te-kosoves/?lang=sq>

34 IBID.
35 "BIRN Fact-Check: Are Serbia and Kosovo Ready to Open Their War Archives?" Article published by Balkan Insight on September 28, 2021. <https://balkaninsight.com/2021/09/28/kontroll-faktesh-nga-birn->

a-jane-serbia-dhe-kosova-gati-te-hapin-arkivat-e-tyre-te-kohes-se-luftes/?lang=sq

36 IBID.

archives contain and how they would help to solve a large number of cases of persons who went missing during the last war in Kosovo.

Shortly after NATO forces entered Kosovo, more than 10 international forensic teams arrived and began collecting evidence of war crimes. In an attempt to tell if the crimes had been systematic and widespread, ICTY teams carried out autopsies on many bodies, but made little or no effort to identify the bodies. Moreover, the bodies that were exhumed and unidentified in 1999 were reburied in different locations.³⁷ But this information has not been exchanged with the institutions charged with continuing the investigative process.³⁸

Various actors in Kosovo and Serbia have criticized the ICTY's work at the time, suggesting that, as a court, it did not approach the issue with the primary purpose of identifying persons but with the aim of finding the corpus delicti to press charges, i.e. by ascertaining the cause of death.

The ICRC, which has an important role in the fate of missing persons, believes that if there had been a more coordinated approach, more cases would have been resolved or they would have been resolved more quickly.³⁹

Documents and evidence also exist regarding a number of forced disappearances and abductions carried out immediately after June 1999, until December 2000. Concern about this is also expressed in the Amnesty International report "Burying the Past – Impunity for Enforced Disappearances and Abductions in Kosovo," where it is said that existing evidence regarding enforced disappearances and abductions was not made available to the relevant authorities.⁴⁰ The report states that evidence gathered by the ICTY regarding exhumations, missing persons and the location of graves was not made available to the then UNMIK Office of Missing Persons and Forensics, until 2008.

Although Amnesty International understands that information regarding the ICTY's proceedings should remain confidential, in its report it notes that investigations by UNMIK police (and to some extent those carried out by Serbia) were damaged by the lack of such information. Furthermore, KFOR did not make evidence available to UNMIK or EULEX investigators, including photos of various locations of graves and other information regarding the bodies they found (which in some cases had been burnt).

Many family members of Serbs abducted in Kosovo following the conflict reported these abductions to the respective KFOR battalions.

37
"Burying the Past - 10 Years of Impunity for Enforced Disappearances and Abductions in Kosovo." <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/007/2009/en/>

38
IBID.

39
"So, their primary goal was not to identify those bodies. Their priority was to find whether they had been killed or executed. So, there was an absence of a consolidated central mechanism that would confirm all that data. Kosovo is not the only case. This happens in 99 percent of cases." From the interview with the director

of the ICRC in Kosovo, Agim Gashi. Interview conducted on December 2, 2020.

40
IBID.

“My brother was abducted in the town center of Rahovec in the middle of the day. He was abducted in a shop. From the information I have, my brother parked the car to buy something in this shop and nothing has ever been known about him since. He is missing. There were also lots of KLA and KFOR soldiers there too. I was at home, it was 11 a.m. I know there were 100 people in Rahovec town center at the time, and KFOR soldiers were only 20 meters away. My brother was with a horse cart, in a tracksuit and sneakers, and he didn’t even have a pen with him, let alone a gun or anything. From that moment on we’ve never seen him again and he’s never come back. I went to KFOR, 50 meters from the village where I live. I went to report that my brother hadn’t been back all day. But they never did anything. No one informed us he had gone missing, that someone had kidnapped him, but we saw he wasn’t coming back. After I informed KFOR, I also reported him to UNMIK police and the OSCE. There is no international humanitarian organization that we haven’t informed.”⁴¹

No information given to KFOR battalions by relatives, including statements, photos of missing persons and identification documents, has ever been made available to authorities with a mandate to investigate these crimes in Kosovo. The fact that this KFOR⁴² information is still inaccessible causes the Serbian GCMP to be convinced that there is a lot of information in KFOR’s archives.

“No one can convince me that KFOR, UNMIK, the OSCE and many other organizations that were present in those areas, in the places where the murders took place — the disappearances of Kosovo Albanians, Kosovo Serbs — don’t have more information in their archives than that which we have had the opportunity to access. It is also very important for us that the ad hoc forensic teams of the Hague Tribunal, which in 1999-2000 carried out exhumations in the areas of Kosovo and Metohija, come up with a detailed report on what they did,” Veljko Odalović said.⁴³

41
Negovan Mavrić, brother of victim Miodrag Mavrić. Miodrag Mavrić, born on February 5, 1964, disappeared on October 12, 1999. His body was exhumed in November 2002 in the village of Brestovc in the Municipality of Rahovec, while he was identified through DNA analysis in November 2003.

42
KFOR is the only institution that has refused to share information or give interviews to HLC, even after three requests were submitted during the research for this report.

43
Interview with head of the Serbian GCMP, Veljko Odalović. Interview conducted on October 9, 2020.

“Two years ago, we found a location in the outskirts of Gjakova. It’s a bunker in which seven bodies were buried — killed and dumped. A family of five, the Sutaković family, where minors, a mother and a father were killed. This information existed in a report made by the Italian KFOR contingent in July 1999. And imagine, for 18 to 19 years the information had existed but it had not been shared with us, and we had not been able to do anything with it, because neither we nor Prishtina possessed that information — but someone had it. When we got that information, we went and did the exhumation, and this is the result,” Odalović said.⁴⁴

This is also confirmed by Ibrahim Makolli, who previously led the Kosovo delegation at the Working Group on Missing Persons, which is led by the ICRC. “Of course, they were notified — UNMIK police and KFOR — but we did not have access to those documents. Otherwise we would have had a hint as to where to investigate. All this because of a lack of full information,” Makolli said.⁴⁵

Forensic expert and former head of the IFM in Kosovo, Arsim Gërxhaliu, is convinced that there is abundant material from the ICTY teams, KFOR forces, and the archives of Serbia’s police and military. He states that these materials were never handed over to them and that the photos and reports made by these teams would resolve a significant number of cases.

“The Hague Tribunal worked with a classical methodology, sometimes only with external examinations. And on the other hand now, 22 years later, it comes out that 2,000 people were buried by their families without an autopsy and without analysis. For example, KFOR has basic material from the first days. But as to why nothing is being done regarding these archives — it’s the duty of the institutions alone. I’m particularly interested in the archives of The Hague Tribunal teams, the reports and those photos by The Hague teams,” Gërxhaliu said.⁴⁶

HLC Kosovo has also approached KFOR, but to no avail, even after a year’s wait. KFOR has not responded to emails explaining why these archives have not been returned or when they will be made available to Kosovar and Serbian teams. In an interview given to HLC Kosovo, UNMIK failed to confirm whether these documents and information were shared with its police.⁴⁷

In addition to KFOR and UNMIK, both the Serbian side and the Kosovo side demand that information be provided by the more than 10 forensic teams that were working at the time, as they believe they would provide accurate directions for investigating cases and resolving them.⁴⁹

44
IBID.

45
Interview with former head of Kosovo’s delegation to the Working Group on Missing Persons, Ibrahim Makolli. Interview conducted on February 18, 2021.

46
Interview with former head of the IFM, Arsim Gërxhaliu. Interview conducted on February 11, 2021.

47
Questions sent to the KFOR office address in Prishtina, following an interview request sent three months earlier.

48
Interview with head of UNMIK’s Human Rights Office, Jerome Bouyjou. Interview conducted on December 9, 2020.

49
Interview with head of the Serbian GCMP, Veljko Odalović (conducted on October 9, 2020); Interview with former head of Kosovo’s delegation to the Working Group on Missing Persons, Ibrahim Makolli (conducted on February 18, 2021).

Ibrahim Makolli, who at the time of the interview was the head of Kosovo's delegation at the Working Group — a mechanism that emerged from the Vienna Dialogue in 2004 — gives examples of how information and documents that have not yet been handed over to them would help resolve some cases. He talks about the exhumations that were carried out by the ICTY in 2000 at the Dragodan cemetery, where Tribunal experts exhumed 170 bodies, and about the exhumations at a site in Matiçan (a neighborhood in Prishtina) where Tribunal teams exhumed 10 bodies. Historical photographs and documentation are necessary to see how the terrain may have changed over time.⁵⁰

“If we had the exact archives and documentation we would know if there was space to once again return to those locations. Do you know how many times we've returned to the Muslim cemeteries in Mitrovica. There have been explorations and examinations a few times, but only lately have we found bodies. We haven't had accurate evidence of those buried in ordinary cemeteries,” Makolli said.

According to Makolli, a number of the remains that are in the IFM's morgue in Prishtina could be bodies that have been exhumed from ordinary cemeteries, i.e. bodies that had been buried previously and were not victims of war crimes.⁵¹

To ensure that all relevant information regarding the locations of graves is available, the ICRC has requested the cooperation of the ICTY and other international organizations that were present in Kosovo immediately after the conflict in providing further information about missing persons. Given the role played by the international community in Kosovo, the ICTY has recommended that all UN member states that have played a role in Kosovo review their documentation to see if they have information related to remains, graves or the disappeared in general.⁵²

On the other hand, Amnesty International considers that the failure to hand over evidence gathered in 1999-2000 by the ICTY and KFOR immediately after the crimes could present serious obstacles to resolving the fate of some of those who were the target of enforced disappearances and abductions.⁵³

50
Interview with director of the ICRC in Kosovo, Agim Gashi and head of the ICRC's Defense Unit, Naim Imeri. Interview conducted on December 2, 2020.

51
Interview with former head of Kosovo's delegation to the Working Group on Missing Persons, Ibrahim Makolli. Interview conducted on February 18, 2021.

52
Interview with director of the ICRC in Kosovo, Agim Gashi and head of the ICRC's Defense Unit, Naim Imeri. Interview conducted on December 2, 2020.

53
“Burying the Past - 10 Years of Impunity for Enforced Disappearances and Abductions in Kosovo.” <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/007/2009/en/>

There is a common perception in Kosovo institutions that Serbian authorities possess more information than they have included in the documents that they have already handed over and that the Serbian army has full records of burial sites but has not fully opened its archives.⁵⁴

It is believed that with the opening of military archives in Belgrade it would become possible to find most of the people killed as well as information on the locations where they are buried.⁵⁵

That these archives exist is also confirmed by research carried out by the HLC. In 2014, HLC requested data from Serbia's Defense Ministry about the operations of the Yugoslav Army's 37 Motorized Brigade during the Kosovo War. Shortly after this request, all of this Brigade's documentation was declared a state secret for the next 30 years.⁵⁶

Investigation of the 37 Motorized Brigade archive is necessary,⁵⁷ HLC concluded at the time, because this Brigade operated in places where crimes were committed (Zabel i Ulët, Rezallë, Çikatovë e Vjetër) and in other places in this area where Albanians were killed whose bodies were found in the mass grave in Rudnica.

The commander of this Brigade during the war was Ljubiša Diković, who served as head of the Serbian Army from 2011 to 2018. The decision to declare these archives a "state secret" was made by Defense Minister Bratislav Gašić, who served in this role from 2014 to 2016.

"It is paradoxical, but Gašić was subsequently appointed director of Serbia's Intelligence Agency, the position he continues to hold, which only proves that those who hide the data of possible crimes, which is contrary to the Law on Secrets, are soon rewarded in Serbia," the coordinator of the Youth Initiative for Human Rights, Marko Milosavljević, told BIRN in August 2020.

54
From interviews with various institutions and actors in Kosovo. The interviews were conducted between September 2020 and September 2021.

55
Interview with former head of Kosovo's delegation to the Working Group on Missing Persons, Ibrahim Makolli. Interview conducted on February 18, 2021.

56
"Minister of Defense Declared Documents on Activities of the 37th Motorized Brigade of the Yugoslav Army in Kosovo Top Secret." Announcement by the HLC, published on June 12, 2015. <http://www.hlc-rdc.org/?p=29345&lang=zh>

57
IBID.

To further enhance the argument as to why opening archives is of great importance, and how it would assist Kosovar and Serbian authorities to find more remains of missing persons, the following examples demonstrate cases that were resolved after the ICRC gained access to several ICTY archives.

The ICRC is the only institution that has begun to have access to the ICTY archives, which today are administered by the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Upon the agreement signed between the two bodies in October 2018, ICRC engaged two research experts eight hours a day for three years to research the entire archive in terms of all the conflicts in the Balkans, i.e. including the war in Kosovo.⁵⁸

“What is required is information about possible burials sites, including from the Hague Tribunal, defense ministries, various organizations — such as Doctors Without Borders, etc. From that information, a report will be drafted with what needs to be investigated and it will be submitted to authorities through the Working Group and its sub-mechanisms. They will then deal with forensic details and study the information that has been presented by all participants. The analysis team consists of four participants: the ICRC, the Prishtina Commission, the Belgrade Commission and EULEX. They will collect all the information, analyze it, and the investigation begins from there,” ICRC officials explained.⁵⁹

It should be noted that the two largest discoveries recently, those in Muslim cemeteries in Mitrovica and those in Raška, were made thanks to the ICRC's access to these archives.⁶⁰

In order to find the remains at the Muslim cemeteries in Mitrovica, two ICRC experts first had to research the events that took place in Mitrovica in 1999. They then analyzed the ICTY's archives that set out what had been done by the Tribunal's experts. The analysis was further deepened by looking at the identities of all the missing persons in the Mitrovica region, and who had been buried since the conflict in Kosovo. To further support the analysis, the experts also investigated who had been buried by Serbian authorities and who had then been exhumed by ICTY experts. Then, the research went on to look at who had been identified and who had been left unidentified.⁶¹

As a result of this analysis, in December 2019 and during 2020 and 2021, forensic teams found the remains of several bodies at the Muslim cemeteries in North Mitrovica.⁶² According to the Kosovo GCMP, there will be further excavations at this site as they have managed to determine two more specific locations, and they are hopeful they will get results. Based on the GCMP's information, the site contains two more victims from the last war in Kosovo.⁶³

58
Interview with director of the ICRC in Kosovo, Agim Gashi and head of the ICRC's Defense Unit, Naim Imeri. Interview conducted on December 2, 2020.

60
IBID.
61
IBID.

62
First interview with Kosovo GCMP's head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in October 2020.

63
IBID.

59
IBID.

Issue III

Identifications
with traditional
methods

64

“Before 2001, when the International Commission on Missing Persons introduced DNA technology to the identification process in the countries of the former Yugoslavia, missing persons were identified by families using visual recognition of remains or personal items and, where possible, using dental data or fingerprints. At that

time, these were the only methods available for identification.” From the interview with head of government relations (Pristina/Tirana) at the ICMP, Luigj Ndou. Interview conducted on November 11, 2020.

65

First interview with EULEX expert and former deputy director of the IFM, Tarja Formisto. Interview conducted on November 19, 2020.

66

Speech to the UN Security Council by the chief prosecutor of the ICTY and the International Criminal Tribunal for Rwanda, Carla Del Ponte, on November 24, 2000. <http://www.icty.org/en/press/address-security-council-carla-del-ponte-prosecutor-international-criminal-tribunals-former>

The process of finding missing persons faces another major challenge: cases that were identified with traditional methods immediately after the war. As mentioned above, in the early post-war years, the process was characterized by confusion and a lack of coordination. During those years, about 2,000 cases of missing persons whose bodies were exhumed shortly after the war were identified using traditional methods.⁶⁴ Individual and mass graves were opened, sometimes without the presence of experts or families, and bodies were identified by clothes, shoes and personal items that were found inside.

Experts now say relatives could have made mistakes when identifying family members by personal items alone. According to these experts, this methodology may have led to misidentification in almost six percent of cases, which continues to cause great concern to the public 22 years later, and especially to the families of missing persons.⁶⁵

In 1999, ICTY forensic teams exhumed 2,108 bodies from 195 locations in Kosovo, while in 2000 these teams exhumed another 1,577 bodies and found incomplete remains in a further 258 cases. The then-ICTY chief prosecutor Carla Del Ponte, during a speech to the UN Security Council, added that in total over the two years, 4,000 bodies had been exhumed and examined.⁶⁷

When DNA tests were carried out on remains and the families of missing persons in 2003, some things became unclear and some of the previous informal identifications began to be questioned. This prompted EULEX to begin exhuming a number of graves from the post-war years to ensure accuracy in the identification process, and to end the waiting for families. Many families whose relatives were killed during the war have experienced the shock of discovering that the person they buried had been wrongly identified and that they had buried someone else.

The ICMP⁶⁸ confirms that identifications carried out using traditional methods carry a substantial risk of error. According to the ICMP, some of the blood samples of families who have reported a missing person may never match because the body of the missing person has mistakenly been returned to another family. Consequently, the family who received the wrong body may not have provided blood samples, assuming that their search was over, which has thereby caused a discrepancy with the exhumed remains of the true member of their family.⁶⁹

In Kosovo, the error rate has not been systematically examined, but initial investigations using DNA to test earlier identifications that had been conducted using traditional methods indicate that this problem should be examined in detail.⁷⁰

67
IBID.

68
The ICMP has been working to address the issue of missing persons as a result of the conflict in Kosovo since 1999. Since 2003, the ICMP has helped Kosovo through DNA-led identification, initially with UNMIK and since 2008 with EULEX's Department of Forensic Medicine.

69
Interview with head of government relations (Prishtina/Tirana) at the ICMP, Luigj Ndou. Interview conducted on November 11, 2020.

70
"Situation in Kosovo: Assessment of the Situation." Report published by the ICMP in 2010. icmp-dg-264-4-alb-doc-general.pdf

In the following part of the report, some examples are provided of cases in which identifications carried out using traditional methods turned out to be wrong.

Case 1

Mitrovica / 17-18 percent of cases were identified incorrectly

ICMP⁷¹ carried out a pilot project⁷² in the Mitrovica region that confirmed that 17-18 percent of persons buried after being identified using traditional methods were wrongly identified.

This pilot project determined that in the Mitrovica region, 14 families have buried someone else's remains, believing that they had identified their missing relative. The pilot project was launched following a petition by the Mitrovica-based families' association Voice of Parents, which called for some cases that had been identified using traditional methods to be verified through DNA analysis. The association persuaded 78 families to provide blood samples, and after DNA analysis it was confirmed that the blood samples matched the bone samples of 14 persons that still remain unidentified in the Prishtina morgue.

This was proof that 14 of the 78 families had buried bodies that did not belong to their missing family members. ICMP says they believe similar cases, in which there are indications that there may have been cases of mistaken identification, may be found in many other places.⁷³

Case 2

Vushtrri / Allegations of misidentifications

A case similar to those revealed in Mitrovica is believed to have occurred in the Vushtrri area. On May 2 and 3, 1999, somewhere between the villages of Studime e Epërme and Studime e Poshtme, Serbian police and paramilitaries killed about a hundred men. Executions were carried out both within and outside the villages, including the murder of 12 members of the same family.⁷⁴ The exhumations and identifications from this massacre were carried out using traditional methods, and most of the bodies were identified by a village representative.

Arsim Gërxfhalu,⁷⁵ who led the IFM until the end of 2021, explains that when the bodies from the massacre were found, they were completely decomposed and they were difficult to identify even by forensic teams, let alone by a village representative. To confirm this, Gërxfhalu tells how a family member of a victim who suspected he had not buried his family member called forensic teams, and after carrying out tests, they discovered that half of the body belonged to another victim.

71 Interview with head of government relations (Prishtina/Tirana) at the ICMP, Luigj Ndou. Interview conducted on November 11, 2020.

72 IBID.

73 IBID.

74 "UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo." A report published by Human Rights Watch in 2002. https://www.hrw.org/reports/Under_Orders_AI_Combined.pdf

75 Interview with former head of the IFM, Arsim Gërxfhalu. Interview conducted on February 11, 2021.

Case 3
Krushë e Vogël / Wounds opened three times

The traditional method was also used to identify six victims of the Hajdari family from Krushë e Vogël. This family has experienced trauma several times from burials and exhumations of the bones of their loved ones. For almost 13 years, Flurim Hajdari could not get any closure from the cases of his father and five brothers, as they had buried other bodies that did not belong to his family.⁷⁶

Flurim Hajdari is a survivor of the massacre in Krushë e Vogël. On March 26, 1999, two days after NATO launched air strikes on the former Yugoslavia, Serbian forces killed his father, Halim, and his five brothers, Selajdin, Rasim, Nazim, Vesel and Mursel in the Krushë e Vogël massacre, along with 108 other Albanian civilians. Half of those killed in the massacre were found in the river near the village, while others are still missing.

In July 1999, Flurim had gone to the morgue in Rahovec and had seen the bodies of three of his brothers and four other cousins. “It was easy to identify them, the bodies were not decomposed. I saw Selajdin, Nazim and Rasim there. Each of them had a bullet in their forehead.”⁷⁷

A month later, the family was given only Rasim’s body. In 2007, officials from UNMIK’s Office of Missing Persons and Forensics handed over Nazim’s remains to the family, and in 2009 they handed over those of Selajdin. But a short time later the graves were re-opened.⁷⁸ Three months later, from the remains found in the three reopened graves of Flurim’s brothers, the remains of another six persons were also identified. Three years later, in 2012, the remains of his other brother, Mursel, and his father, Halim, were identified.⁷⁹

76

“How Many Bodies of Kosovo War Victims Were Mistakenly Identified?” Article published by Balkan Insight on May 20, 2019. <https://balkaninsight.com/2019/05/20/si-u-identifikuan-gabimisht-shume-trupa-te-viktimave-te-luftes-se-kosoves/?lang=sq&fbclid=IëAR2hkgzp2ZY6Yn8h9gGQjH-DEmOXVfm->

ECMpcKo-
R21d4o0eZFnUqMxjvKE

77

IBID.

78

IBID.

79

IBID.

Case 4
Lubeniq / Graves must be reopened

On April 1, 1999 another massacre took place in the village of Lubeniq in Peja. A total of 64 people from this village were killed there. The bodies of most of the victims of the massacre were found in three locations in the village and in the cemetery in Peja, while others were found at a police training center in Batajnica, Serbia.⁸⁰ Twelve of the victims of this massacre were exhumed and identified without DNA analysis. Twenty-three years after this massacre, 12 people continue to be on the list of missing persons.

Among the missing is Miradije Rrustemaj's husband, Salih Rrustemaj. Miradije's brother-in-law and many other family members who were killed in the massacre were identified, but not Salih, who was 40 at the time.⁸¹

"We found and identified my brother-in-law; we saw his body and his clothes. For three weeks in a row, I went to the cemetery in Peja, but we didn't find my husband. Thirty people were found there, and others were found in Batajnica, but not my husband," Miradije Rrustemaj said.⁸²

Muharrem Alimehaj is another resident of Lubeniq who has many members of his family missing. He lost six family members in the Lubeniq massacre — his mother Hata (72), brother Osman (37), sister-in-law Ferdone (31), 5-year-old nephew Leonard, and two cousins, 34-year-old Hatmone and 16-year-old Fatmir. In July 1999, they found the remains of Ferdone, identified them and buried them in the cemetery in Lubeniq. Everyone else is still missing.⁸³

"The five family members who are still missing, they killed them too — according to the information we have from people in the village — and they burned them in the cottage. When the experts came, they took them. There was a group of French people who came and took a bucket of bones. They took them with a bucket — because there were other people [killed] too, not just my family. They buried them beside Ferdona's grave. In 2008 they came and exhumed them and took those bones — and we haven't heard anything from them since. However, they say they couldn't verify anything because the bodies were so burned," Muharrem Alimehaj said.⁸⁴

After an analysis of the information and documents on the Lubeniq massacre, the GCMP in Kosovo concluded that this massacre must be re-analyzed due to possible errors in identification. One consequence of this is that the remains of six people believed to be from this massacre remain in the Prishtina morgue as DNA samples collected from these victims do not match those of the families of the 12 people missing from the massacre.⁸⁵

80
Data from research by HLC Kosovo.

81
Interview with Miradije Rrustemaj, whose husband, Salih Rrustemaj, is still missing. Interview conducted in May 2021.

82
IBID.

83
Interview with Muharrem Alimehaj, whose five family members are still missing. Interview conducted in May 2021.

84
IBID.

85
First interview with Kosovo GCMP's head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in October 2020.

This is also explained by EULEX expert Tarja Formisto, who has made an inventory of all remains in the Prishtina morgue.

“We need to reopen at least five to six graves, look again at the remains, get DNA, and confirm that those who have been buried belong to the exact remains, and see what happens — because I think we have some remains in the morgue precisely from that area. And this is not the only case. What we have to do, we have to go back to 1999, where the forensic medicine teams were. We have to go back and reopen these graves. And of course we must be sure that these families that took the bones in 1999 will give blood, otherwise there is no point in opening these graves.”⁸⁶

The GCMP in Kosovo plans to do just that by seeking to collect blood samples from the families of 12 people who were identified through the traditional method in Lubeniq.⁸⁷

But forensic medicine experts say blood samples should be collected from almost all of the families who buried their loved ones following the traditional method of identification.⁸⁸

It should be noted that since it began DNA testing, the ICMP has collected 14,913 blood samples from the families of 4,447 persons who were recorded as missing, and 2,568 of them have been identified to date.⁸⁹

However, 1,879 blood samples provided by family members of missing persons do not match any of the DNA profiles of the victims’ remains in the Prishtina morgue.⁹⁰

86
Second interview with EULEX expert and former deputy director of the IFM, Tarja Formisto. Interview conducted on March 30, 2021.

87
Second interview with Kosovo GCMP’s head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in November 2020.

88
Interview with former head of the IFM, Arsim Gërzhaliu. Interview conducted on February 11, 2021.

89
Interview with head of government relations (Prishtina/Tirana) at the ICMP, Luigj Ndou. Interview conducted on November 11, 2020.

90
IBID

Issue IV

Over 300 remains
in Prishtina morgue
still without a
solution

As a result of the errors outlined above, there may also be over 300 profiles of unidentified remains in the Prishtina morgue that do not match blood samples taken from the families of missing persons. Authorities in Kosovo agree that this process has had shortcomings and that there is now a need for special attention to be paid to each individual case. Perhaps even frequent changes and the rush to search for and discover the fate of others has made it difficult to resolve the existing cases in the morgue.

But collecting other blood samples from family members who identified their missing loved ones through traditional methods could enable the solution to a significant number of cases of unidentified remains in the Prishtina morgue and provide clear direction to address misidentifications.

Twenty-three families of missing persons have yet to agree to give blood samples, as they refuse to accept that members of their families were killed after being taken by Serbian forces. According to EULEX's forensic medicine expert, up to 20 missing persons whose remains are in the Prishtina morgue could be identified through DNA if the families of missing persons were to give blood samples.⁹¹

The Kosovo GCMP and EULEX experts cite several reasons why it is not possible to determine the identity of some bodies in the morgue. Not all of the bodies in the morgue belong to people who died in the context of the 1998–2000 war in Kosovo; some are the bodies of people who disappeared before the war, and even during World War II. Some of the remains in the morgue may be those of people who were not victims of war crimes, but who died of various diseases or old age, as it is possible that the residents of nursing homes who died of old age were buried during the war at the cemetery in Dragodan in Prishtina.⁹²

There is also the risk that a number of remains in the morgue will remain unidentified due to the large burns that they suffered, and there is still no testing method available that could allow for their identification.⁹³

EULEX expert Tarja Formisto, who previously worked at the IFM, indicates that these bones belong to various massacres in Kosovo and for years she has been asking the Kosovo GCMP to seek a solution.⁹⁴ However, Kosovo's government still has no plan on how to address this issue.

"I can't say for sure when the conditions will be met and when this plan will be developed. Because within the IFM these cases of remains were mainly treated by EULEX experts, who have an inventory of the situation. I know the prime minister asked the IFM to prepare accurate information regarding the state of the remains that remain unidentified, on the basis of which other actions will then be taken for the purpose of a final solution to this problem," Ibrahim Makolli said.⁹⁵

91
Second interview with EULEX expert and former deputy director of the IFM, Tarja Formisto. Interview conducted on March 30, 2021

92
Interview with former head of the IFM, Arsim Gërxhaliu. Interview conducted on February 11, 2021.

93
Second interview with EULEX expert and former deputy director of the IFM, Tarja Formisto. Interview conducted on March 30, 2021.

95
Interview with former head of Kosovo's delegation to the Working Group on Missing Persons, Ibrahim Makolli. Interview conducted on February 18, 2021.

94
IBID.

Families of missing persons – Neglected by the state and laws

Since the end of the war, the issue of the missing has been part of a series of processes, initiatives and work of many local and international institutions. But the level of distrust and discontent experienced by the families of missing persons with the process of identifying missing persons and prosecuting perpetrators is still high. Families feel abandoned by authorities, complain that no one visits them anymore, and share the impression that the issue is fading from public interest — and especially from the interest of Kosovo's institutions. Such discontent is also a consequence of the lack of space provided for the families of the disappeared and their representatives to contribute actively to state processes linked to the missing.

Bekim Gashi is from the village of Tërrnje in Suhareka. On March 25, 1999 he lost 22 members of his wider family, among them his mother and his four sisters. Of the 22 family members, 14 are still considered missing. Bekim began the search for his family immediately after the war. Every year, he is disappointed by the institutions responsible for the discovery of the fate of his 14 family members. Bekim explains that throughout this journey he has not been supported by the state of Kosovo. Additionally, he says the family has not even been visited by anyone for the past 10 years.

→ Bekim Gashi

“In our municipality [Suhareka], for 10 annual commemorations in a row, nobody has visited us, neither representatives of associations nor those of the Coordinating Council [of family associations]. The moment someone shows interest in you, the pain gets easier, you see you're not alone, you have someone. It's very hard. You have people missing and nobody supports you or cares about you, there's no address to go to. And those who are within the government do no field work, nor visit the families. They just stay in the office and take their salaries, nothing else. Most of my relatives are OK financially. They just need some advice and to be paid occasional visits,” Bekim Gashi said.⁹⁶

96
Interview with Bekim Gashi, who has lost 22 members of his wider family. Interview conducted in June 2020.

97
Interview with Kumrije Jahmurataj, whose husband, Smajl Murataj, is still missing. Interview conducted in May 2021.

It's clear that the families of the missing, besides wanting to identify their loved ones, also seek greater attention from state actors, attention that would ease the pain of waiting.

This is also confirmed by the experience of Kumrije Jahmurataj⁹⁷ from Lubeniq whose husband, Smajl Jahmurataj, disappeared on April 1, 1999 — since then she has known nothing of his fate. Along with Smajl was Musa Jahmurataj, his father. Musa Jahmurataj's remains were found in Batajnica and were buried in 2004 but not those of Smajl, and Kumrije still hopes that one day his remains will be returned. Kumrije says it has been many years since somebody visited her when her children gave blood samples.

→ **Kumrije Jahmurataj**

“This waiting is very hard. The children grew up without a parent. Not to know a father's and husband's grave. Commemorations are organized – and no grave is good, but in this case a grave is better than not knowing,” Kumrije Jahmurataj said.⁹⁸

In addition to a lack of state attention to family members of the missing, another challenge that directly affects their position is an inconsistent legal framework and legal discrimination. The issue of missing persons from the 1998-99 war in Kosovo and their families is regulated by four laws, but in addition to incomplete regulation of the status, rights and needs of people who are part of this category stemming from the war, some of the provisions conflict with each other, making it difficult to implement them in practice, and placing them in an unequal position compared with people who fall into other categories stemming from the war.⁹⁹

In 2019, the Government of Kosovo adopted the Concept Document on the Issue of Missing Persons, which aimed to regulate the issue of missing persons through amendments to the relevant laws regulating this issue and the adoption of secondary legislation that would ensure the full implementation of the respective laws.¹⁰⁰ This Concept Document highlights six main flaws in the current legislation, the regulation of which would help toward ensuring the families of missing persons are treated equally to people in other categories stemming from the war and would provide them with a dignified life.¹⁰¹

98
IBID

99
The issue of missing persons as a result of the 1998-99 war is regulated by Law No. 04/L-054 on the Status and the Rights of the Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosova Liberation Army, Civilian Victims of War and Their

Families; Law No. 04/L-023 on Missing Persons; Law No.

03/L-137 on the Department of Forensic Medicine; and Law No. 04/L-131 on Pension Schemes Financed by the State.

100
Law No. 04/L-131, Article 16. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9517>

101
IBID. pg. 13

Under Law No. 04/L-131 on Pension Schemes Financed by the State, the families of missing persons, as a category stemming from the war, have been forced to decide which pension they will receive — an individual pension or a family pension.¹⁰² This has resulted in occasional interruption of the support that is stipulated in Law No. 04/L-054 on the Status and the Rights of the Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosova Liberation Army, Civilian Victims of War and Their Families. Therefore clarifications are needed in terms of legal provisions, by which the right to an individual pension would be guaranteed as an inalienable right, as would the right to a family pension.

Furthermore, current laws deprive the families of some of the missing — those who went missing after June 20, 1999 — from receiving a pension as a family member of a civilian victim once the fate of the missing person is discovered. More precisely, Law No. 04/L-054 stipulates that a missing civilian is an individual who disappeared between January 1, 1998 and December 31, 2000, while a civilian victim of war is defined as an individual who lost their life between February 27, 1998 and June 20, 1999.¹⁰³ Therefore, families of those who went missing after June 20, 1999 are currently only entitled to the right to a pension until their case is resolved; when these families manage to find the body of their missing loved one they automatically lose the right to this pension because their family member was killed after June 20, 1999 and is consequently not given the status of a civilian victim of the war.

Furthermore, this Concept Document says that families who have multiple members who are missing have suffered severely, which they consider an insult to victims and unequal treatment when compared to people in other categories stemming from the war.

In addition to the aforementioned issues, the Concept Document considers that the current legislation places the families of missing persons in an unequal position compared to people who fall into other categories stemming from the war in terms of the benefits to which they are entitled. In addition to a monthly pension, family members of missing persons should be entitled to all the additional benefits that are afforded to people who fall into other categories stemming from the war (including priority in employment in public institutions, scholarships for secondary and university education, exemption from court tax payments, etc.). The current legal framework also does not address the artifacts and clothes/items found along with the bodies of the missing, nor does it underscore the importance of marking the locations where the bodies of the missing have been found.

102
Law No. 04/L-131, Article
16. [https://gzk.rks-gov.
net/ActDocumentDetail.
aspx?ActID=9517](https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9517)

103
Law No. 04/L-054.

The Concept Document highlights the continued demands of the families of missing persons, the associations of the missing and non-governmental organizations that focus on the issue of missing persons. It foresaw that both Law No. 04/L-054 and Law No. 04/L-131 would be amended within a year (i.e. in 2019). But three years later, these laws have not yet been amended and they have not reached the Assembly for consideration.

Access to the GCMP's Central Register of Missing Persons is another right that is being denied to the families of missing persons. Families wishing to receive any information about the process of searching for, finding and identifying missing persons, or other rights regarding their family member, must physically go to the offices of the GCMP or wait for a call from them. That is because, even after 22 years, the GCMP has not been able to complete this register. The Commission says the register will be final when all cases of missing persons are closed.¹⁰⁴ The lack of such a publicly available register — in addition to burdening victims' families — who often have to make long journeys to the GCMP's offices whenever they are informed of the discovery of a new mass grave — also leaves space for numerous misinterpretations by various actors.

Taking into account the issues raised above, families of missing persons face a lack of adequate state attention, which is further conveyed in current legislation that is discriminatory and inconsistent when it comes to people who fall within this category stemming from the war. Families are also being denied the right to be informed accurately and in a timely manner about their missing family members.

104

First interview with Kosovo GCMP's head of unit, Kushtrim Gara. Interview conducted in October, 2020.

Recommendations

The governments of Kosovo and Serbia must provide full access to their state archives. This access should be given to the Working Group, mediators and institutions responsible for the discovery of the fate of missing persons;

International institutions and mechanisms, including the ICTY (now the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals) and KFOR, must provide access to archives and materials collected immediately after the war that involve missing persons to push forward the process of discovering the fate of missing persons;

The governments of Kosovo and Serbia must explore all possibilities for more effective cooperation on the issue of missing persons and avoid its politicization so that the process is dealt with exclusively from a humanitarian perspective;

Kosovo's government must draw up a strategy and detailed analysis of all cases in which identification was carried out using traditional methods immediately after the war, since according to the analysis available, six to nine percent of those cases may have been misidentified;

Kosovo's government must develop a strategy for collecting blood samples from family members who have identified their relatives without the use of DNA technology, as this could provide solutions to many cases in the Prishtina morgue and to cases of missing persons in general;

Kosovo's government must make efforts to develop a clear strategy for all unidentified cases still in the Prishtina morgue, including identifying remains and handing over bodies to families;

Kosovo's government must harmonize laws regulating the status and rights of families of missing persons, as was stipulated in the Concept Document on the Issue of Missing Persons;

The Kosovo GCMP should complete the Central Register of Missing Persons, including all closed cases, make this list public and be more transparent in general;

The Kosovo GCMP must develop a strategy for communication with the families of missing persons to inform them of the processes of discovering the fate of missing persons; and

Kosovo's government must develop a strategy to memorialize all missing persons and take measures to ensure that this process is comprehensive and with no discrimination on the grounds of ethnicity, gender or status.

